Tamasi Mihály

A RÉGI, SZEGEDI, GAZDASÁGI ELIT (1870–1944)

Bába és Társai
Szeged
2001
A Tisza Hangja 101.

ISSN 1418 9607
ISBN 963 9347 11 6
Kiadja a Bába és Társai Kiadó
Nyomdai előkészítés: Bartos és Társa 2000 Bt. Telefon: 20/9568-523
Nyomdai munka: Bába és Társai Kft.
Szeged, Cserzy M. u. 11. Telefon: 62/464-015
Felelős vezető: Dr. Majzik István

TARTALOM

BEVEZETÉS 7

AZ EREDETI TŐKEFELHALMOZÁS IDŐSZAKA 9

- Szeged gazdasági, társadalmi viszonyai az 1870-es évek elején 9
- A legtöbb adót fizetők 1875-ben 11
- A kereskedő és ipari vállalkozások szaporodása 16
- Legtöbb adót fizetők 1885-ben 19
- A virilisták 1891-ben 22
- A millennium jegyében 30
- A piarista gimnázium és a gazdasági elit 32
- A helyi eredeti tőkefelhalmozás jellemzői 35
- Jegyzet 41

A VÁROS TÁRSADALOMSZERKEZETE ÉS A GAZDASÁGI ELIT 43

- A főbb társadalmi csoportok 1900-ban 43
- A legtöbb adót fizetők 1900-ban 48
- Földbirtokosok, nemesi eredetű felső középosztálybeliek 55
- Kereskedők, háztulajdonosok 57
- Ipari vállalkozók, gyárosok 60
- Vendéglősök, szállodások és más vállalkozók 61
- Tőkepénzesek, bankárok 62
- Nemesi eredetű és polgári értelmiségiek 63
- Mezőgazda polgárok, vállalkozó parasztok 64
- Gyors ipari fejlődés, a pénzpiac bővülése 65
- A város társadalomszerkezetének változása 69
- Az értelmiségi és a gazdasági elit 71
- A legtöbb adót fizető városi törvényhatósági bizottsági tagok 1908-ban 73
- Feltörekvő pénzügyi vállalkozók 79
- Vállalkozói sikerek és kudarcok 81
- Jegyzet 87

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT 89

- Gazdasági, társadalmi viszonyok az 1920-as években 89
- Az értelmiségi képzés és a gazdasági elit 93
- A legtöbb adót fizetők 1929-ben 101

Gyárosok visszaszorulása – kereskedők előtérben ... 105
Bírák, államhivatalnokok és polgári értelmiségiek ... 106
A gazdasági válság hatása ... 108
A legtöbb adót fizetők 1934-ben ... 109
Gazdasági élénkülés az 1930-as évek végén ... 118
Társadalmi mozdulatlanság vagy némi változás? ... 121
A gazdasági és értelmiségi elit társadalmi gyökerei ... 123
A legtöbb adót fizetők 1940-ben ... 127
Gyárosok, iparosok előretörése ... 133
Ellentmondásos polgárosodás ... 135
A Horthy-rendszer és a helyi gazdasági elit ... 138
Jegyzet ... 143

NÉVMUTATÓ ... 145

BEVEZETÉS

Napjainkban a közéletben és a közgazdászok, szociológusok, politológusok körében is vita folyik arról, hogy a gazdasági elit különböző csoportjai, valamint a kialakuló, új középosztály, középrétegek milyen szerepet töltenek be társadalmunk átalakulásában, polgári fejlődésében. Ma még a különféle statisztikai adatok, felmérések csak hozzávetőleges ismereteket adnak a gazdasági elit nagyságáról, gazdasági és politikai erejéről, összetételéről, az átalakulásban és a fejlődésben játszott szerepéről.

A mai viszonyok és fejlődési tendenciák megértéséhez segítséget nyújthat, ha számba vesszük, hogy egy évszázaddal ezelőtt, a gyors kapitalizálódás időszakában kikből is állott az akkori szegedi gazdasági elit, és milyen szerepet töltött be a város gazdasági életében, társadalmában. Annál is inkább indokolt ez a vizsgálat, mert a jelentős különbség ellenére van bizonyos hasonlóság a mostani és a száz évvel ezelőtti időszak között. A rendszerváltozás nehézségeit, ellentmondásait mérsékelve országunk most is a biztató és a viszonylagosan gyors gazdasági fejlődés szakaszába, a kibontakozó, széles körű kapitalizálódás időszakába jutott.

Az 1867–1914 közötti szűk fél évszázad országunk igen biztató, bár nem ellentmondásmentes gazdasági növekedésének, iparosodásának és széleskörűen kibontakozó kapitalista fejlődésének korszaka volt. A politikai élet a közjogi vitáktól, a magyar önállóság növelését célzó törekvésektől volt hangos, ugyanakkor gyors gazdasági fellendülés ment végbe.

Az országban az ipari termelés 1867–70-hez viszonyítva a századfordulóra mintegy nyolcszorosára, a nemzeti jövedelem közel háromszorosára növekedett, és még a mezőgazdaság is több mint megkétszerezte termelését. Ez az időszak volt az, amikor az országban kiépültek a vasútvonalak, s a század első felében megkezdődött nagy folyószabályozási munkálatok tovább folytatódtak, és megépültek a termőföldeket védő folyógátak. A korábban csak legelőként hasznosított földterületeket feltörték és művelésbe fogták. Magyarország a Habsburg-birodalom részeként bekapcsolódott az európai fejlődés áramába, és egyre inkább felzárkózott a Monarchia iparosodottabb tartományaihoz, Ausztriához és a cseh-morva területekhez.

A széleskörűen kibontakozó iparosodás előidézte a városok gyors növekedését. A 19. század közepén 50 000 lakosával Szeged a főváros után az ország második legnagyobb városa volt. A századfordulóra városunk és a többi város között a korábban is meglévő különbség még növekedett is.

AZ EREDETI TŐKEFELHALMOZÁS IDŐSZAKA

Szeged gazdasági, társadalmi viszonyai az 1870-es évek elején

Az 1870-ben végrehajtott helyi népszámlálás[1] szerint akkor a város lélekszáma 70 179 volt. A mintegy 2 4000 aktív kereső népesség többségét mezőgazdasági napszámosok, éves szolgák és a városban személyes szolgálatot ellátók, vagyis a városi gazdag családoknál szolgáló ún. házi cselédek tették ki, akiknek száma együttesen megközelítette a 14 000-et, s a kereső népesség majdnem 60%-át alkották. A kimutatás szerint a birtokosok száma 3604, a földbérlőké pedig 495 volt. Más kimutatás szerint a bérlők jóval nagyobb létszámot képviseltek. A különbség abból adódhat, hogy a helyi népszámlálás során csak a saját földtulajdonnal nem rendelkező bérlőket vették számba. Tudniillik saját földdel rendelkező bérlők is voltak nagy számban.

A város határa ekkor mintegy 140 000 kat. holdat tett ki, ennek azonban elég jelentős része legelő, homokos puszta volt. A terület 37%-át szántónak használták, a kert és a rét aránya 10,6, a szőlőé 6,2, a legelőé 23,9, az erdő-, a nádas és a terméketlen terület pedig együttesen több mint 22%-ot tett ki. Ebben az időben a parasztgazdaságok fő bevételi forrását a legelőkön folytatott szarvasmarha- és juhtenyésztés jelentette. Gabonatermelésre a nagy kiterjedésű határ kevésbé volt alkalmas, bár a legtöbb gazdaság gabonát is termelt, a város körüli feketeföldeken búzát, a homokon inkább rozsot.

A mezőgazdasághoz szorosan kapcsolódott a halászat, hiszen a Tisza, a Maros és a különböző kisebb vízfolyások akkoriban még halban gazdagok voltak. A halászok tulajdonképpen a parasztság egy rétegét alkották. Már a múlt század elején azonban a vállalkozó szellemű parasztokból és halászokból lettek a város híres hajóácsai, hajósgazdái és gabonakereskedői. A hajóácsok gondos, hozzáértő munkája nyomán a város hajóépítő ipara már a század első felében előkelő rangot vívott ki magának az egész országban.

Az 1870. évi helyi népszámlálás nem vette külön számba a hajósgazdákat és hajóácsokat. Egy 1859-es tanulmányban közölt kimutatás szerint a halászok és hajósok száma 344 volt, a városi hajósgazdák pedig együttesen 209, hajóácsok által készített hajóval rendelkeztek, és ezenkívül néhány gőzhajó is volt a tulajdonukban. A vasút megjelenése, a vasútvonalak kiépülése azonban ebben az időben már jelentősen csökkentette a folyami hajózás, s ezzel együtt a hajóácsok, a helyi hajóépítő ipar szerepét.

A gyarapodó lakosságú város gazdasági életében a kereskedők és az iparosok egyre fontosabb szerephez jutottak. 1859-ben 1234 iparűzőt vettek számba, 1870-ben 1493-at. A kereskedők száma 1859-ben mintegy 200 volt, 1870-ben már a 600-at is meghaladta. Az iparűzők túlnyomó többsége kézművesiparos volt, bár majdnem

mindegyike foglalkoztatott egy-egy inast, segédet, esetenként többet is. 1870-ben az iparosoknál együttesen több mint 3000 inas, segéd, munkás dolgozott.

Az 1859-es kimutatás[2] szerint a gyáripart *Felmayer Antal* (1798–1873) textilfestő gyára képviselte, aki 40-80 munkást foglalkoztatott. A helyzet sajátosságát jelzi, hogy munkásai az első időben idegenek voltak, akiktől a helyi munkások csak fokozatosan tanulták meg a szakma csínját-bínját.

Az 1859-es tanulmány szerzője azt állapította meg, hogy „a kalapgyártásban Lemle úr tevékenysége említésre méltó". Továbbá arról írt, hogy a bőriparban csak a nyers kikészítéssel foglalkoznak, feldolgozással nem. A csizmadia-, a szűcs- és a szűrszabó mesterségek a legjutalmazóbbak. E szakmákban volt tehát tapasztalható, hogy a kézműves ipari műhelyek már fejlődésnek indultak.

Az 1870-es évek elején a kereskedelem fejlődése a szembetűnő, amit a kereskedők számának nagyarányú növekedése is bizonyít. A kereskedelem nagyarányú növekedéséhez a vasútvonalak kiépülése nagymértékben hozzájárult. A Budapestről Cegléden, Kecskeméten keresztül vezető vasútvonal utolsó, Kiskunfélegyháza–Szeged közötti szakaszát 1854-ben adták át a forgalomnak, majd a vasúti híd megépítésével a Temesvárig vezető vonal 1858-ra készült el. Így Szeged fontos kereskedelmi gócponttá vált: a vasútvonal révén a környező vidék és a város termékei, árui gyorsabban eljuthattak távoli piacaikra, az ottani, főleg ipari termékek pedig itt találtak vevőkre. A város már addig is hírnévre szert tett vállalkozó szellemű kereskedői, akik már bizonyos vagyont, tőkét halmoztak fel, kereskedelmi vállalkozásukat fejlesztve nagykereskedelmi tevékenységbe kezdtek, raktárakat építtettek, áruval látták el a város és a vidék kiskereskedőit. A gazdasági, az üzleti életben érvényesülő versenyben azok kerültek az élre, akik ki tudták használni a fejlődés, az új viszonyok nyújtotta lehetőségeket.

A város kereskedelmi életében a korábbi időszakban fontos szerepet töltöttek be a szerb kereskedők. Szerepük azonban fokozatosan csökkent. Helyüket egyre inkább a korábban betelepült, vagy ebben az időszakban betelepülő német és zsidó származású kereskedők vették át, akik széles körű kapcsolatokkal rendelkeztek a Monarchián belül, sőt még a külfölddel is. 1870-ben 3528 zsidó élt a városban (a népesség mintegy 5%-a).

A kereskedelem, a kereskedők fontos szerepét bizonyította, hogy már 1822-ben létrehozták a Kereskedők Egyesületét, amely 1868-ban a Szegedi Lloyd Társulattá alakult, s tekintélyes szakmai, érdekképviseleti szervként működött.

Löw Immánuel 1885-ben megjelent művében[3] arról számolt be, hogy az 1879-es nagyárvíz előtt már több zsidó család építtetett vagy vásárolt magának házat a városban, többek között *Eisenstädter Lajos* (Kárász utca), a *Herzl* család több tagja, *Kiss Dávid* (Széchenyi tér), *Lichtenberg Mór, Neubauer József, Politzer Salamon, Rósa Izsó, Scheinberger Antal* és mások.

Szeged 1870-es viszonyairól némi képet nyújtanak a következő adatok: Ekkor 9 egyházi, 19 iskolai, 2 városi, 10 katonai és 3 egyéb célokat szolgáló középület volt a városban. A magánlakóházakban 12 589 lakás volt, s ezenkívül 567 boltot, 206 raktárat és 4264 istállót írtak össze a népszámlálás során.

A népesség műveltségi viszonyai még sok kívánnivalót hagytak maguk után: 11 985 férfi és 7223 nő tudott írni-olvasni, 888 férfi és 2090 nő azonban csak olvasni tudott. A város értelmisége ekkor még igencsak szűk réteget alkotott. Mindössze 46 pap, lelkész, 151 állami, 11 megyei, 164 városi tisztviselő, 113 tanító, 14 író (újságíró), 161 művész, 53 ügyvéd, 21 orvos és 10 gyógyszerész élt a városban. Az értelmiség többségét tehát állami és városi tisztviselők alkották.

Ekkor a város gazdasági életében a kereskedelem, a kereskedők töltöttek be meghatározó szerepet. A vagyonra szert tett, tőkével rendelkező kereskedők már korán felismerték a hitelélet megszervezésének, a bankok működésének szükségességét. A város első bankját, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztárat már 1845-ben létrehozták, amelyben *Klauzál Gábor* mellett fontos szerepe volt *Zsótér János* hajósgazda gabonakereskedőnek és – a már említett – Felmayer Antal iparosnak. A Szegedi Kereskedelmi és Iparbank megalapítását 1867-ben két sikeres kereskedő, Kiss Dávid és *Gál Ferenc* kezdeményezte, és ők voltak a hitelintézet főrészvényesei.

A bankok kölcsönök nyújtásával segítették a kereskedelmi vállalkozások működését, ugyanakkor a kereskedők megtakarított pénzüket a bankokban kamatoztatták, illetve bankrészvényeik révén magas haszonhoz jutottak. A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár 1872-es tevékenysége nyomán részvényeseinek összesen 31 000 forint osztalékot fizetett ki. A Szegedi Kereskedelmi és Iparbank valamivel kevesebb nyereséget ért el, de 1000 db első kibocsátású részvényére egyenként 24 forint osztalékot fizetett. Az 1873-as pénzügyi válság a szegedi bankok működésében is zavarokat okozott, de gyorsan leküzdötték nehézségeiket és a következő években növelték forgalmukat.

A legtöbb adót fizetők 1875-ben

Az 1870-es évek elejétől az ún. „virilizmus" bevezetésével minden településen évenként összeállították a legtöbb állami adót fizetők névsorát. A helyi virilisták jegyzéke lehetőséget nyújt ahhoz, hogy számba vegyük a város legvagyonosabb családjait, legsikeresebb vállalkozóit, vagyis az akkori gazdasági elit tagjait.[4]

Az első években csak a legtöbb adót fizetők neveit közölték, foglalkozásukat viszont nem, így azonosításuknál, foglalkozásuk, tevékenységük meghatározásánál előfordulhat tévedés is, mégis többségükben ismert személyekről van szó, akik fontos szerepet töltöttek be a városnak nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és némileg politikai életében, közéletében is. Az első évtizedekben a virilisták lakcímét sem közölték. Az értelmiségi diplomával, oklevéllel rendelkezőknél kétszeres adóbeszámítást kellett alkalmazni, és ezt a listákon jelezték is.

A legtöbb adót fizetők első 50 főnyi csoportja 1875-ben (név, évi állami adó összege, az esetleges kétszeres adóbeszámítás jelzése):

Név	Adó összege Ft	Megjegyzés
1. Zsótér Andor	2 191,88	-
2. Felmayer Antal	1 276,00	-
3. Babarczy József	741,64	kétszeres
4. Holtzer Kálmán	720,00	-
5. Pfann József idősb.	691,61	-
6. Tombácz Mihály	646,15	-
7. Eisenstädter Lukács	596,70	-
8. Eisenstädter Lajos	590,00	-
9. Götz János	549,89	-
10. Csorvay Károly	547,79	-
11. Króbl József	515,46	-
12. Rieger Mihály	460,66	-
13. Mayer Ferdinánd	438,25	-
14. Hoffer Károly	432,59	-
15. Pálfy Ferenc dr.	426,90	kétszeres
16. Wagner F. Antal	422,30	-
17. Dr. Singer Mátyás	397,88	kétszeres
18. Benke József	375,39	kétszeres
19. Kohn József	348,05	-
20. Pillich Kálmán	348,00	kétszeres
21. Tóth Béla	344,00	-
22. Gábor József	337,54	kétszeres
23. Balogh János	325,82	kétszeres
24. Zombory András	324,48	-
25. Dr. Kőszegi József	323,00	kétszeres
26. Hosszú Nándor	314,66	-
27. Kátai Ferdinánd	313,94	-
28. Ifj. Aigner József	310,45	-
29. Krausz Hermann	308,57	-
30. Ferencsevics György	305,60	-
31. Rákossy Nándor	304,29	-
32. Csorvay János	304,27	-
33. Auer Péter	296,17	kétszeres
34. Szűts Ferenc	290,44	kétszeres
35. Pacher W. Rudolf	288,85	-
36. Steingaszner József	279,60	-
37. Heszlényi József	277,76	-
38. Rosenberg Izsó	273,78	kétszeres
39. Kiss Dávid	270,07	-
40. Lengyel Lőrincz	263,09	-
41. Dr. Mayer István	262,72	kétszeres
42. Seifmann Mór	262,38	-
43. Kopasz István ifj.	259,87	-
44. Vidra Sándor	258,38	kétszeres
45. Felmayer János	258,30	-
46. Oltványi Pál	256,36	kétszeres
47. Harcz Mihály	255,56	-
48. Kelemen István	249,80	kétszeres
49. Pfann József ifj.	246,99	-
50. Neubauer József	245,10	-

A lista első helyén *Zsótér Andor* (1824–1906), a híres hajósgazda és gabonakereskedő család leszármazottja áll, bizonyítva már a század első felében virágzó vállalkozásuk gazdasági eredményességét. A második helyen szereplő *Felmayer Antal* üzeme (ő már nem élt) ekkoriban a város legeredményesebb ipari vállalkozása volt.

A harmadik helyen álló *Babarczy József* (1820–1909) ügyvéd – származását tekintve – a nemesi eredetű, tradicionális középoztály képviselője. Középiskolát a piaristáknál végzett, majd jogi doktorátust szerzett és ügyvédi vizsgát tett. A városban kezdte ügyvédi tevékenységét, és alapításától kezdve a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár ügyésze. Tehát ügyvédi munkájával szorosan kapcsolódott a gazdasági élethez, a banktőkéhez, valószínűleg maga is részvényese a pénzintézetnek. 1848-ban a rókusi 1. nemzetőrszázad parancsnoka. A történelmi, nemesi eredetű középosztály olyan tagjáról van tehát szó, aki ügyvédi, értelmiségi foglalkozása mellett, illetve annak révén pénzügyi vállalkozó is. Minden bizonnyal a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár ügyészeként és részvényeseként tett szert olyan jövedelemre, amely az akkori gazdasági elit soraiba emelte.

A lista negyedik helyezettje *Holtzer Kálmán,* a neves zsidó származású ruhakereskedő család egyik ágának képviselője. A gyors városi fejlődés tette lehetővé a ruhakereskedelemmel foglalkozók szerepének növekedését. *Idősebb Pfann József* is sikeres kereskedő volt ebben az időben a városban. A szintén kereskedő foglalkozású fia a 49. helyen szerepelt a listán.

Tombácz Mihály is – Zsótér Andor mellett – a hajósgazdák, a volt hajóácsok fogyatkozó csoportját képviselte, akiknek gazdasági szerepe a vasútvonal kiépülésével, a vasúti szállítás gyors növekedésével fokozatosan csökkent.

A 7. helyen álló zsidó származású *Eisenstädter* (1880-tól *Enyedi*) *Lukács* egy ideig apja vászonkereskedését folytatta. Később azonban értelmiségi foglalkozást választott, újságíró, lapszerkesztő lett. *Eisenstädter Lajos* (1799–1875) sikeres vászonkereskedő, 1849-ben katolikus hitre tért, katolizált. A Kárász utcán házat építtetett magának.

Götz János, az Ausztriából a napóleoni háborúk idején Szegedre települt iparos kereskedő, majd városi tisztséget is betöltő família leszármazottja. A család azonban hamarosan kiszorult a helyi gazdasági elit soraiból.

Csorvay Károly és a 32. helyen szereplő Csorvay János az 1861-ig Rieger nevet viselő família leszármazottai. A családnak birtokai, legelői voltak Csorván, ahol szarvasmarha-tenyésztéssel foglalkozott. A família leszármazottai később szintén kiestek a gazdasági elit soraiból.

A legtöbb adót fizetők 50 főnyi csoportjában a kereskedők száma megközelítette a húszat. Az iparosok, a különféle értelmiségi foglalkozásúak, vezető tisztviselők szerepe, súlya háttérbe szorult a kereskedőké mögött.

Az említetteken kívül sikeres kereskedő volt a 16. helyen álló *Wagner F. Antal* (1829–1910), az első szegedi vászonüzlet alapítója. Ugyancsak neves kereskedőcsalád az ausztriai Ischl melletti Aigenből származó *Aigner* kereskedőfamília, amely fűszerkereskedelemmel foglalkozott. A családot a lista 28. helyén *ifj. Aigner József* képviselte, aki apja üzletét vezette.

Ebben az időben a legsikeresebb kereskedő vállalkozónak a zsidó származású *Kiss Dávid* (1803–1886) tekinthető, akinek eredeti családneve a Klein volt. A família Miskolcról települt Szegedre 1830 után. Kiss Dávid a *Ráth Testvérek* kereskedelmi cégnél inas, majd segéd, később *Ráth Jakab* üzlettársa lett. Egy idő után önálló divatáru kereskedelmi céget alapított *Szarvady Vilmossal „Kiss Dávid és Társa"* néven.

Kiss Dávid kereskedői tevékenységéről Löw Immánuel – a már említett művében – a következőket írta: *„... kitartó szorgalma, tevékenysége és takarékossága által ... a városnak egyik legrégibb kereskedőházát emelte virágzásra, és általában elsőrendű helyet vívott ki magának a szegedi kereskedők között".* 1872–73-ban felépíttette 300000 forintos költséggel ma is álló palotáját, amelyről szintén Löw Imánuel ezt állapította meg: „... Széchenyi téri háza nagy haladást jelzett a város építkezési történetében".

Kiss Dávid sikeres kereskedelmi, vállalkozói tevékenységében bizonyára nem kis szerepe volt annak, hogy a Szegedi Kereskedelmi és Iparbank alapítója és főrészvényese volt.

Ismert és sikeres vállalkozó volt *Lengyel Lőrinc* fakereskedő, műbútorasztalos.

A korai sokoldalú vállalkozó típusát testesítette meg *Mayer Ferdinánd* (1817–1903), aki Kecskemétről települt Szegedre. Apja kékfestő volt Kecskeméten, ő ipari szakmát tanult, de vaskereskedéssel is foglalkozott. Korán vagyonra tett szert, 1857-ben ő építtette a Fekete házat. Földet is vásárolt, téglagyártásba is kezdett.

Ugyancsak sokoldalú, de szakmáján belüli vállalkozásaival küzdötte fel magát a gazdasági elit első soraiba a Hódmezővásárhelyen született *Hoffer Károly* (1815–1899) építész, aki különben nemesi származású volt, bár apja asztalos mesterséget folytatott. Ő építész szakmát tanult és építőmesteri képesítést szerzett. Először Pesten dolgozott, de 1848-ban *„perbefogó bíró"* Szegeden. Korán felismerte a bankok, a banktőke szerepét a vállalkozásokban, 1851-ben a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár igazgató-választmányi tagja. Az 1850-es években egy másik építésszel, *Heszlényi Józseffel* társul, és közösen vesznek részt a szegedi rendező pályaudvar építésében. Sok szegedi vagyonos család házának építője.

A kereskedő, az iparos, építész vállalkozók mellett néhány vezető főtisztviselőt, értelmiségit is ott találunk a gazdasági elit soraiban. A 12. helyen szerepel a nemesi származású *Pálfy Ferenc* (1824–1907), akit 1872-ben választottak meg polgármesternek. Apja földbirtokos és földbíró volt. Ő középiskolát a piaristáknál végzett, majd jogot tanult és ügyvédi vizsgát tett. 1848–49-ben először nemzetőr, majd honvéd főhadnagy. A szabadságharc leverése után egy ideig bujkál, majd ügyvédi tevékenységét folytatja, de tagja a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár választmányának is. Jövedelmét 100 holdon felüli birtoka is szolgáltatja.

A 18. helyet a nemesi származású *Benke József* (1822–1895) foglalja el, aki középiskolát a kegyesrendieknél végzett, majd a pesti egyetemen szerzett jogi diplomát. Szegeden kezdte ügyvédi tevékenységét. 1848–49-ben a felsővárosi nemzetőr század századosa. Aktív közéleti tevékenységet fejt ki, főleg a helyi ügyvédség szervezésében és a Belvárosi Kaszinó munkájában. Védő Rózsa Sándor és társai bűnperében. A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár részvényese, ami bizonyára szerepet játszott abban, hogy igen előkelő helyet foglalt el a legtöbb adót fizetők között.

A 48. helyen szereplő *Kelemen István* (1833–1926) ügyvéd, az Erdélyből a fővárosba, majd Makóra települt nemesi család leszármazottja, aki Makón született, de már fiatal korában családjával Szegedre költözött. 1861-ben a fővárosban tett ügyvédi vizsgát, tevékenységét Szegeden folytatta, egy ideig a város tiszti főügyésze volt. Ügyvédi tevékenységét 1901-ben abbahagyta, és ügyvédi irodáját Béla fiának engedte át, aki később közéleti, politikai tevékenységet folytatott.

Mind Benke, mind Kelemen István a nemesi eredetű, történelmi középosztály képviselői, bár mindketten kapcsolódnak a banktőkéhez Babarczy Józsefhez hasonlóan, tehát átmenetet képeznek a polgári középosztályhoz.

A 46. helyen álló *Oltványi Pál* (1823–1909) római katolikus lelkész, prépost, pápai kamarás szintén a történelmi középosztály tagjának tekinthető.[5]

A főtisztviselői réteghez sorolható *Balogh János* királyi közjegyző. A többi értelmiségi közül *dr. Singer Mátyás* kórházigazgató főorvos, *Gábor József* gyógyszerész, *Pillich Kálmán* (1840–1922) és a zsidó származású *Rosenberg Izsó* (1842–1918) ügyvédek voltak az ismertebbek. Mindkét ügyvéd aktívan részt vett a város közéletében, sőt politikai életében is, és talán ezzel magyarázható, hogy már ebben az időben – viszonylag fiatal koruk ellenére – sikeres ügyvédek, így olyan jövedelemre tesznek szert, ami bejuttatja őket a gazdasági elit soraiba.

Szűcs (Szűts) Ferenc (1818–1883) polgári származású ügyvéd a piaristáknál végezte gimnáziumi tanulmányait, majd a pesti egyetemen jogot végzett és szerzett ügyvédi diplomát. Szegeden kezdte ügyvédi tevékenységét. 1848–49-ben a felsővárosi 1. nemzetőr gyalogszázad főhadnagya, majd századosa. A Szegedi Ügyvédi Kamara tagja, Dugonics utcai háza a nagyárvizet is átvészeli.

Két vendéglős is található a névsorban. A 30. helyen *Ferencsevics György* (1838–1905), aki Szabadkáról az 1860-as években települt Szegedre, s hosszú ideig a Prófé-

ta Étterem tulajdonosa volt. Továbbá a 36. helyen Steingaszner József, Tömörkény István író édesapja.

A kereskedő és ipari vállalkozások szaporodása

Az 1870-es évek második felében – a város növekedésével, a népesség gyarapodásával – új kereskedelmi és ipari vállalkozások jöttek létre, s a meglévők bővítették tevékenységüket. Kiss Dávid újonnan épült palotájában nemcsak saját üzletét, kereskedelmi tevékenységét folytatta korszerűbb keretek között, hanem más cégeknek adott bérbe földszinti üzlethelyiségeket, és minden bizonnyal lakásokat is. Ilyen módon nemcsak saját igényeit elégítette ki, hanem palotájával vállalkozását is bővítette, és korábbi kiemelkedő jövedelmét nagy értékű ingatlanba fektette, ami biztonságot nyújtott számára a bekövetkező üzleti-gazdasági válság, pénzügyi zavar esetére.

Wagner F. Antal, akinek a Felsővároson is volt háza, a Klauzál tér 7. sz. alatti nagyobb házában rendezte be és bővítette, fejlesztette vászon- és fehérneműüzletét. Raktárakat építtetett, nagykereskedelmi tevékenységet végzett, áruval látta el a várost és a környező vidék kiskereskedőit. A helyi lapokban megjelent hirdetéseiben azt ígérte, hogy vidéki megrendelőinek azonnal, utánvétellel szállítja a megrendelt árut. Már ekkor hirdette az amerikai Singer varrógépek árusítását.[6]

A kereskedelem szerepének növekedésére, a kereskedő vállalkozók további térhódítására lehet következtetni abból, hogy a sikeres, a híres kereskedő családok fiatal tagjai önálló, saját üzletet nyitottak és nagy arányban bővítették kereskedelmi tevékenységüket. (Az Aigner családból Nándor és Ödön, Kiss Dávid örökösei, Kiss Mór és Zsigmond, továbbá Eisenstädter Róbert és Nándor és mások.)

Az eddig említett híres kereskedőcsaládok mellett újak tűntek fel és hódítottak teret a város üzleti életében. Közéjük tartozott *Gál Ferenc* (1824–1898), rövidáru-kereskedő. Családja eredetileg a *Gall* nevet viselte és nemesi rangot kapott. A család férfi tagjai katonáskodtak, a szegedi ág ősei huszárok, illetve gyógykovácsok voltak Gyertyámos községben. Az 1848-as forradalom hatására a Gál nevet vették fel, majd Szegeden telepedtek le. Gál Ferenc sógorával, *Madár Mihállyal* nyitott üzletet *„Gál és Madár"* cégnévvel, amely erre az időre jelentősen növelte forgalmát. Gál jövedelmének egy részét ipari részvényekbe fektette. A rugalmasság, a sokoldalúság jellemezte vállalkozói tevékenységét.[7]

Ugyancsak ekkoriban tűnt fel *Tóth Péter* fűszerkereskedő, aki üzletében nemcsak a tömegigényeket, hanem a magas jövedelműek luxusigényeit is igyekezett kielégíteni.

Felmayer Antal, illetve örökösének textilfestő üzeme mellett már hosszabb ideje működött *Neubauer József* (1828–1909) kénes gyufagyártó üzeme. Neubauer Csongrádról 1858-ban helyezte át műhelyét Szegedre, s gyárrá fejlesztette, amely ebben az időben már jó jövedelmet biztosított tulajdonosának.

Emellett jó néhány olyan kézművesműhely működött a városban, amely a gyárrá fejlődés útján haladt. Ennek sorába tartozott *Brauswetter János* órásműhelye, *Zombory Mihály* takaréktűzhely-gyártó és lakatosüzeme, *Patzauer Miksa* pálinka-, likőr- és rumkészítő gyára, *Nigrényi Pál* első alföldi lakatosműgyára, amely zárakat, vasajtókat, épületvasalásokat készített, *Fagler József* és fiai rézöntő műhelye, *Lengyel Lőrinc* bútorkereskedő és műbútorasztalos pedig a fakoporsók mellett megkezdte érckoporsók gyártását is.[8] Az említett műhelyek esetében a kereskedelem és az ipari termelő tevékenység összekapcsolódott: sok esetben a kereskedés során jelentkező vásárlói igények kielégítése követelte meg az ipari gyártás meghonosítását. A kereskedők tehát sok esetben ipari vállalkozóvá váltak.

Egy korabeli összeállítás[9] szerint 1879-ben a következő üzemek képviselték a gyáripart Szegeden: *Back Bernát* és fiai gőzmalma, amelyet 1870-ben nyilvános árverésen vásároltak meg, és azóta átalakítottak, korszerűsítettek. A bécsi Back családnak az ország más városaiban is voltak malmai. A szegedi malom családi vállalatként működött, amelynek az *idősb Back Bernát* és fiai voltak a tulajdonosai. A *fiatal Back Bernát* (1871–1953) már Szegeden született, és később ő lett a tulajdonos. *Bakay Nándor* (1833–1901) kötélgyára, amelyet 1873-ban alakított át mechanikai kötélüzemmé, 1877-ben pedig modern angol gépekkel szerelt fel. Az akkor korszerű gyárat azonban az 1879-es nagy árvíz romba döntötte.

A Szegedi Gyártelep Részvénytársaságot 1869-ben alapították főleg nagykereskedők 2500 db, egyenként 200 forintos részvény kibocsátásával. Az rt. (gabonából történő) szeszgyártással, ökörhizlalással foglalkozott, s mintegy 300 munkást foglalkoztatott. Igazgatóságában Gál Ferenc, *Lillin Károly* és más nagykereskedők, felügyelőbizottságában többek között Kiss Dávid, Madár Mihály foglaltak helyet. A sikeres nagykereskedő vállalkozók tehát tőkéjük egy részét ipari vállalatok részvényeibe fektették, és igazgatósági, felügyelőbizottsági tagságot vállaltak.

Az 1869-ben alapított, *Löwy Sándor* és társa tulajdonában lévő gőzfűrészüzem és őrlőmalom mintegy 50-100 munkást foglalkoztatott. Neubauer gyufagyártó üzemét ekkor már *Breier Miksa* vette át, ahol már mintegy 250 munkás dolgozott. Az 1868-ban 600 db, egyenként 200 forintos részvény kibocsátásával létrehozott Szegedi Téglagyár Társaság 70-90 munkást foglalkoztatott. A társaság létrehozásában – más nagykereskedőkkel együtt – szintén Gál Ferenc játszott döntő szerepet, s bizonyára ő volt a cég egyik részvényese is. Működött még az 1855-ben alapított, *Kátay Ferdinánd* tulajdonában lévő téglagyár is. Nagy jövő előtt állt a *Pálfy* testvérek vasöntödéje, amelyet az 1860-as évek elején alapítottak, és az 1870-es évek közepén létrehozott paprikamalma.

Az 1879-es árvíz óriási pusztítást okozott: a város lakóépületeinek jelentős részét romba döntötte. Súlyos veszteségeket szenvedett az egész lakosság, és a kereskedő, ipari és más vállalkozók kára is igen nagy volt. A város újjáépítése azonban gyorsan megkezdődött, és nagy lendülettel folyt az 1880-as években. A kereskedelmi és ipari vállalkozások gyorsan leküzdötték az árvíz okozta nehézségeket, és nagy leleményességgel igyekeztek kielégíteni az újjáépítés során keletkezett új igényeket.

A korabeli újságokban megjelent üzleti hirdetések számot adnak a kereskedő cégek terjeszkedéséről és új üzleti, kereskedelmi vállalkozások létrejöttéről. Holtzer Kálmán férfi-, női- és gyermekruhaüzlete, amely a Széchenyi téren, a régi Zsótérházban működött, 1880 januárjában fióküzletet nyitott a Kárász utcában. *Eibenschitz Lipót* aszfaltgyárat működtetett, és 1880 tavaszán termékével szolgálta a szegedi építkezéseket. *Léderer Ede* építészmérnök a Kárász utcai Tary-házban lévő raktárában építési anyagokat árult az építkezők részére. *Özv. Fischer Jánosné* kőfaragó és sírkőkereskedő, *Tóth Béla* mész-, tégla- és cserépégető, *Nigrényi Pál* épület- és műlakatos, *Pocsátkó Károly* üveg-, lámpa-, majolika- és porcelánkereskedő egyaránt kínálta áruit, termékeit a vásárlóknak.[10]

A város újjáépítése, a nagyarányú építkezések igen nagy szükségletet támasztottak az építési anyagok, a tégla, fa és a különféle berendezések iránt. A korábban is meglevő téglagyárak nagy kapacitással működtek, új építkezési vállalkozások születtek. A régi fakereskedők mellett újak – a *Milkó* és a *Winkler* család tagjai – tűntek fel. 1882. februárjában Újszegeden megkezdte működését a Löwy-féle gőzfűrészüzem.[11] A nagy fakereskedők jó része Tisza-parti fatelepein fűrészüzemet is létesített, maga dolgozta fel a Tiszán és a Maroson szállított faanyagot az építkezések és a bútorgyárak, asztalos üzemek részére.

A zsidó származású, szerteágazó Holtzer família egyik ágának képviselői, *Holtzer S. (Salamon)* és fiai készruhaüzletüket 1883 tavaszán a Széchenyi téri Aigner-házból újonnan épült saját házukba (Híd u.) helyezték át.[12]

Rósa Izsó ügyvéd (aki 1881-ben Rosenbergről Rosára magyarosította nevét) 1883. augusztus 1-jén ügyvédi irodáját a Bástya és a Wesselényi u. sarkán épült új házába helyezte át.[13]

Az üzleti hirdetésekből kitűnik, hogy a terjeszkedő, a tevékenységüket bővítő neves kereskedőcégek termékeiket, iparcikkeiket közvetlenül a pesti vagy ausztriai gyáraktól szerezték be, és maguk is folytattak nagykereskedelmi tevékenységet. További jellemzőjük, hogy termékeik nagy választékával nemcsak tömegigényeket, hanem a magasabb jövedelmű vásárlóközönség igényeit is igyekeztek kielégíteni.

Tóth Péter élelmiszer-, fűszer- és csemegekereskedő, aki ebben az időben kezdett jó pozíciót kivívni magának a kereskedők versenyében, noha a legkülönbözőbb élelmiszert, s mellette – szinte a szatócsboltokhoz hasonlóan – petróleumot és kocsikenőcsöt is árult, áruválasztékához tartoztak a legdrágább francia pezsgők, a legkülönfélébb déligyümölcsök is. Az ország legkülönbözőbb történelmi szőlővidékeiről származó borok, mintegy 80-100 fajta ásvány- és gyógyvíz szerepelt az árulistáján. Nagy raktárral rendelkezett, s áruval látta el a környék kiskereskedőit. Mindent nagyban és kicsiben is forgalmazott. A Szegeden előállított fűszerpaprikából és tarhonyából nagy tételekben szállított külföldre, külkereskedelmi ügyletek lebonyolítására is vállalkozott.[14]

A sikeres vállalkozók tőkéjüket nemcsak saját cégük fejlesztésére fordították, hanem ipari és bankrészvényekbe is fektették. A bankok rendszeresen, az ipari társaságok időnként közölték évi mérlegadataikat, amelyekből némi következtetést lehet

levonni tevékenységük eredményességére vonatkozóan. A Szegedi Téglagyár Társaság 1880-ban eredményes évet zárt, mert nyeresége megközelítette az 50 ezer forinot, miközben vagyona (az ingatlanok, gépek értéke) 181 000 forintot tett ki.[15] Ez mindenképpen jó nyereségnek számított. Azt azonban nem közölték, hogy a nyereség hány százalékát fizették ki osztalékként a részvényeseknek.

Ebben az időben a város legnagyobb bankjának, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztárnak ugyancsak 50 000 forint volt a nyeresége, miközben vagyonának értéke többszörösen meghaladta a téglagyári társaságét. A bank egy részvényre 60 forint osztalékot fizetett, ami több mint 20%-nak felelt meg, miközben a betéti kamat mintegy 4-5% között mozgott.[16]

A Szegedi Gyártelep Rt. 1881. évi mérlege mindössze 38 ezer forint nyereséget mutatott ki, holott vagyona meghaladta a másfél millió forintot. Szintén nem közölték, hogy fizettek-e osztalékot a részvényekre, de ha fizettek is, igen kis összeget, mert 2500 db, egyenként 200 forint névértékű részvény volt a részvényesek tulajdonában.[17]

Az Rt. veszteségesen termelt, ezért néhány év múlva felszámolták, és Szeszfinomító Rt. névvel új céget hoztak létre, amely azonban továbbra is veszteséget halmozott fel.

A bankok tevékenysége, forgalma ezekben az években még lassan növekedett, de részvényeseiknek haszna már ebben az időben is igen nagy volt.

Legtöbb adót fizetők 1885-ben

Név	Adó összege Ft	Megjegyzés
1. Kiss Dávid	3612,61	-
2. Wagner F. Antal	1771,16	-
3. Zsótér Andor	1432,21	-
4. Neubauer József	877,51	-
5. Eisenstädter Róbert	747,60	-
6. Tombácz Mihály	722,45	-
7. Pfann József	710,34	-
8. Csorvay Nándor	697,52	-
9. Kass János	684,94	-
10. Pálfy Ferenc	679,66	kétszeres
11. Ifj. Aigner József	674,95	-
12. Ormódi Béla	639,18	-
13. Holtzer Jakab	618,50	-
14. Prosznits Simon	606,75	-
15. Prosznits Vilmos	606,75	-
16. Milkó Jakab	589,64	-
17. Benke József	570,71	kétszeres

Név	Adó összege Ft	Megjegyzés
18. Dr. Rósa Izsó	526,50	kétszeres
19. Eisenstädter Nándor	522,54	-
20. Sonleitner Ferenc	507,40	-
21. Schlauch Károly	495,27	-
22. Dr. Pick Dezső	489,10	kétszeres
23. Milkó Sámuel	487,64	-
24. Gábor József	484,78	kétszeres
25. Kátay Nándor	454,34	-
26. Holtzer Kálmán	445,50	-
27. Babarczy József	439,80	kétszeres
28. Politzer Sándor	436,18	-
29. Juránovits Ferenc	436,15	-
30. Milkó Henrik	425,10	-
31. Vészits Lajos	412,12	kétszeres
32. Pálfy Lipót	388,84	-
33. Nagy Pál	380,17	-
34. Zombory András	371,00	-
35. Oltványi Pál	370,40	kétszeres
36. Kátay István id.	368,49	-
37. Pillich Kálmán	365,57	kétszeres
38. Rosenbaum Adalbert	361,21	-
39. Dr. Herczl Fülöp	360,33	kétszeres
40. Berta Mihály	355,48	-
41. Dr. Herczl Gyula	353,40	kétszeres
42. László Mihály	342,02	-
43. Dr. Singer Mátyás	339,00	kétszeres
44. Dr. Magyar János	331,16	kétszeres
45. Kelemen István	325,64	kétszeres
46. Steiman Frigyes	325,50	-
47. Tukacs Imre	325,00	-
48. Kéménczy Adalbert	322,88	-
49. Orbán Jáczint	321,50	kétszeres
50. Harcz Lajos	321,35	-

E névsor azt bizonyítja, hogy ebben az időben a város gazdasági életének főszereplői a kereskedők voltak. A palotát építtető, különben agglegény Kiss Dávid az első, Wagner F. Antal a második helyre került, a hajósgazda Zsótér Andor pedig korábbi első helyéről lecsúszott a harmadik helyre. Ekkor összességében több kereskedő volt az első ötven főnyi virilista csoportban, mint 1875-ben, és különösen a fakereskedők száma gyarapodott. A kevés számú ipari vállalkozó közül Neobauer József a 4. helyen szerepel, pedig ekkor már gyufagyárát eladta, és korábban szerzett vagyonából élt, s ingatlanokat vásárolt.

Feltűnő, hogy a vendéglősök közül *Kass János* (1856–1928), a Csehországból származó *Kasch* család fiatal tagja igen előkelő helyet vívott ki magának. Ő már a vendéglős, szállodás vállalkozók új, modernebb felfogású nemzedékét képviseli. A családtól örökölt szakmai ismereteket, hagyományokat általános műveltségével, korszerű szemléletével párosítja. Fiatal korában a nagy árvíz során részt vesz a mentési munkálatokban, amiért elismerésben részesül. Sportember, a Szegedi Csónakázó Egylet evezőse, 1880-ban a sebesfutás győztese. Széles körű társadalmi ismertségre tesz szert, s mindezt vállalkozásában is jól tudja kamatoztatni.[18]

Új személy a névsorban *Ormódi* (1881-ig *Berger*) *Béla* (1831–1917) földbirtokos, aki azonban pénzügyi vállalkozással is foglalkozik, s később birtokai egy részét parcellázza, és a szőlőtelepítés szervezője, támogatója.

A kereskedők között előretört *Holtzer Jakab* (1835–1906) ruhakereskedő, aki 1875-ben még nem volt a listán. Apja (Holtzer Salamon) posztó-, gyapjú- és szőrmeáru kereskedését örökölve fejlesztette e kereskedelmi vállalkozását. Kereskedő társai nagyszorgalmúnak, takarékos és gyarapító kereskedőnek tartották. Ruhájára nem varratott zsebeket, hogy ne hordjon pénzt magával, feleslegesen ne költsön. Úgy tűnik, takarékossága eredménnyel járt, mert minden üzleti év mérlegének elkészítése után vásárolt egy bérházat.[19]

A nagylétszámú kereskedőcsoport mellett az ipari vállalkozók szerepe ekkor még eltörpült. Neubauer mellett *Politzer Sándor* ékszerész, *Pálfy Lipót* gyufagyáros, *Kátay Nándor* téglagyáros és *Harcz Lajos* mészáros képviselte őket. A főtisztviselők közül szinte csak Pálfy Ferenc polgármester volt továbbra is a gazdasági elit soraiban. A részvénytulajdonos, pénzügyi és más vállalkozással is foglalkozó ügyvédek nagy számban képviseltették magukat.

Dr. Magyar János (1832–1899) ügyvéd 331 forint adójával a 41. helyet foglalta el. Rókusi polgárcsaládból származott, apja csizmadiamester volt. Középiskolát a kegyes-rendieknél végzett. Részt vett az 1848–49-es szabadságharcban. Jogi tanulmányait a pesti egyetemen folytatta, s ügyvédi vizsgát tett. Tevékenységét szülővárosában kezdte. Belépett a Belvárosi Kaszinóba, és sokrétű közéleti, politikai tevékenységet fejtett ki. Részt vállalt az ügyvédi kamara szervezésében. Az 1870-es években a helyi Szabadelvű Kör elnöke, később a Szabadelvű Párt (kormánypárt) egyik helyi vezetője.

A kormánypárt helyi reprezentánsai ebben az időben Pálfy Ferenc polgármester, Zsótér Andor ház- és földtulajdonos, Babarczy József és Rósenberg Izsó ügyvédek. A gazdasági elit tagjainak többsége a kormánypárt támogatója volt.

Magyar János fiatal korában váltójogi ügyvédi vizsgát is tett és hosszú ideig tagja volt a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár Igazgatóságának. Minden bizonnyal a bankkal való kapcsolata és széleskörű politikai tevékenysége játszott szerepet abban, hogy bekerült a gazdasági elit soraiba.

Két egyházi személy is szerepelt a névsorban: *Oltványi Pál* pápai kamarás, aki azonban gazdasági szakértői tevékenységet is folytatott és vállalkozásokban is részt vett, valamint *Orbán Jácint* lelkész. Pálfy polgármesterrel ők a tradicionális középosztály képviselői.

Prosznits Simon és *Vilmos* zsidó származású kereskedők. Apjuk, *Prosznits Mihály* vászonkereskedő volt, vagyonra tett szert. A két testvér a 80-as években külön-külön sikeres üzleti vállalkozást folytatott.

A *Milkó* család tagjai, *Jakab, Sámuel* és *Henrik* – mindnyájan fakereskedők – ebben az időben nagy mértékben tudták növelni üzleti tevékenységüket a nagyszabású építkezések támasztotta igények kielégítésével. A 80-as évek közepén fatelepeiken fűrészüzemet is hoztak létre.

Az előkelő helyen álló Kass János mellett a vendéglősöket a 29. helyen *Juránovits Ferenc* (1840–1929) képviselte, aki Dunántúlról származott, és 1868-ban költözött Szegedre. Szállodaportásként, pincérként kezdte pályafutását, de néhány évtized múltán kávéháztulajdonos lett.

Az ipari vállalkozók közül említésre méltó *Pálfy Lipót,* aki a gyufagyárat megvásárolta és később korszerűsítette.

A virilisták 1891-ben

Az 1880-as évtized második felében folytatódott a kereskedelem, az üzleti élet fellendülése, s új ipari vállalkozások is jöttek létre magánvállalat és részvénytársaság formájában. A város építésének, fejlesztésének lendülete azonban kissé csökkent. A bankok forgalma is csak lassú ütemben növekedett.

A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár 1883. évi mérlege valamivel több, mint 40 ezer forint nyereséget mutatott ki. Egy részvényre 50 forint osztalékot fizettek, ami nem egészen 20%-nak felel meg. Ez azonban mégis igen magas nyereséget jelentett a részvénytulajdonosoknak. A többi bank osztaléka csak 5-6% körül mozgott.[20]

1890-ben a legtöbb adót fizetők névsorának összeállításánál a gazdasági társaságokat és a bankokat is besorolták adójuk alapján. Ennek nyomán képet alkothatunk az ipari, a gazdasági társaságok, a bankok és a nagy magánvállalkozók gazdasági erejéről, tevékenységük eredményéről.

A főbb ipari üzemek, gazdasági társaságok, bankok adója és sorrendje a legtöbb adót fizetők között 1890-ben:

1. Back Bernát malom	3921,49 Ft
2. Zsótér Andor	3774,14 Ft
3. Szeged-Csongrádi Takarékpénztár	3558,15 Ft
4. Szegedi Légszeszgyár	3552,30 Ft
6. Szegedi Kereskedelmi és Iparbank	2526,33 Ft
8. Szegedi Téglagyár Társaság	1718,77 Ft
52. Szegedi Kézművesbank	367,73 Ft
62. Első Magyar Kenderfonó Rt.	318,57 Ft
68. Szegedi Szeszgyár	294,84 Ft

Látható tehát, hogy mind a gazdasági társaságok, mind a magánvállalkozók között az első helyet foglalta el a Back-malom, mint családi vállalat majdnem 4000 forintos adójával. Zsótér Andor, a város legvagyonosabb magánszemélye 3774 forintos adójával a 2. helyre szorult, a gazdasági társaságok és bankok pedig még hátrább álltak. Egy ipari vállalkozás került tehát az 1. helyre ebben az időben. A többi üzem, ipari vállalat ez idő tájt még kevés nyereséget ért el, illetve az iparpártoló politika eredményeképpen adókedvezményben részesült. Több családi és magánvállalkozó gazdasági erejét, vállalkozásának sikerességét bizonyította, hogy a legtöbb gazdasági társaságot és bankot megelőzték nyereségük, adójuk mértékét tekintve.

1891-ben összeállították a városi törvényhatósági bizottságba beválasztott virilisták jegyzékét. E névsorban ugyan nem szerepel minden legtöbb adót fizető személy, de az ismertebb vállalkozók, vagyonos személyek mindenképpen, így az akkori gazdasági elit összetételét megfelelően tükrözi. Az összeállításban az egyes személyek foglalkozása is olvasható, sőt az is, hogy háztulajdona (ht.), földtulajdona (ft.) van-e. 1890-ben törvényi előírás alapján létrehozták a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarát, amelybe a legtőkeerősebb vállalkozók léphettek be. Szintén a törvény alapján – a diplomásoké mellett – a kamarai tagok adóját is kétszeresen számították be (ezt a névsorban is jelölték).

A virilisták névsora 1891-ben

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Ft	Megjegyzés
1.	Zsótér Andor ht.	2774,14	-
2.	Prosznits Vilmos ht., kereskedő	1295,00	kamarai
3.	Wagner F. Antal ht., kereskedő	1136,00	-
4.	Wagner Gusztáv ht., kereskedő	1136,00	-
5.	Deutsch Emil vállalkozó	1122,57	-
6.	Deutsch Lipót vállalkozó	1122,57	-
7.	Barcsay Károly gyógyszerész	1103,75	oklevél
8.	Lillin Károly tőkepénzes	1024,46	kamarai
9.	Eisenstädter Nándor kereskedő	994,56	-
10.	Eisenstädter Róbert kereskedő	994,56	-
11.	Tóth Péter kereskedő	989,60	kamarai
12.	Holtzer Jakab ht., kereskedő	936,24	-
13.	Kiss Arnold ht., kereskedő	912,53	-
14.	Ligeti Sámuel ht., gőzmalmos	814,29	-
15.	Morenó Károly sörkereskedő	783,80	-
16.	Kiss Károly ht.	767,03	-

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Ft	Megjegyzés
17.	Kiss Mór ht.	767,03	-
18.	Benke József ht., ügyvéd	761,11	oklevél
19.	Várhelyi Rósa Izsó dr. ügyvéd	721,21	oklevél
20.	Holtzer Kálmán kereskedő	720,00	-
21.	Kelemen István ht., ügyvéd	688,58	oklevél
22.	Milkó Sámuel ht., fakereskedő	680,24	-
23.	Milkó Jakab ht., fakereskedő	676,92	-
24.	Pollák Lajos dr. ügyvéd	668,48	oklevél
25.	Prosznits Simon ht., kereskedő	647,50	-
26.	Pick Márk szalámigyáros	644,70	-
27.	Leopold Rudolf fakereskedő	616,00	-
28.	Nyilassy Pál dr. ügyvéd	615,54	oklevél
29.	Szarvadi Lajos kereskedő	576,00	kamarai
30.	Neubauer József ht.	571,16	-
31.	Kass János vendéglős	539,90	-
32.	Herczl Fülöp dr. orvos	538,56	oklevél
33.	Schlauch Károly vaskereskedő	537,30	-
34.	Kovács József dr. ht., orvos	534,00	oklevél
35.	Vészits Lajos ht., tanár	532,68	oklevél
36.	Ketter Károly sörcsarnok	531,25	-
37.	Babarczy József ht., ügyvéd	524,86	oklevél
38.	Pálfy Ferenc ht., ft., polgármester	514,54	oklevél
39.	Harcz Lajos mészáros	509,80	kamarai
40.	Schwartz Bernát lisztkereskedő	500,03	-
41.	Ormódi Béla ht.	494,54	-
42.	Keresztes Sándor gyógyszerész	489,60	oklevél
43.	Fodor István ht., ügyvéd	474,36	oklevél
44.	Rainer Károly ht., asztalos	473,00	kamarai
45.	Gál Ferenc id. ht., tőkepénzes	471,27	kamarai
46.	Herczl Gyula dr. ht., ügyvéd	463,90	oklevél
47.	Grasselly László vaskereskedő	462,10	kamarai
48.	Politzer Sándor ht., ékszerész	460,16	-
49.	Wégmann Ferenc dr. ht., ügyvéd	448,42	oklevél
50.	Weiner Miksa gabonakereskedő	445,00	kamarai
51.	Rainer Ferenc ht., kádár	441,04	kamarai
52.	Patzauer Miksa ht., pálinkakereskedő	433,55	-
53.	Grúber Gusztáv vendéglős	425,75	-
54.	Rosenbaum Adalbert gabonakereskedő	425,46	-
55.	Felmayer Lajos ft.	425,10	oklevél
56.	Popper L. M. bőrkereskedő	420,40	kamarai

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Ft	Megjegyzés
57.	Singer Mátyás dr. főorvos	420,00	oklevél
58.	Tóth Ferenc ifj. ht., hajótulajdonos	418,13	-
59.	Pillich Kálmán ht., ügyvéd	414,16	oklevél
60.	Abafy Aurél ht., közjegyző	408,80	oklevél
61.	Lippai N. István ht., sertéshizlaló	402,98	-
62.	László Gyula ht., ft., tanácsnok	400,08	oklevél
63.	Vidra Sándor ht., ügyvéd	395,05	oklevél
64.	Seifmann Mór ht., kárpitos	390,70	-
65.	Bodnár Imre közjegyző	380,94	oklevél
66.	Juranovits Ferenc vendéglős	380,75	-
67.	Polgár László ft., ht.	376,90	-
68.	Kátay István ht., borkereskedő	374,62	-
69.	Hoffer Endre főreáliskolai igazgató	372,00	oklevél
70.	Csillag József ht., ügyvéd	369,72	oklevél
71.	Antalfy Antal ht., halász	364,50	-
72.	Aigner József ifj. fűszerkereskedő	363,50	-
73.	Pálmay Dezső dr. ügyvéd	363,10	oklevél
74.	Lőwy Adolf ht., fűrészgyáros	362,35	-
75.	Lőwy Hermann fűrészgyáros	362,35	-
76.	Felmayer Antal ft., ht.	350,51	-
77.	Kordás Antal öreg ft., ht.	348,75	-
78.	Bokor Adolf gyógyszerész	348,10	oklevél
79.	Gábor József gyógyszerész	337,04	oklevél
80.	Erdélyi Mihály ht., építész	336,25	-
81.	Szűts Andor ht., ügyvéd	334,57	oklevél
82.	Pálfy Sándor ifj. ht., ügyvéd	330,38	oklevél
83.	Pálmay István ht., fakereskedő	323,10	-
84.	Goldschmidt György dr. ht., orvos	322,36	oklevél
85.	Ábrahám János ht.	311,16	-
86.	Répás József ht., sertéshizlaló	299,76	-
87.	Gál Kálmán kereskedő	298,10	kamarai
88.	Rieger Mihály ht.	292,04	-
89.	Szívessy László dr. ht., ügyvéd	291,18	oklevél
90.	Hibay György dr. gyógyszerész	290,00	oklevél
91.	Orbán Jácint lelkész	288,70	lelkész
92.	Ábrahám József ht., sertéshizlaló	286,71	-
93.	Fráter Gyula dr. ht., ügyvéd	285,00	oklevél
94.	Ivánkovits Károly üvegkereskedő	283,87	-
95.	Kátay István ht., cipész	283,80	-
96.	Pálfy Antal ft., ht.	282,23	-

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Ft	Megjegyzés
97.	Aigner Károly dr. ht., orvos	278,60	oklevél
98.	Temesváry István ht., fakereskedő	275,82	-
99.	Pollák S. Manó ht., rongykereskedő	272,88	-
100.	László Mihály ft., ht.	272,77	-
101.	Kordás Péter Mihály ft., ht.	272,40	-
102.	Kéri János mérnök	272,38	oklevél
103.	Őrhalmi Lajos törvényszéki bíró	270,92	oklevél
104.	Szécsi Zsigmond lisztkereskedő	266,50	-
105.	Tukacs József ft., ht.	264,73	-
106.	Glószauer János ht., puskaműves	264,28	-
107.	Auer Péter ht., mérnök	261,22	oklevél
108.	Polczner Jenő ht., ügyvéd	260,00	oklevél
109.	Ottovay Károly vaskereskedő	254,41	-
110.	Mayer Ferdinánd vaskereskedő	253,30	-
111.	Mayer Jenő vaskereskedő	253,30	-
112.	Brauswätter János órás	251,50	-
113.	Winkler Mór fakereskedő	248,97	-
114.	Engel Jakab rőfös kereskedő	242,50	-
115.	Oltványi Pál pápai kamarás	242,26	lelkész
116.	Boros István ht., hajótulajdonos	241,91	-
117.	Winkler Bernát fakereskedő	240,07	-
118.	Winkler József fakereskedő	240,07	-
119.	Kátay Ferdinánd ht., sertéshizlaló	237,08	-
120.	Sávay János ifj. ft., ht.	235,44	-
121.	Zápori Nándor dr. orvos	233,64	oklevél
122.	Helbing Ferenc vendéglős	233,53	-
123.	Várnai Lipót ht., könyvkereskedő	232,95	-
124.	Gedó Márton ht., bormérő	230,67	-
125.	Vas Fülöp kereskedő	228,65	-
126.	Pfann Lajos oszt. jegyző	228,35	-
127.	Berta Mihály ht., hajótulajdonos	226,00	-
128.	Ádók István ht., építő	224,90	-
129.	Heszlényi József ifj. ht., építő	223,76	oklevél
130.	Váradi Ignác ht., mérnök	222,84	oklevél
131.	Déry Ede kereskedő	220,79	-
132.	Deutsch Kálmán vállalkozó	219,73	-
133.	Juhász György ht., asztalos	216,14	-
134.	Árvay Sándor ht., cukrász	215,90	-
135.	Guttmann Áron rövidárus	215,00	-
136.	Várossy Ferenc mérnök	214,53	oklevél

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Ft	Megjegyzés
137.	Csorvay János ht.	212,44	-
138.	Stolzer Ferenc bormérő	212,21	-
139.	Dobó Imre ft., ht.	212,16	-
140.	Gyuritza Lipót gyógyszerész	210,50	oklevél
141.	Scheinberger Antal bőrkereskedő	210,20	-
142.	Pázmán János mészáros	208,61	-

Póttagok

1.	Fournier Károly ht., hentes	208,06	-
2.	Aigner Ödön fűszerkereskedő	205,50	-
3.	Komlósi Ferenc bazáros	199,50	-
4.	Kreybig Károly nyug. altábornagy	194,40	-
5.	Ferencsevits György ht.	190,60	-
6.	Bitó Ferenc ht., halász	188,90	-
7.	Felmayer Gusztáv ht., tímár	188,26	-
8.	Schwartz Emánuel ht.	187,40	-
9.	Becsei István ht.	186,81	-
10.	Pocsátkó Károly üveges	186,05	-
11.	Fodor József ht., gőzmalmos	184,04	-
12.	Vajda Sámuel ht.	183,40	-
13.	Fogas János ht.	182,83	-
14.	Dobó Miklós ht.	181,20	-

A virilisták között az első helyre újra Zsótér Andor került Kiss Dávid helyett, aki 1886-ban meghalt, s örökösei, unokaöccsei, *Kiss Arnold* rőföskereskedőként, *Kiss Károly* és *Mór* háztulajdonosként a 13., ill. a 16. és 17. helyet foglalták el. Zsótér Andor csak háztulajdonosként szerepelt a névsorban, tehát csak vagyonából élt, korábban szerzett családi vagyonát, tőkéjét ingatlanokba fektette, illetve földet vásárolt Szatymazon, bár a banktőkével továbbra is kapcsolatot tartott. Hosszú időn keresztül a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár igazgatóságának tagja, ill. elnöke volt.

A lista következő három helyét kereskedők foglalták el. *Prosznits Vilmos* csak azért előzhette meg a *Wagnereket,* mert a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara tagja lett, és így adóját kétszeresen számították be. Wagner F. Antal mögé felzárkózott fia, Gusztáv, aki szintén vászonkereskedelemmel foglalkozott.

A nagyarányú építkezések nyomán az építővállalkozások megerősödtek, és tulajdonosaik előkelő helyet vívtak ki a virilisták között. Közülük *Deutsch Emil* és *Lipót* az 5. és 6. helyet foglalta el a listán. Az élvonalba tartozók között a vállalkozók egy új típusa, az ún. tőkepénzes tűnik fel *Lillin Károly* (1836–1892) személyében. Ő Aradról települt Szegedre az 1860-as évek közepén. Kékfestőmester, de betelepülése után

nem sokkal már üzemét fejlesztve gyárosként emlegetik. Rugalmas, minden vállalkozási lehetőséget kihasználó iparos, aki kereskedelemmel is foglalkozik és szoros kapcsolatot tart a bankokkal, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár igazgatóságának tagja. Megszerzett vagyonát, tőkéjét különféle ipari és bankrészvényekbe fektette, a tőkepénzes megjelölés minden bizonnyal erre utal. Rugalmasságát, mozgékonyságát, szervezőkészségét bizonyítja, hogy a Lloyd Társaságnak és az 1890-ben létrehozott Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarának is elnöke volt. A tőkepénzes megjelölés még id. Gál Ferenc volt nagykereskedő esetén fordul elő, aki a lista 45. helyén szerepel.

A város gazdasági életében továbbra is a kereskedők töltenek be döntő szerepet, amit az is bizonyít, hogy az első 20 virilista közül 10 kereskedő. Az ipari vállalkozókat a két építésztestvér, Deutsch Emil és Lipót mellett csak *Morenó Károly* gőzmalmos képviseli.

A lista 26. helyét viszont *Pick Márk* (1843–1892) szalámigyáros foglalja el. A Csehországból származó család először terménykereskedéssel, majd paprikaőrléssel és fűszerpaprika-kereskedelemmel is foglalkozott. Pick Márk Olaszországban tanulmányozta a szalámikészítés mesterségét, és ismereteit hasznosítva szalámigyártó üzemet létesített Szegeden. Ebben az időben több szalámigyártó műhely működött a városban, de a 80-as években a Pick gyár az élre tört, és így került a tulajdonos a sikeres vállalkozók élcsoportjába.

A kereskedők között új név *Szarvady Lajosé* (1851–1927), aki szintén szoros kapcsolatot tart a banktőkével, tagja a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarának, s később mind e szervezetben, mind a helyi közéletben fontos szerepet vállal magára.

A virilista névsor egészét tekintve az állapítható meg, hogy a legtöbben, közel ötvenen kereskedők voltak, ami kiemelkedő szerepükről, nagy gazdasági és társadalmi súlyukról tanúskodott. Érdekességként említhető, hogy a mintegy 50 kereskedő közül 8 fakereskedő volt, ami azzal magyarázható, hogy a Tiszán és a Maroson történő faanyagszállítás egyik központja Szeged volt. A szegedi kereskedők nemcsak a helyi nagyarányú építkezésekhez, hanem a többi alföldi, délvidéki városba is szállították a faanyagot és az asztalósüzemek, bútorgyárak megrendeléseit is innen elégítették ki.

A kereskedők mellett néhány vendéglős, szállodás is található a listán:

31.	Kass János
53.	Grúber Gusztáv
66.	Juranovits Ferenc
122.	Helbing Ferenc
A póttagok között:	
5.	Ferencsevits György

A vendéglősöket, szállodásokat Kass János, Juranovits Ferenc mellett *Grúber Gusztáv, Helbing Ferenc,* valamint *Ferencsevits György* képviselte.

Az ipari vállalkozók, vagyonos kézműiparosok száma meghaladta a 30-at, tehát jóval kevesebben voltak, mint a kereskedők. Igazi gyáros – az említett Ligeti Sámuel gőzmalmos, Pick Márk mellett – alig volt közöttük. A fakereskedők egy része már fűrészüzemet is létesített, de még fakereskedőként szerepelt a névsorban. A 74. és 75. helyet elfoglaló *Lőwy Adolf* és *Hermann* már valóban fűrészgyár tulajdonosai voltak. A 44. helyen szereplő *Rainer Károly* asztalos is műhelyét egyre inkább több munkást foglalkoztató üzemmé fejlesztette. *Politzer Sándor* ékszerész magas szakmai felkészültséget követelő munkájával került a virilisták első soraiba. *Patzauer Miksa* pálinkakereskedőként szerepel a listán, de ő jól felszerelt üzemében gyártotta is a szeszes italokat, rumot és likőrt is. *Rainer Ferenc* kádár, *Seifmann Mór* kárpitos, *Erdélyi Mihály* építész, *Kátay István* cipész, *Gloszauer János* puskaműves, *Brauswetter János* órás, *Ádók István* és *ifj. Heszlényi József* építész, *Deutsch Kálmán* építővállalkozó, *Juhász György asztalos*, *Árvay Sándor* cukrász, *Fournier Károly* hentes, *Felmayer Gusztáv* tímár, *Pocsátkó Károly* üveges és *Fodor József* gőzmalom-tulajdonos tartozott az ipari és kézműves vállalkozók csoportjába.

A korábbi évtizedekben sikeres vállalkozóknak számító hajósgazdák, gabonakereskedők csoportját Zsótér Andor mellett *ifj. Tóth Ferenc, Boros István* és *Berta Mihály* hajótulajdonosok képviselték. A régi híres hajósfamíliák sorába tartozott az Ábrahám család. *Ábrahám József* (1809–1898) hajójával először haladt át a Vaskapun, s vállalkozásával nagy vagyonra tett szert, ezért barátai *„parasztbáró"*-nak nevezték. Valószínűleg e hajósfamília egyik tagja a lista 85. helyén szereplő *Ábrahám János* háztulajdonos.

A névsorban több mint 20 olyan személy neve olvasható, akinél foglalkozásként csak a háztulajdonos vagy földtulajdonos megnevezés szerepel, vagy mindkettő. Egy részük kereskedő, vendéglős, iparos volt, idős korában mesterségét nem folytatta, vagyonából élt, nagy értékű városi házzal, palotával rendelkezett, s főleg Szatymazon, vagy a város határában másutt földet, néhány holdas birtokot vásárolt. A listán szereplők közül néhányan valóban földbirtokosok voltak, más részük pedig jómódú parasztgazdálkodó. A volt kereskedő, vendéglős és volt iparos ház-, illetve földtulajdonosok sorába tartozott – a már említett Kiss Dávid-örökösök mellett – Neubauer József volt gyufagyáros, Felmayer Antal, volt vászonfestő gyáros, *Rieger Mihály, Tukacs József, Ferencsevics György* és *Schwartz Emánuel.* E személyek a városban laktak, házuk, palotájuk, nagy értékű városi ingatlanaik után fizetett nagy összegű adójuk révén szerepeltek a virilisták között.

Ormódi Béla mellett egy másik, különben nemesi származású földbirtokos, *Polgár László* (1837–1917) is szerepel a listán a 67. helyen. Apja mint nemes a *fegyverneki* előnév használatára volt jogosult, s birtoka Fegyverneken volt. A szegedi nagy árvíz után árvízkárosultként jelentkeztek Szegeden, s a városban telepedtek le. Polgár László a Felsővárosi Gazdakör elnöke és a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár részvényese volt, majd a Szatymazi Gazdakör elnöke lett. A földtulajdonosok, földbirtokosok legnagyobb csoportját a tanyán lakó gazdálkodók és a városban lakó sertéshizlaló vállalkozók alkották. Közülük egyedül a Domaszéken lakó tanyai kapi-

tányi feladatot is ellátó *Pálfy Antal* tartozott a nemesi eredetű középosztályhoz, a többiek parasztgazdák, mezőgazda vállalkozók voltak. *Id. Kordás Antal* gajgonyai, *László Mihály* királyhalmi, *Kordás Péter Mihály* gajgonyai, *ifj. Sávay János* szatymazi, *Dobó Imre* királyhalmi jómódú tanyai gazdák, *Répás József, Ábrahám József, Kátay Ferdinánd* városban lakó sertéshizlaló vállalkozók voltak, akik valamennyi földbirtokkal is rendelkeztek. Két halász is található a virilisták között, *Antalfy Antal* és *Bitó Ferenc* személyében.

A diplomások több mint 40 főnyi csoportjában a legtöbben, 18-an ügyvédek, akik származásuk szerint két csoportra oszthatók. Az egyik csoportot a nemesi eredetű, a történelmi középosztályból származók, a másikat a polgári, a kereskedő, iparos vagy más, nem nemesi eredetű társadalmi rétegből származók alkották. Az előbbi csoport legismertebb képviselői *Benke József, Kelemen István, Babarczy József, Fodor István* (1822–1900), *Pillich Kálmán* és *Pálfy Sándor* (1813–1892). A csoport más tagjai nem önálló ügyvédi foglalkozást választottak maguknak, hanem városi, állami hivatalokban, intézményekben vállaltak vezető állást. Közéjük tartozott *Pálfy Ferenc* polgármester, *Abafy Aurél* (1825–1902) közjegyző, akinek apja nemes volt, és foglalkozása szerint ügyvéd, *Őrhalmi Lajos* (1821–1893) törvényszéki bíró. Az államhivatalnoki, főtisztviselői csoporthoz lehet számítani a jogi végzettségű, polgári származású *László Gyula* tanácsnokot, *Bodnár István* közjegyzőt, *Pfann Lajos* osztályjegyzőt és a nem jogi végzettségű *Oltványi Pál* pápai kamarást. Külön személyiség a katonai elit tagja, tulajdonképpen az uralkodó osztály képviselője *Kreybig Károly* ny. altábornagy.

Az önálló szellemi foglalkozású ügyvédek túlnyomó többségét a polgári, kereskedő, iparos származásúak alkották. Legismertebbek közöttük *Rósa Izsó, Nyilassy Pál* (1846–1919), akinek apja kádármester volt Pfeilschiffer néven, *Hercz Gyula, Végmann Ferenc* (1856–1929), akinek apja tanító, *Pálmay Dezső,* akinek apja kereskedő, *Szűts Andor* (1827–1902), akinek apja bormérő, *Szívessy László, Fráter Gyula* (1851–1914), akinek apja építőmester és *Polczner Jenő* (1840–1911), akinek apja üvegesmester volt.

A közéletben, a politikai életben részt vevő ügyvédek, értelmiségiek jelentős része kormánypárti. Velük ellentétben Polczner Jenő függetlenségi párti, e politikai csoport egyik vezetője. Másik vezetője Bakay Nándor gyáros volt, akit az 1870-es évek második felében országgyűlési képviselővé választottak, de a nagy árvíz után ipari vállalkozóként nehéz helyzetbe került, és politikai tevékenységét is kénytelen volt abbahagyni. A helyi függetlenségi párti politikai csoport fő társadalmi támogatója a városi kispolgárság és a tanyai parasztság volt, amely leginkább őrizte a kossuthi függetlenségi hagyományokat.

A millennium jegyében

Az 1880-as évek második felében az építkezések lendülete kissé alábbhagyott, bár néhány fontos középületet éppen ebben az időszakban adtak át rendeltetésének.

Többek között ekkor épült meg a Mars téren a Csillag börtön, a Széchenyi téren a Törvényszék, a Dorozsmai úton a Huszár laktanya.

Az 1890-es évek a millennium, a honfoglalás ezeréves évfordulójának jegyében teltek el, ami mind a középítkezésekben, mind a polgári lakóházépítésben új fellendülést eredményezett. Ebben az évtizedben a legtöbb polgári lakóház 1894-ben épült, összesen 106, miközben az évtizedben évente átlagosan 61 polgári lakóházat emeltek. Ezek az adatok – mai szemmel nézve – nem tűnnek nagynak, figyelembe kell azonban venni, hogy az említett polgári lakóházak legtöbbje nagy, emeletes épület volt.

A fontosabb középületek közül ebben az évtizedben adták át rendeltetésének a MÁV Üzletvezetőség (Igazgatóság), a Tűzoltó laktanya, a Főreáliskola, a Hági étterem, a Szegedi Kézművesbank, a Mars téren az állami Fa- és Fémipari Szakiskola épületét, valamint a Tisza-parton a közúti híd mellett a Kultúrpalotát.

A kereskedelmi, ipari vállalkozások szaporodása, bővülése magával hozta a gazdasági, ipari jellegű építkezések növekedését, üzemi épületek, raktárak, üzletek építését. Míg a nyolcvanas évek második felében több kisebb téglagyár tönkrement, a millenniumi építkezések konjunktúrát teremtettek a korszerű téglagyártás számára. Ezt felismerve alapította meg Mayer Ferdinánd és fia 1892-ben Keramit- és Műtéglagyárát, amely 1895-ben részvénytársasággá alakult.

A lakosság gyarapodásával a város gazdasági, ipari fejlődése is meggyorsult, kereskedelmi élete még élénkebbé vált. Az ipari fejlődésről némi képet nyújt az, hogy a Szegedi Kenderfonógyár Rt. az 1890-es évek elején nagyarányú tőkeemelést hajtott végre: 1500 db egyenként 200 forint névértékű részvényt bocsátott ki, s a befolyt összeget fejlesztésre fordította. Így az üzem a város legnagyobb ipari vállalkozásává vált (a dohánygyár mellett), amely azonban nem egy személy vagy család tulajdona volt, hanem részvényesek csoportjáé, ill. bankoké.[21]

A kereskedelmi élet kiszélesedése, az iparosodás előrehaladása a hitelélet, a banktevékenység megélénkülését is előidézte. A bankok közül továbbra is a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár bonyolította le a legnagyobb forgalmat és érte el a legnagyobb nyereséget. Nyeresége 1890-ben 60 ezer, 1893-ban 62 500 forint volt, s mintegy 20%-os osztalékot fizetett részvényeseinek, ami igen nagynak számított, hiszen a többi bank osztaléka csak 4-6% között mozgott.[22]

A Szegedi Kereskedelmi és Iparbank igen nagy mértékben növelte forgalmát: 1890-ben 16 millió, 1893-ban pedig már 30 millió forintot ért el. Nyeresége azonban jóval kisebb mértékben nőtt, 1893-ban is 30 ezer forint alatt maradt, így részvényeseinek csak 6% osztalékot tudott fizetni.[23]

A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár az évtized második felében is megőrizte vezető szerepét a város hiteléletében, a bankok között. Tőkeemelést hajtott végre azzal, hogy összesen 500 darab részvényének névértékét egyenként 260 Ft-ról 500 forintra emelte, így részvénytőkéje 130 ezer forintról 250 ezer forintra emelkedett. Forgalma 1898-ban több mint 66 millió forintra, nyeresége pedig közel 94 ezer forintra emelkedett. Egy részvényre 100 forint osztalékot fizetett, ami 20%-nak felelt meg.[24]

A helyi pénzintézetek közötti versenyben azonban előretört a második helyen álló Szegedi Kereskedelmi és Iparbank, amely 1898-ban több mint 40 millió forint forgalmat realizált, nyeresége pedig közel 47 ezer forintot tett ki. Ennek nyomán már 12%-os osztalékot fizetett részvényeseinek, ami kétszerese volt a korábbi 6%-nak, de még nagymértékben elmaradt a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár osztaléka mögött.[25] A többi kisebb bank osztaléka azonban még a Kereskedelmi és Iparbankét sem érte el.

A két helyi vezető nagybank részvényesei ezekben az években viszonylag jó nyereséghez jutottak. Figyelembe kell venni, hogy a bankok a náluk elhelyezett takarékbetétek után csak évente 4-5% kamatot fizettek. Mindebből látható, hogy a bankrészvények tulajdonosai, a pénzügyi vállalkozók befektetett tőkéjük után – minden bizonnyal – arányosan a legnagyobb nyereséget érték el. Arról nincsenek adatok, hogy a kereskedelmi és ipari vállalkozók saját területükön milyen nyereséget könyvelhettek el. Csak abból lehet következtetni, hogy az egyes kereskedő vagy ipari vállalkozó családok milyen házat, palotát építtettek maguknak, illetve hogyan fejlesztették vállalkozásukat. Itt azonban legtöbbször hosszú évek, sőt évtizedek vállalkozásának, erőfeszítéseinek eredményéről volt szó, nem pedig egy-egy évben elért nyereségről.

Ebben az időben – főleg az ipari vállalkozók – elsősorban műhelyük, üzemük fejlesztésére fordították nyereségüket, hiszen a gyorsabb ipari fejlődés ekkor kezdett kibontakozni a városban. Az adórendszer, az adókedvezmények is a fejlesztésre, tevékenységük bővítésére ösztönözték az ipari vállalkozókat.

A szolgáltató jellegű ipari vállalkozások nyeresége ebben az időben is elég alacsony volt. Évtizedek óta működött a városban a Szegedi Légszeszvilágítási Rt., amely jórészben külföldi, osztrák tulajdonban volt. A részvénytársaság vagyona 1899-ben több mint 1 millió forintot, üzleti bevétele 215 ezer forintot tett ki, nyeresége viszont 8900 forintot ért el, ami elég kevésnek tűnik. Részvénytőkéje (alaptőkéje) 400 ezer forint volt. Ennek megfelelően lehetett a nyereséget szétosztani a részvénytőke arányában, ami azt jelentette, hogy igen kevés nyereség jutott a részvénytulajdonosoknak, ha egyáltalán kiosztották az alacsony profitot.[26]

Mivel a Szeszfinomító Rt. veszteségei óriásira nőttek, az 1890-es évek elején felszámolták e gazdasági társaságot. A gabonából történő, régimódi szeszgyártás versenyképtelenné vált az új, korszerű gyártási módot alkalmazó üzemekkel szemben.

A piarista gimnázium és a gazdasági elit

A gazdasági elit egyes tagjai életútjának ismertetésénél már eddig is kitűnt, hogy igen sokan – és nemcsak a diplomások – a kegyesrendiek nagy hírnévnek örvendő iskolájában végezték középiskolai tanulmányaikat. A piarista iskola hosszú ideig egyedül szolgálta a város és környéke értelmiségi elitjének képzését, nevelését. Csak az 1860-as évek végén hozták létre a városi főreáliskolát, amelyben azonban hosszú ideig csak feleannyian tanultak, mint a kegyesrendi iskolában.

A piarista gimnázium tanulóinak társadalmi összetétele némi képet nyújt a növekvő gazdasági elitről, a város társadalmáról, a polgárosodás folyamatáról is. Annál is inkább, mert az iskola évkönyvei már az 1860-as évektől részletes adatokat tartalmaznak a tanulók származásáról, társadalmi összetételéről, vallás szerinti megoszlásukról.

Az iskola nemcsak Szeged, hanem az egész táj, a Délvidék oktató-nevelő intézményeként működött, s falai között hosszú ideig a vidéki tanulók voltak többségben.

A tanulólétszám alakulása 1860–1885 között:[27]

Év	helybeli	vidéki	összesen
1860	163	280	443
1870	189	373	562
1875	228	219	447
1880	275	210	480
1885	338	413	751

Látható tehát, hogy a vidékiek hosszú ideig többségben voltak. 1880-ban ugyan a helyiek kerültek többségbe, de 1875-ben megint visszaszerezték elsőbbségüket a vidéki tanulók. Később már azonban a helyiek fokozatosan növelték előnyüket a vidékiekkel szemben.

A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgymnasium 1876–1877-i tanévéről szóló értesítője szerint a tanulók összetétele szüleik polgári állása szerint a következő képet mutatta:

önálló kereskedő, iparos	233
köztisztviselő, értelmiségi	177
önálló őstermelő, földbirtokos	172
magántisztviselő	21
személyes szolgálattevő, munkás	34

Legtöbben tehát kereskedő, iparos szülők gyermekei voltak, mintegy 37%-ot képviseltek. Utánuk a köztisztviselők, értelmiségiek következtek mintegy 28%-ot képezve, majd a birtokosok, akik közé tehát éppúgy besorolták a több ezer holdas nagybirtokost, mint a gyermeküket taníttató 50-100 holdas gazdákat. A magántisztviselők a kereskedő, ipari vállalkozásoknál, a bankoknál dolgozó tisztviselők voltak, akik már éppúgy a polgársághoz, a polgári középosztályhoz tartoztak, mint az önálló kereskedők és iparosok.

Noha ekkor még a vidéki tanulók többséget alkottak, mégis a kereskedő és iparos származásúak képezték a legnagyobb csoportot. Ez mindenképpen a kereskedő, iparos polgárság gyors növekedését, a műveltség megszerzésére irányuló és saját értelmisége megteremtésére való törekvését tükrözte.

A tanulók vallás szerinti megoszlása a következő:

róm. kat	405
gör. kat	1
gör. keleti	27
ágostai ev.	4
helvét (ref.)	4
Mózes vallású	147

A tanulók többsége természetesen római katolikus volt, de más vallásúak is tanultak a gimnáziumban. A görögkeletiek szerb származásúak, az akkori szóhasználat szerinti Mózes vallásúak pedig izraeliták voltak, akik mintegy 23%-os arányt képviseltek. Ez mindenképpen azt tükrözte, hogy a zsidó családok, amelyek elsősorban kereskedők, iparosok, banktisztviselők voltak, igen fontosnak tartották gyermekeik taníttatását, ami e csoport erőteljes polgárosodását bizonyította, valamint azt, hogy a zsidóság fontos szerepet játszott Szeged és a környező városok kereskedelmi, gazdasági életében. Szeged gyarapodó polgárságában a zsidóság kiemelkedő szerepet töltött be.

Az 1886–87-es tanévben már 711 tanuló tett év végi vizsgát. Társadalmi megoszlásuk:

kereskedő, iparos	294
köztisztviselő, értelmiségi	232
őstermelő, földbirtokos	112
magántisztviselő	71
személyes szolgálattevő, munkás	59

Az adatok szerint a kereskedő, iparos származásúak csoportjának súlya, aránya még valamelyest növekedett is a tíz évvel korábbihoz képest (37-ről 38%-ra). A köztisztviselő értelmiségi származásúaknál a növekedés még nagyobb arányú (28-ról 30%-ra nőtt). A földbirtokosok részaránya némileg csökkent, a magántisztviselőké némileg emelkedett. Mindez a polgárság további térhódításáról adott számot.

A vallás szerinti megoszlás lényegében nem változott. A 169 izraelita vallású tanuló több mint 20%-os arányt jelentett, ami jóval magasabb volt a zsidóság lakosságon belüli, mintegy 5%-os arányánál. Az 1890-es években a gimnázium értesítői már részletesebb kimutatásokat közölnek a tanulók szociális összetételéről.

A tanulók származás szerinti megoszlása az 1895–96-os tanévben.

nagybirtokos	7
kisbirtokos	136
alkalmazott (gazdatiszt)	19
nagyiparos	2
kisiparos	123
alkalmazott (tisztviselő)	9
nagykereskedő	5
kiskereskedő	83
alkalmazott (tisztviselő)	8
köztisztviselő	147
magántisztviselő	62
katonatiszt	8
más értelmiségi (ügyvéd, orvos, mérnök stb.)	100
napszámos, munkás	43
magánzó, nyugdíjas	27

Legtöbben, 147-en köztisztviselők gyermekei voltak, őket a kisbirtokosokéi követték. Ekkor azonban a 200 holdon aluliakat tekintették kisbirtokosnak, tehát inkább a 100-200 holdas nagygazdák gyermekei tanultak e gimnáziumban. Ők azonban zömükben vidékiek voltak. Ha a polgárságot alkotó kisiparos és kiskereskedő származásúakat együtt számítjuk, akkor 206 fős csoportjuk áll az első helyen.

Összességében azonban mégis a tisztviselő, értelmiségi származású tanulók voltak legtöbben, számuk meghaladta a 350-et. Őket két csoportra lehet osztani: az egyik csoportot a gazdatiszt, köztisztviselő, katonatiszt származásúak, a másikat az ipari, kereskedelmi és magántisztviselő, valamint a szabad foglalkozású értelmiségi (ügyvéd, orvos, mérnök stb.) származásúak alkották.

A statisztikában már a nagyiparos, nagykereskedő megjelölés is szerepel, ami arra utal, hogy a város társadalmában megjelentek és befolyásra tettek szert a sikeres ipari és kereskedő nagyvállalkozók. A hét nagybirtokos származású tanuló többsége minden bizonnyal vidéki volt. Az uralkodó osztályhoz tartozó tanulók jelentéktelen csoportot képeztek. A napszámos, munkás származású tanulók részaránya mintegy 5%-ot ért el. A tanulók között 144 izraelita vallású volt, ami majdnem 20%-os részarányt jelentett.

A helyi eredeti tőkefelhalmozás jellemzői

A 19. század első felében a város gazdasági életét a helyi jellegű mezőgazdasági termelés, állattenyésztés és a kézműves ipar mellett a folyami hajózás, a hajókon történő gabonaszállítás, a gabonakereskedelem határozta meg. Nemcsak a város, hanem az egész vidék sikeres vállalkozói a szegedi hajósgazdák, gabonakereskedők voltak. A gabonakereskedő, hajósgazda családok az évtizedek során nagy vagyonra tettek szert. Közülük is kiemelkedett a Zsótér família, amely a város főterét képező Széchenyi téren építtette fel házát (Zsótér-ház). A század közepén hiába jelentek meg gőzhajók a Tiszán, a gabonaszállításban egyre inkább a vasút töltött be meghatározó és növekvő szerepet. A szegedi hajósgazda gabonakereskedők felhalmozott vagyonukat, tőkéjüket nem tudták a gazdasági élet fejlődő, korszerűsödő szektoraiba fektetni.

Valószínűleg nem ismerték fel ezeket, nem voltak képesek megérteni, kikövetkeztetni, hogy melyek azok a vállalkozási formák, területek, amelyekbe érdemes felhalmozott vagyonukat befektetni. Inkább házat, palotát építtettek, földet vásároltak. Nem ismerték fel, hogy megkezdődött az iparosodás korszaka az országban, s a városban is. Ipari üzem létesítésével, ipari befektetéssel lehet nagy nyereségre szert tenni, vagyis ilyen módon lehet vagyonukat tovább növelni, gyarapítani, s a város és lakosságának érdekeit, fejlődését szolgálni. A hajón történő gabonaszállítás, gabonakereskedelem mellett más, korszerűbb kereskedelmi vállalkozásba sem fogtak, így az általuk felhalmozott tőke tulajdonképpen nem, vagy csak kis mértékben szolgálta a város gazdasági fejlődését. Némileg a város környéki, főleg szatymazi szőlő- és gyümölcstermelés fejlődését segítették elő, hiszen a szegedi vagyonos polgárok főleg Szatymazon vásároltak földet, ahol szőlőt, gyümölcsöst telepítettek, s hétvégi házat, villát építettek családjuknak.

Azok a nemesi eredetű, illetve nemességet szerzett középbirtokos családok, amelyek a város vagy a szomszédos települések határában több száz holdat birtokoltak, nem voltak képesek gazdaságukat korszerűsíteni, fejleszteni, nem váltak agrárkapitalista vállalkozóvá, inkább szeszélyeiknek hódoltak, és fokozatosan felélték vagyonukat (Kárász család). Az ő vagyonuk, felhalmozott tőkéjük sem szolgálta igazán a város, a vidék gazdasági fejlődését. Azok a birtokosok lettek sikeres vállalkozók, akik a mezőgazdaság mellett más (ipari, banki) jellegű vállalkozásokban is részt vettek, részvényeket vásároltak, s birtokuk gazdálkodását is korszerűsíteni tudták. Voltak olyanok is, akik ipari, kereskedelmi vagy éppen pénzpiaci vállalkozásaik során szerzett jövedelmükből vásároltak birtokot azzal a céllal, hogy szőlőt telepítsenek és borgazdaságot létesítsenek, tehát kifejezetten modern agrárvállalkozóként léptek fel, s jelentősen hozzájárultak a vidék szőlő- és borgazdaságának fejlődéséhez (Ormódi és Falcióne család – Pusztamérges). Birtokaik egy részét parcellázták, és támogatták a parasztok szőlőtelepítését.

Az eddig ismertetett és elemzett tények azt bizonyítják, hogy a 19. század utolsó harmadában a helyi eredeti tőkefelhalmozás döntő részben a kereskedelem, a kereskedők sikeres vállalkozásainak eredményeképpen ment végbe. E sikeres kereskedelmi vállalkozások révén tettek szert olyan jövedelemre, tőkére, amely lehetővé tette a gyorsabb kapitalizálódást és az ipari fejlődést is.

A 19. század közepén a folyami gabonaszállítás mellett a kereskedelem többi formája helyi jelentőségű volt, amely csak helyi igényeket és szükségleteket elégített ki. Azonban mégis azok a régi, hagyományos kereskedőcsaládok uralták a terepet, amelyek származásuknál fogva a városon, a tájon kívüli kapcsolatokkal is rendelkeztek. Így a század közepéig a szerb kereskedőcsaládok fontos szerepet töltöttek be a város kereskedelmi életében. A vasút megjelenésével, a vasútvonalak kiépülésével azonban nagymértékben megváltozott a helyzet. Azok a kereskedőcsaládok kezdtek tért hódítani, amelyek a Monarchia fejlettebb országrészeiből, tartományaiból származtak, vagy éppen a tárgyalt időben települtek a városba. Ők a gazdaságilag fejlettebb területek kereskedelmi módszereit, magasabb kereskedelmi kultúráját hozták magukkal, és jól kihasználták a Monarchián belüli kapcsolataikat. Az ausztriai, a csehországi vagy éppen a pesti gyárakkal, termelőüzemekkel közvetlen kapcsolatot építettek ki, és nagykereskedelmi tevékenységet is folytattak. Mindezek következtében sokrétű és sikeres kereskedelmi vállalkozásaikkal olyan nyereségre tettek szert, ami elképzelhetetlen volt a korábbi időszakban a kereskedők számára. E sikeres kereskedőfamíliák többsége német (osztrák) és zsidó származású volt (Aigner, Wagner, Kiss Dávid, Holtzer stb. családok), bár voltak közöttük magyar családok is. Kereskedelmi tevékenységük, vállalkozásaik sikerességének másik fő oka – a Monarchián belüli kapcsolataik mellett – bizonyára az volt, hogy korán felismerték a bankok szerepét a kereskedelmi, a gazdasági életben, és kezdettől fogva szoros kapcsolatot építettek ki a bankokkal, a banktőkével. Ez egyrészt azért volt hasznos számukra, mert egy-egy kereskedelmi vállalkozásuk, akciójuk sikeres lebonyolításához hitelt kaptak a bankoktól, másrészt pénzüket, tőkéjüket a bankokban kamatoztatták és bankrészvényeket vásároltak. A rendszeresen közölt mérlegadatok azt bizonyítják, hogy a város legrégibb és legnagyobb bankja, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár nyeresége igen nagy volt, és évenként mindig a legmagasabb osztalékot fizette részvényeseinek. A város másik nagy pénzintézetét, a Szegedi Kereskedelmi és Iparbankot zömében éppen a város sikeres kereskedői alapították.

Szeged nagy és sikeres kereskedelmi cégeinek mérlegadatait nem hozták nyilvánosságra, hiszen ezek magán-, illetve családi vállalatként működtek. Az ipari részvénytársaságok mérlegadatait lehetett olvasni a helyi újságokban, kereskedelmi cégekét azonban nem. Az a tény viszont, hogy a század végén a város legtöbb adót fizető polgárai között legtöbben kereskedők voltak, és az élbolyt is kereskedők alkották, bizonyítja e kereskedő vállalkozások magas nyereségét, e családok igen nagy jövedelmét. Ugyancsak a kereskedői eredetű tőkefelhalmozás sikerességét és nagyságát szemlélteti, hogy a legsikeresebb 15-20 kereskedőfamília olyan palotát építtetett magának, amelyek ma is díszei a városnak.

Szeged kereskedelmében a felhalmozódott nagy összegű tőke az egyes kereskedőcsaládok vagyonát gyarapította, ugyanakkor hozzájárult a város építéséhez, fejlődéséhez is. A kereskedők többsége a korszerű, polgári felfogást vallotta magáénak: felelősséget érzett a városért. Adományaival, tanulmányi ösztöndíjak alapításával, alapítványok létesítésével az oktatást, a kultúrát szolgálta, és a szegények megsegítését is támogatta.

A gazdasági fejlődés szempontjából mégis az volt a legdöntőbb, hogy a kereskedelemben felhalmozódott tőke egy része fokozatosan a város iparosodását szolgálta, a kereskedők tőkéjük bizonyos részét ipari, termelő vállalkozásba fektették. Ez tulajdonképpen a gazdasági élet logikájából is következett. A fakereskedők pl. a Maroson és a Tiszán tutajokon szállított faanyagot kezdetben feldolgozatlanul értékesítették, majd kereskedelmi telepeiken fűrészüzemet hoztak létre, mert ezt követelte az ésszerűség, és ilyen módon nagyobb nyereségre tettek szert. Kereskedőből tehát ipari vállalkozóvá is váltak. Az előre haladó városiasodás, a lakosság gyors növekedése és az életkörülmények javulása, a fogyasztói igények növekedése nemcsak a kereskedelmi

vállalkozások bővítését, hanem a hozzájuk kapcsolódó javító, szolgáltató tevékenységet is megkövetelte. A kereskedő cégek javító, szolgáltató műhelyeket is hoztak létre, s termelő, ipari tevékenységbe is kezdtek.

Továbbá tapasztalható volt az is, hogy a nem kis tőkével rendelkező kereskedőknek szűk volt az általuk folytatott kereskedelmi tevékenység, és a kereskedelmi szakmájukhoz kapcsolódó ipari vállalkozást hoztak létre. Így lett a Monarchia gazdaságilag fejlettebb régiójából betelepült Pick Márk fűszerpaprika-kereskedőből szalámigyáros. A fejlődés, a kapitalizálódás folyamán tehát a városban a 19. század végén a kereskedelmi tőke egyre nagyobb arányban vált ipari tőkévé.

Noha már a 19. század ötvenes-hatvanas éveiben is működött a városban kézművesműhelyből kifejlődött néhány ipari üzem (Felmayer ruhafestő, Neubauer gyufagyártó üzem, Bakay Nándor kötélgyár stb.), ezek fejlődése azonban lassú volt. Bakay Nándor gyárát az 1879-es nagy árvíz elpusztította, majd később ennek helyén jött létre a helyi és banktőke részvételével a Kenderfonó Rt., amely a század végére – a dohánygyár mellett – a város legnagyobb ipari üzemévé fejlődött. Több gyár részvénytársaságként jött létre, s a részvényesek között nem kis számban voltak szabad tőkével rendelkező, sikeres kereskedők. A helyi kereskedelmi tőke ilyen módon is átalakult ipari tőkévé.

A tapasztalatok arra utalnak, hogy a korszakban azok voltak a sikeres vállalkozók, akik felismerték a piacgazdaság fejlődésének sajátosságait, és nem féltek olyan vállalkozásokba fogni, amelyek a korszerű fejlődés irányába mutattak, és bár kockázatosnak tűntek, de a legnagyobb nyereséget eredményezték. A nagynevű, a híres kereskedők egyben tőkepiaci vállalkozók, tőkebefektetők, banki és ipari részvénytulajdonosok is voltak. Tehát nem maradtak meg régi vállalkozásuk szűk keretei között, hanem igyekeztek kihasználni mindazokat a vállalkozási lehetőségeket, amelyeket a bővülő, fejlődő piacgazdaság nyújtott.

Az egész korszakban a kereskedők, a kereskedelmi tőke töltött be meghatározó szerepet a város gazdasági életében. A kereskedelmi tőke hozzájárult az iparosodáshoz. Befektetéseivel elősegítette ipari üzemek létrehozását, az ipari kapitalizálódás kibontakozását a városban. Az iparosodás másik forrása a Monarchia fejlettebb területeiről ideáramló tőke volt, amit részben betelepült ipari vállalkozók (Pick, Back család) fektettek be, részben pedig banktőkeként jött a városba (osztrák tőke – városi légszeszgyár). Az iparosodás kibontakozását jelentette, hogy kézműves műhelyek fokozatosan ipari üzemmé, gyárrá fejlődtek (kőfaragó, asztalosüzem, órásműhely stb.).

Az ipar szerepe növekedett a város gazdasági életében, de a századfordulóig a kereskedelem, a kereskedelmi vállalkozások megőrizték elsőbbségüket.

1870–1900 között a gazdasági elit és a politika viszonyát némileg az elkülönültség, a viszonylagos távolságtartás jellemezte. A város közéletét irányító helyi politikai elit tagjai csak akkor kerültek a gazdasági elit soraiba, ha bizonyos vagyonnal rendelkeztek. 1875-ben nem szerepeltek a legtöbb adót fizetők első 50 fős csoportjában a helyi politikai elit olyan vezető személyiségei, mint *Réh János* (1812–1881)

volt polgármester, *Dáni Ferenc* (1816–1883) főispán, aki korábban szintén polgármesteri tisztséget is betöltött, *Osztróvszky József* (1818–1899), szintén korábbi polgármester, a város politikai életének kiemelkedő személyisége.

1870 előtt a város közéletét a 48-asok uralták, az 1870-es évek elejétől viszont az osztrák–magyar kiegyezést támogató Deák-pártiak, a megszerveződő szabadelvű pártiak, a kormánypárt helyi támogatói vették át a vezetést. A növekvő, erősödő gazdasági elit tagjai, a sikeres nagykereskedők, az ipari vállalkozók, a tőkepénzesek a kormánypárt fő támogatóivá váltak, bár maguk egy-két kivételtől (Zsótér Andor) eltekintve nem vállaltak közvetlen politikai szereplést.

Kormánypártiságuk a helyzetükből és jól felfogott gazdasági érdekükből következett, hiszen a sikeres kereskedő- és iparoscsaládok jelentős része a Monarchia más területeiről származott, és éppen korábbi széles körű kapcsolatait felhasználva tudta vállalkozását fejleszteni. Az osztrák tőkével való kapcsolataik fontos szerepet játszottak vállalkozásaik megalapozásában és gazdasági terjeszkedésükben.

Az 1879-es nagy árvíz pusztításai után, a város újjáépítése során a kormányzattól, az államtól vártak segítséget, s ez még inkább erősítette kormánypárti elkötelezettségüket. Ebben az időszakban az állam és a gazdasági elit kapcsolata távolról sem volt olyan szoros, mint később, az első világháború alatt vagy az után. A város újjáépítésének rendkívüli viszonyai között azonban a helyi vállalkozók a korábbinál nagyobb segítséget vártak a kormányzattól, amit általában adómérséklés, az árvíz okozta kár enyhítését szolgáló támogatás formájában meg is kaptak.

Politikai képviseletüket azonban elsősorban értelmiségiek, főleg ügyvédek látták el, akik között éppúgy voltak a nemesi eredetű középosztály leszármazottai (Pálfy Ferenc, Babarczy József, Fodor István), mint polgári származásúak (Magyar János, Rósa Izsó).

A kevésbé sikeres vállalkozók, a parasztgazdák, s a gazdasági elithez nem tartozó iparosok, kereskedők voltak a fő támogatói a függetlenségi párti ellenzéki politikai csoportosulásnak. Bakay Nándor az 1870-es években országgyűlési képviselő is volt, de később kiszorult mind a gazdasági elit soraiból, mind a politikai életből. Függetlenségi párti országgyűlési képviselő volt még *Kállay Ödön* és *Herman Ottó* is, akik azonban nem tartoztak a gazdasági elit soraiba.

A gazdasági elit sikeres kereskedői, ipari vállalkozói, tőkepénzesei nem kerültek a politikai elit első soraiba, nem vállaltak közvetlen politikai szerepet, nem lettek országgyűlési képviselők sem. A város kormánypárti országgyűlési képviselője több cikluson keresztül *Tisza Lajos* (1832–1898) volt, aki nagy érdemeket szerzett a város újjáépítésének megszervezésében és irányításában, s aki ezért grófi címet kapott. Halála után *Lázár György* (1851–1915) polgármester-helyettest választották meg szintén kormánypárti országgyűlési képviselőnek. Lázár értelmiségi családból származott. (Apja mérnök volt.) A kegyesrendi gimnáziumban tanult, majd a pesti egyetemen jogi tanulmányokat folytatott és ügyvédi vizsgát tett. 1883-ban városi tiszti főügyész, 1891-ben polgármester-helyettes lett. Sokoldalú közéleti és publi-

cisztikai tevékenységet fejtett ki, az 1892-ben megalakult Dugonics Társaság első elnöke volt. Ő már a gazdasági elit soraiból a helyi politikai elit élvonalába került.

A századforduló előtt a függetlenségi pártiak vezetője *Polczner Jenő, Kószó István, Kulinyi Zsigmond* (mindnyájan ügyvédek) voltak, akik közül 1891-ben csak Polczner szerepelt a legtöbb adót fizetők között. Polcznert 1896-ban függetlenségi párti programmal országgyűlési képviselővé választották a városban.

Jegyzet

1. Szeged Szab. Kir. Város tek. Tanácsához hivatalos jelentése Mészáros György főjegyzőnek a népszámlálás eredményeiről 1870. május 7-én.
2. Bodnár István: Nemzetgazdászati észleletek különös tekintettel Szeged jövőjére. Szeged, 1859.
3. Löw Immánuel és Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidók története 1785-től 1885-ig. Szeged, 1885. 27., 268–269.
4. Az 1870–1914 közötti időszakban a város legtöbb adót fizetőinek névjegyzékei. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged Szab. Kir. Város Polgármesteri Hivatalának iratai. 31. Felhasznált irodalom: Czímer Károly: A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története (1829–1929). Szeged, 1929. Habermann Gusztáv: Személyi adattár a szegedi polgárcsaládok történetéhez. Szeged, 1992. A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara évi jelentései 1890-től. Péter László: Szeged utcanevei. Szeged, 1974. A szegedi zsidó polgárság emlékezete. (Szerk.: Zombori István) Szeged, 1990.
5. Takó Edit: A könyvtárgyarapító prépost (In memoriam Oltványi Pál). Szeged (folyóirat) 1990/1. sz. 33–35.
6. Képes Naptár 1875. Szeged.
7. Dr. Tonelli Sándor: A Szegedi Lloyd Társaság ötvenéves története (1867–1917). Szeged, 1918. Lugosi Döme: A Gál család Szegeden. Szeged, 1932.
8. Szegedi Napló 1878. október–december
9. Képes Naptár 1879. Szeged.
10. Szegedi Napló 1880. január–március.
11. Szegedi Napló 1882. február 26.
12. Szegedi Napló 1883. március.
13. Szegedi Napló 1883. augusztus.
14. Szegedi Napló 1884. május.
15. Szegedi Napló 1881. február 2.
16. Szegedi Napló 1881. február 2.
17. Szegedi Napló 1882. március 5.
18. Bátyai Jenő–Bátyai Gitta: A Kass. Szeged, 1998.
19. Bátyai Jenő: A Holtzer család. Könyvtári Műhely, 1987–89/1–4.
20. Szegedi Napló 1884. február 2.
21. Szegedi Napló 1894. január 18.
22. Szegedi Napló 1891. február 8., 1894. február 4.
23. Szegedi Napló 1891. február 15., 1894. február 11.
24. Szegedi Napló 1899. február 5.
25. Szegedi Napló 1899. február 11.
26. Szegedi Napló 1900. január 23.
27. A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgymnasium tanévenkénti értesítői.

A VÁROS TÁRSADALOMSZERKEZETE ÉS A GAZDASÁGI ELIT

A főbb társadalmi csoportok 1900-ban

A város népessége fél évszázad alatt megkétszereződött:

1850	52 000
1860	64 000
1870	71 022
1880	72 675
1890	85 569
1900	100 270

Az adatokból kiolvasható, hogy igen gyors volt a népességnövekedés az 1850-es, valamint az 1880–90-es években. A népesség gyarapodását az 1879-es nagy árvíz visszavetette, ugyanakkor a nagyarányú újjáépítés új, korszerű várost teremtett. A századfordulóra Szeged százezres nagyvárossá fejlődött, megelőzve Budapesten kívül minden más várost.

A népesség vallás szerinti összetétele a következőképpen alakult (%):

Vallás	1870	1881	1891
róm. kat.	93,14	92,26	91,04
gör. kat.	-	0,15	0,27
gör. keleti	0,69	0,64	0,66
ágostai (ev.)	0,34	0,58	0,55
helvét (ref.)	0,59	1,33	1,85
más keresztény	0,08	0,13	0,10
izraelita	5,16	4,91	5,53
	100,0	100,0	100,0

A lakosság vallás szerinti megoszlása nem változott lényegesen. A reformátusok és az izraelita vallásúak aránya nőtt a római katolikusok rovására.

A város főbb társadalmi csoportjai az 1900. évi népszámlálás szerint (keresők):

önállóak	12250	28,2%
tisztviselők	2656	6,1%
segédszemélyzet, munkások	28562	65,7%

Az adatok arról tanúskodnak, hogy a keresők túlnyomó többsége, több mint 65%-a mezőgazdasági és városi, ipari, kereskedelmi, közlekedési és más munkás volt. Az önálló foglalkozásúak, az iparosok, kereskedők, vállalkozók, földdel rendelkező gazdálkodók együttesen mintegy 28%-ot alkottak a keresők között. A gazdálkodóknak azonban csak minden bizonnyal kisebb részét lehetett vállalkozónak tekinteni, hiszen néhány holdas birtokuk nem tette lehetővé a vállalkozásszerű gazdálkodást. A tisztviselők – noha a közigazgatásban, a város életében jelentős szerepet töltöttek be – igen kis réteget alkottak.

Az önálló foglalkozásúak, a vállalkozók csoportjának legjelentősebb rétegét az ipari, kereskedelmi, pénzügyi és közlekedési vállalkozók tették ki. Az összesen mintegy 5 és fél ezer vállalkozó alkotta azt a nagy gazdasági erővel rendelkező társadalmi csoportot, amelyből nagy részben a gazdasági elit tagjai kikerültek. Az ipari vállalkozók előretörését bizonyította, hogy ekkor már 31 olyan üzem működött a városban, amely 20 munkásnál többet foglalkoztatott.

A nagyobb üzemek, gyárak a következők voltak: a kenderfonógyár, amely részvénytársaságként működött, 327 munkást foglalkoztatott, az állami szivargyárban (dohánygyárban) 412-en dolgoztak. A vasúti műhely munkáslétszáma meghaladta a 200 főt. Működött a városban egy vasöntöde és gépműhely 22 munkással, három lakatosüzem 72, egy kőfaragóműhely 34, két téglagyár 51, három gőzfűrész üzem 136, három bútorgyár 106, egy kefe- és meszelőgyár 36, egy vitorlavászon és kenderkikészítő gyár 217, egy gőzmalom 97, egy szalámigyár 50, egy légszeszgyár 46, egy gyufagyár 80, négy könyvnyomda 130 munkással. Néhány olyan szolgáltató üzem, intézmény is volt, amely húsznál több alkalmazottal rendelkezett.

A mezőgazdasági vállalkozók között elsősorban középbirtokosok rendelkeztek olyan jövedelemmel, hogy bejuthattak a gazdasági elit soraiba. Igazi nagybirtokos nem volt a városban, egyedül maga a város rendelkezett nagybirtokkal, amelynek nagyrészét azonban bérbeadta.

Középbirtokosok (200-1000 kh között) az 1900. évi népszámlálás szerint

Városok	főfoglalkozású		mellékfoglalozású	
	férfi	nő	férfi	nő
Szeged	21	2	15	3
Kecskemét	31	3	19	2
Szabadka	54	9	16	9

Szegedi és szegedi érdekeltségű birtokosok az 1912. évi Gazdacímtár szerint:[28]

Név	Szántó	Kert	Szőlő	Összes terület (kh)
Szeged				
özv. Ádók Istvánné	98	-	5	110
Babarczy József	63	-	9	109
Bokor Károly és neje	148	-	99	299
Imre Ferenc	125	-	8	197
Kordás József	85	-	2	112
Ördög Mihály	87	-	15	144
Pálfy Ferenc örökösei	106	-	18	231
Peták József	140	-	5	260
Szeged szab. kir. v.	17 888	66	564	65 605
Vetró Mihály	81	-	4	319
Horgos				
Kelemen Béla (Szeged)	73	-	32	149
Kárász Miklós, István és Imre	2 507	4	48	6 266
Ormódi Béla	67	-	81	534
Reök Ivánné	228	-	39	267
Reök Iván	525	5	8	623
Szobonya Bertalan	66	2	23	103
Pusztamérges				
Falcióne L. és társai	15	-	95	131
Ormódi Béla és társai	26	-	204	265

Legnagyobb földbirtokkal a város rendelkezett. A bitokosok között volt a nemesi származású Babarczy József ügyvéd, Pálfy Ferenc, aki hosszú ideig a város polgármestere volt, illetve örökösei, továbbá Kelemen Béla ügyvéd, aki a politikai életben is fontos szerepet játszott. A hírneves Kárász család leszármazottai Horgoson birtokoltak nagy területet, földjüket azonban bérbe adták.

Ormódi Béla már nem régi típusú földbirtokos volt, hanem modern agrárvállalkozó, aki saját birtokán szőlőt telepített, szőlő- és borgazdálkodással foglalkozott. Birtoka egy részét az 1890-es években, a századfordulón parcellázta, a helyi parasztoknak adta el, s támogatta szőlőtelepítésüket. A Magyar Szőlőtelepítési Részvénytársaság igazgató-elnöke volt.

A Falcióne család Pusztamérgesen alakított ki szőlő- és borgazdaságot, Bokor Károly és neje szintén nagy területen termelt szőlőt. Reök Iván és felesége horgosi földbirtokos volt, de Szegeden élt, és értelmiségi foglalkozás volt a fő tevékenysége.

Feudális eredetű magánnagybirtok nem volt a város határában, bár néhány nemesi eredetű család (Babarczy, Pálfy, Kelemen stb.) rendelkezett kisebb birtokkal. E birtokok kiterjedése és gazdasági szerepe azonban jelentéktelen volt. A nagybirtokos vá-

ros pedig földjének nagy részét bérbe adta. A középbirtokosok nagyobb része már inkább agrárkapitalista vállalkozó volt, mint régi nemesi földesúr. A parasztság, a gazdálkodók közül csak azok kerültek be igen kevés számban a gazdasági elit soraiba, akik korszerűsítették gazdálkodásukat, szőlőt telepítettek, borgazdaságot alakítottak ki, vállalkozásszerűen foglalkoztak sertéshizalással, állattenyésztéssel. A város kereső népességének 43,8%-a volt paraszt, mezőgazdasági foglalkozású, s túlnyomó többsége tanyán lakott. A 19 050 mezőgazdasági kereső közül 6571-en voltak önálló foglalkozású birtokosok, s mintegy 34%-os részarányt alkottak. A többség, vagyis 66% föld nélküli volt.

A város nem mezőgazdasági foglalkozású, kereső népessége 24 517 főt tett ki, akik közül 6582 önálló foglalkozású, vállalkozó, 2629 tisztviselő, 16 194 pedig munkás volt. E főbb társadalmi csoportok aránya százalékban (kissé kerekítve):

önálló foglalkozásúak, vállalkozók	23%
tisztviselők	11%
munkások	66%

A városi önálló foglalkozásúak csoportja valóban ipari, kereskedelmi, közlekedési, pénzügyi és szellemi, értelmiségi vállalkozókból állt, míg a birtokos gazdáknak csak kisebb részét lehetett vállalkozónak tekinteni. A mezőgazdasági keresők közül mindössze 15 tisztviselőt (gazdatisztet) mutatott ki a statisztika, tehát e kis csoport szerepe, súlya elenyésző volt, míg a nem mezőgazdasági keresők között a városi társadalomban a tisztviselők 11%-os részarányt érték el.

A vállalkozók egyes csoportjainak létszáma és aránya:

ipari	2601	45,7%
kereskedelmi és pénzügyi	878	15,5%
közlekedési	277	4,9%
szellemi (értelmiségi)	210	3,7%
tőkepénzes, nyugdíjas	1274	22,4%
egyéb	442	7,8%
összesen	5682	100,0%

A legtöbben ipari vállalkozók voltak, akiknek azonban csak kisebb része volt igazi vállalkozó, gyáros, üzemtulajdonos. Közülük legtöbben kisiparosként, kézműves iparosként dolgoztak, akik tevékenységük korszerűsítésével, műhelyük bővítésével juthattak nagyobb jövedelemhez, s így bekerülhettek a gazdasági elit soraiba. A kereskedők többsége, a pénzügyi vállalkozók mindegyike valódi vállalkozóként vett részt a város gazdasági, üzleti életében. A közlekedési vállalkozók többségét fuvarosok tették ki. Az értelmiségi vállalkozók többségét a szabad foglalkozású ügyvédek, orvosok, mérnökök és más önálló szellemi foglalkozásúak (színészek, újságírók stb.) alkották, akiknek egy részét a statisztika az egyéb kategóriába sorolta. Nem kevesen

tartoztak a tőkepénzesek, nyugdíjasok csoportjába, akik korábban megszerzett vagyonukból éltek, illetve megtakarított pénzüket különféle ipari és bankrészvényekbe fektették, tőkepénzesként éltek a városban. Együttesen ezek a csoportok alkották a város tulajdonos, vállalkozó polgárságát, amely fokozatosan gyarapodott a századforduló előtti évtizedekben.

A tisztviselők csoportjainak létszáma és aránya (kerekítve):

ipari	178	6,0%
kereskedelmi és banki	394	15,0%
közlekedési	560	22,0%
közszolgálati	1257	48,0%
véderőnél	240	9,0%
összesen	2629	100,0%

A tisztviselők két nagy csoportra oszlottak. Az egyik csoportot a közszolgálati, vagyis az államigazgatásban dolgozó köztisztviselők és a véderő tisztviselői (vagyis többségükben katonatisztek) tették ki (1497 fő), akik 57%-os többséget alkottak. Munkájuk szorosan kapcsolódott a hatalomhoz, az államhoz. E réteg tagjai a nemesi eredetű középosztály hagyományait, felfogását vallották magukénak. Ők a hagyományos keresztény, nemzeti, vagyis a történelmi középosztály tagjainak tekinthetők. Bár a városi tisztviselők között nem kevés volt a polgári származású és polgári mentalitású diplomás értelmiségi.

A polgári tisztviselői, értelmiségi réteget az ipari, kereskedelmi, közlekedési vállalatoknál, bankokban dolgozó tisztviselők és a szabad foglalkozású értelmiségiek, szellemi vállalkozók alkották. Összesen 1132 gazdasági tisztviselő dolgozott a városban. A tisztviselői réteg 43%-át tették ki. A szabad foglalkozású értelmiségiek (ügyvéd, orvos, mérnök, színész, újságíró stb.) mintegy 600 főnyi csoportjával együtt alkották a polgári értelmiséget (mintegy 1700 személy). A szabad foglalkozású értelmiségiek között magas volt a zsidók aránya. A város 52 orvosa közül 34, a 65 ügyvéd közül 27 volt zsidó származású.

A városban a nem mezőgazdasági kereső népesség 4 nagy társadalmi csoportra tagolódott. A köztisztviselőkből, katonatisztekből, a véderő tisztviselőiből álló hagyományos, történelmi középosztályra, a vállalkozói polgárságra, a polgári értelmiségre és a nagy létszámú segédszemélyzeti, altiszti, napszámos, munkásrétegre.

E társadalmi csoportok megoszlása (%-ban):

köztisztviselők (történelmi középosztály)	6,0
vállalkozó polgárság	21,0
polgári értelmiség	7,0
munkásság	66,0

A város társadalmában a tulajdonos, városi polgárság döntő, meghatározó szerepet töltött be. A köztisztviselői, katonatiszti, állami szolgálatban lévő értelmiségiekből álló történelmi középosztályt erre az időre már megelőzte a gazdasági tisztviselőkből és szabad foglalkozású diplomásokból verbuválódott polgári értelmiség. A tulajdonos polgárság és a polgári értelmiség együttesen alkotta az ún. polgári középosztályt, amely a városban döntő fölényre jutott a történelmi középosztállyal szemben, míg országosan ez nem, vagy jóval kisebb mértékben érvényesült. Mindez a város alapjában véve polgári jellegű társadalomszerkezetének bizonyítékaként fogható fel.

A legtöbb adót fizetők 1900-ban[29]

Sorszám	Név, foglalkozás	adó összege Korona
1.	Milkó Vilmos fiai és társai vállalkozók	7484,90
2.	Back Bernát és fiai ht., gőzmalomtulajdonosok	6654,96
3.	Kiss Arnold, Károly és Mór háztulajdonosok	6574,84
4.	Wagner F. Antal ht., kereskedő, tőkepénzes	5979,92
5.	Eisenstädter S. és társa nagykereskedők	5941,06
6.	Milkó Vilmos fiai ht., fakereskedők	5663,38
7.	Winkler testvérek ht., gőzfűrészüzem-tulajdonosok	3837,32
8.	Holtzer S. és fiai ht., kereskedők	3105,46
9.	Zsótér Andor ht.	3046,56
10.	Juranovits Ferenc ht., vendéglős	2417,00
11.	Erdélyi Mihály építész	2269,22
12.	Id. Mélik István és társai gőzfűrésztelep-tulajdonosok	2246,00
13.	Kárász Géza ht.	2160,78
14.	Wagner F. A. és fia kereskedők	2160,00
15.	Schäffer Ádám örökösei háztulajdonosok	1962,32
16.	Neubauer József ht.	1962,32
17.	Nagy János ht., postaszállító	1938,73
18.	Id. Aigner József ht., ft.	1879,68
19.	Lőwy H. és társa gőzfűrészüzem-tulajdonosok	1731,60
20.	Tóth Péter ht., fűszerkereskedő	1658,82
21.	Gál testvérek háztulajdonosok, kereskedők	1645,00
22.	Lengyel Lőrinc ht., bútorkereskedő	1609,80
23.	Ádók István ht., ft., építő	1509,34
24.	Deutsch Emil és Lipót építési vállalkozók	1489,64
25.	Dr. Nyilassy Pál ügyvéd, tőkepénzes	1463,56
26.	Hutter és Ferencsevics sörkereskedők	1443,70
27.	Eisenstädter Lajos örökösei háztulajdonosok	1427,57

Sorszám	Név, foglalkozás	adó összege Korona
28.	Fischer János fiai ht., sírkőgyárosok	1397,08
29.	Bagáry Pál ht.	1368,66
30.	Dr. Kovács József ht., orvos	1274,98
31.	Egresi Péter ht., állatorvos	1180,23
32.	Lőwy István tőkepénzes	1127,66
33.	Grün János örökösei háztulajdonosok	1125,36
34.	Szobonya Kálmán gyógyszerész	1099,00
35.	Tóth Ferenc ft., hajótulajdonos	1097,75
36.	Sebők Mihály és József ht.	1074,20
37.	Vészits Lajos ht.	1037,78
38.	Scheinberger Antalné örökösei ht., bőrkereskedők	1007,51
39.	Politzer Sándor ékszerész	1007,01
40.	Ungár Benő szállító vállalkozó	998,73
41.	Kordás P. Mihály ht., ft.	993,26
42.	Brauswetter János ht., órás	971,50
43.	Temesváry István ht., ft., cséplőgép-tulajdonos	968,60
44.	Wagner Gusztáv ht., vászonkereskedő	964,18
45.	Holtzer Kálmán ht., posztó- és ruhakereskedő	960,65
46.	Seifmann Mór és fiai bútorkereskedők	941,50
47.	Dr. Rósa Izsó ht., ügyvéd	936,72
48.	Dr. Herczl Fülöp ht., orvos	909,38
49.	Dr. Tóth Mihály ht., okl. jegyző	903,74
50.	Gárgyán Márton ht., temetkezési int. igazgató	897,36
51.	Felmayer Lajos ft.	875,98
52.	Ábrahám János ht.	870,60
53.	Brecher Albert sörkereskedő	851,80
54.	Kátay Sándor ht., ft. borkereskedő	851,26
55.	Dr. Cserő Ede ügyvéd, tőkepénzes	843,18
56.	May R. Miksa bank- és váltóüzlet-tulajdonos	843,00
57.	Guttmann és Eisler nagykereskedők	835,20
58.	Dr. Mann Jakab tanár	833,00
59.	Vetró Mártonné és fia föld- és háztulajdonosok	832,28
60.	Krausz Béla ht., sörkereskedő	826,04
61.	Grósz testvérek kereskedők	825,00
62.	Kiss Dávid és társai, utódai divatkereskedők	821,00
63.	Csathó Ferenc kir. ítélőtáblai elnök	818,00
64.	Aigner Ödön ht., borkereskedő	816,99
65.	Zsótér Ferenc ht., ft., bormérő	804,08
66.	Kordás Antal ht., ft.	791,90

Sorszám	Név, foglalkozás	adó összege Korona
67.	Sebők Mihály ht., vaskereskedő	778,58
68.	Janky Lajos ny. altábornagy	771,00
69.	Rieger Mihály ht.	757,44
70.	Rainer Károly asztalos	741,01
71.	Vajda I. és társa gyógyszerészek	736,20
72.	Kovács József ht., ft., sertéshizlaló	731,82
73.	Dr. Végmann Ferenc ht., ügyvéd, tőkepénzes	729,42
74.	Wagner Valburga örökösei ht., gőz- és kádfürdő-tulajdonosok	729,00
75.	Várnai Lipót ht., könyvkereskedő	724,50
76.	Dr. Regdon Károly ht., orvos	712,88
77.	Ottovai Károly és fia vaskereskedők	709,00
78.	Heszlényi József ht., építő	708,90
79.	Traub B. és társa ht., könyv- és papírkereskedő	703,16
80.	Ifj. Aigner József fűszerkereskedő	697,14
81.	Kátay Ferdinánd ht., ft., sertéshizlaló	695,42
82.	Pálfi Lipót és veje ht., gyufagyáros	691,60
83.	Káldori Soma ht., takarmánykereskedő	690,20
84.	Kátai László ht., vaskereskedő	689,16
85.	Polgár László ht., ft.	689,00
86.	Pálfy Sándor ht., ft., tőkepénzes ügyvéd	688,20
87.	Babarczy József ht., ügyvéd	681,46
88.	Czirmegh József örökösei háztulajdonosok	680,88
89.	Pillich Kálmán ht., ft., ügyvéd	677,13
90.	Katona Antal ht., mészáros	669,92
91.	Richtenegger Gyula ht., mérnök	666,54
92.	Engel Lajos ht., könyvkereskedő, lapkiadó	665,66
93.	Danner János ht., fűszerkereskedő	659,86
94.	Abafi Aurél ht., kir. közjegyző	650,70
95.	Janik Imre ht., ft., bormérő	649,06
96.	Fournier Károly ht., ft.	645,61
97.	Milkó Henrik ht., fakereskedő	633,54
98.	Pálfy Ferenc ht., polgármester	630,02
99.	Ferencsevits György ht., kávéház-tulajdonos	629,20
100.	Pálfy Antal ft.	624,99
101.	Molnár Márton ht., lakatos	618,68
102.	Toszer Ferenc ht., bormérő	617,26
103.	id. Gottlieb Dávid ht., ecetgyáros	614,76
104.	Klinger Albert építési vállalkozó	611,88
105.	Landesberg Mór ht., cementgyáros	611,18

Sorszám	Név, foglalkozás	adó összege Korona
106.	Ferencsevits György ht., kávéház-tulajdonos	610,44
107.	László Mihály ft.	610,18
108.	Dr. Singer Mátyás kórházi főorvos	609,00
109.	Pálfi Antal ht., tőkepénzes	602,30
110.	Minorita Szerzet ft.	602,10
111.	Tóth Pál ft., hajótulajdonos	593,96
112.	Riszner Fülöp ht., vállalkozó	591,66
113.	Graszelly László ht., vaskereskedő	590,10
114.	Dr. Goldschmidt György ht., orvos	588,14
115.	Bárd Adolf ht.	587,88
116.	Danczinger János vendéglős	587,00
117.	Répás Péter és András ht., ft., sertéshizlalók	576,51
118.	Zsótér Dezső ht., ft.	574,98
119.	Kállay Albert főispán	573,82
120.	Konrád Tóbiás vasúti vendéglős	570,00
121.	Ormódi Béla ht.	569,12
122.	Vajda Samu ht.	568,72
123.	Robmayer István kir. táblai főügyész	564,50
124.	Lőwy Soma kereskedő	559,00
125.	Antalfy János ht., ft., halász	558,06
126.	Hoffer Endre ht., tőkepénzes	554,26
127.	Beregi Lajos és társai fűszerkereskedők	554,00
128.	Tóth Antal ht., ft.	547,42
129.	Szécsi Ede ht., lisztkereskedő	544,60
130.	Árvai Péterné örökösei háztulajdonosok	543,16
131.	Járossy Sándor mérnök	536,02
132.	Dr. Falta Marcel ht., orvos	518,38
133.	Reök Iván ht., kir. főmérnök	514,58
134.	Puszta Ferenc ht., ft., tehenes	512,96
135.	Csányi Sándor ht., gyapjúkereskedő	510,24
136.	Horváth János vendéglős	509,30
137.	Pocsátkó Károly ht., üvegkereskedő	509,30
138.	Túróczi János bormérő	505,81
139.	Barta Mihály ht., ft., tehenes	497,62
140.	Tausig Dávid ht., építési vállalkozó	495,60
141.	Perl Mór ht., szállító	492,46
142.	Kass János ht., vendéglős	492,24
143.	Csorvay János ht., ft.	491,89
144.	Lippai Antal ht., ft., sertéshizlaló	490,46

Sor-szám	Név, foglalkozás	adó összege Korona
145.	Kovács István ht., ft.	489,24
146.	Árvay Sándor ht., cukrász	488,38
147.	Ördög András ft.	485,46
148.	Weiner Miksa terménykereskedő	484,30
149.	Lippai N. István ht., ft., sertéshizlaló	478,62
150.	Tomán Mihály ht., paplankereskedő	477,50
151.	Ivánkovics Károly ht., üvegkereskedő	475,78
152.	Mayer Francziska örökösei háztulajdonosok	473,70
153.	Ifj. Ihlinger Mór rőfös kereskedő	472,40
154.	Rosenberg Mihály ht., terménykereskedő	471,00
155.	Pálfi testvérek ht., vasöntő- és paprikagyárosok	468,56
156.	Ifj. Sávai János ht., ft.	467,94
157.	Dobó Imre ht., ft.	467,81
158.	Blau Vilmos ht., szatócs	467,46
159.	Újvári István ht.	465,68
160.	Masa János ft.	465,32
161.	Ifj. Szűcs József ht., alkapitány	465,15
162.	Ördögh József ht.	464,48
163.	Farkas József bormérő	459,24
164.	Deutsch Mór ht., kereskedő	454,50
165.	Róhr és Bugarszky kereskedelmi ügynökök	451,10
166.	Kisági József utódai kereskedelmi ügynökök	437,50
167.	Rainer Ferenc ht.	437,00
168.	Ördögh Ferenc mészáros	435,88
169.	Bartucz István ht.	434,91
170.	Dr. Szívessy László ügyvéd	434,00
171.	Tóth Péter ht.	433,64
172.	Majszky Sándor fűszerkereskedő	433,58
173.	Széll Ákos kir. közjegyző	433,24
174.	Kátay István ht., kereskedő	433,19
175.	Goldschmidt Lipót fiai ht., fakereskedők	430,10
176.	Vetró Mihály ht., ft.	429,30
177.	Mayer Áron pálinkakereskedő	429,12
178.	Paral Pál ht., hentes	421,00
179.	Schwartz és Buchalter kereskedők	419,52
180.	Aigner Károlyné örökösei háztulajdonosok	412,64
181.	Borovszky Antal ht., mészáros	411,64
182.	Polczner Jenő ht., ügyvéd	408,24
183.	Hegedűs Béla ht., temetkezési int., tulajdonos	407,20

Sor-szám	Név, foglalkozás	adó összege Korona
184.	Vas András ht., téglaégető	405,78
185.	Felmayer Antal örökösei háztulajdonosok	403,30
186.	László Gyula h. polgármester	402,52
187.	Tápai János ht., ft.	398,02
188.	Krzepelka Károly államvasúti üzletvezető	396,80
189.	Endrényi Imre könyvkereskedő, lapkiadó	395,70
190.	Beretvás Bálint ht., tőkepénzes	395,11
191.	Kreybig Károly ny. altábornagy	392,80
192.	Berta János ht., ft.	388,24
193.	Schweiger Simon ht., pék	386,96
194.	Dr. Gerle Imre ht., ft., ügyvéd	385,24
195.	Máhrer Miksa gőzmalom-tulajdonos	385,20
196.	Tóth János ht., sertéshizlaló	383,38
197.	Dr. Balassa Ármin ügyvéd	382,20
198.	Dr. Ziffer Alfréd fogorvos	380,40
199.	Leinzinger Gyula gyógyszerész	379,70
200.	Szarvadi Lajos tőkepénzes	378,64
201.	Bencsik Lajos ht., gyógyszerész	377,82
202.	Csányi Pál ht., ft.	373,54
203.	Opelcz Péter ht., tőkepénzes	369,56
204.	Lippai Péter ht., bormérő	363,34
205.	Bokor Károly ft.	360,92
206.	Lippai Flórián ft.	360,34
207.	Katona Ferenc ht., tőkepénzes	360,26
208.	Schwartz Henrik ht., kereskedelmi ügynök	359,90
209.	Wind József ht., építő	359,40
210.	Frits Róbert kir. táblai tanácselnök	359,00
211.	Kelemen István ht., ügyvéd	358,08
212.	Kovács Tamás ht., ft.	357,84
213.	Ifj. Weiner Miksa ht., kereskedő	357,68
214.	Undy József ht.,	356,82
215.	Fáry István ügyvéd	356,35
216.	Dráveczky Adorján kir. táblai tanácselnök	355,00
217.	Csikós Ferenc ht., bormérő	354,52
218.	Dr. Wöber Lajos ht., ft., ügyvéd	353,57
219.	Kohn M. és társai nagykereskedők	349,26
220.	Brunner Kálmán ht., kereskedő	343,60
221.	Harkai György ht., bormérő	341,30
222.	Volford József ft.	340,12

Sor-szám	Név, foglalkozás	adó összege Korona
223.	Járosy Sándor és társai ht.	336,76
224.	Kertész József ft.	336,26
225.	Gruber Gusztáv kávéház- és szállodatulajdonos	335,00
226.	Fogas János ht., ft.	335,00
227.	Kulinyi Zsigmond kamarai titkár	334,60
228.	Brankó János ht., bormérő	333,92
229.	Eizenberger Sándor terménykereskedő	333,88
230.	Neu József lisztkereskedő	332,72
231.	Szél Sándor ht., ft	330,50
232.	Nyári György ht., ft., bormérő	330,06
233.	Rényi Gyula ht.	328,02
234.	Dr. Újj József ügyvéd	324,00
235.	Auer György ht.	318,88
236.	Ungár Miksa kávéház-tulajdonos	318,60
237.	Dr. Engel Mór ügyvéd	317,14
238.	Nagy István ht., pék	315,00
239.	Szűcs Andor ht., ügyvéd	311,25
240.	Pálfi Lipót ht., gyufagyáros	309,38
241.	Tedeszkó Manó rőfös kereskedő	307,60
242.	Varga Illés ft.	306,58
243.	Benedikt Ferenc, a vasúti leszámolóhivatal főnöke	306,40
244.	Pósz Alajos ékszerész	305,20
245.	Vasvári Lajos kereskedő	303,60
246.	Schillinger Mór ht., kereskedő	302,40
247.	Halmos Bálint ht., órás	301,50
248.	Lakatos József juhvágó	301,26

A 248 virilista között legtöbben, mintegy 70-en továbbra is kereskedők voltak. Őket követték közel 50-en a ház- és földtulajdonosok, akiknek egy kisebb része középbirtokos és parasztgazdálkodó, nagyobb része pedig ház- és földtulajdonnal rendelkező, idős kereskedő és iparos volt, aki korábban szerzett jövedelmét ház- és földingatlanba fektette.

A harmadik legnagyobb csoportot a gyárosok, iparosok, építész vállalkozók alkották, akiknek létszáma megközelítette a negyvenet. A legnagyobb értelmiségi csoport ügyvédekből állt, akik közel 20-an voltak. Valamivel kisebb csoport a főtisztviselőké, államhivatalnokoké, bíráké, királyi közjegyzőké. Jó néhány orvos, gyógyszerész, mérnök is helyet foglalt a virilisták között. A közel 10 tőkepénzes megjelenése a tőkepiac, a pénzpiac és az itt tevékenykedő vállalkozóknak a növekvő szerepét mutatta. A vendéglősök, szállodások, kávéház-tulajdonosok viszonylag szerény, néhány fős csoportot alkottak. Néhány sertéshízlaló, „tehenes", állattenyésztő gazda is bejutott a legtöbb adót fizetők közé.

A virilisták foglalkozás szerinti összetételének alaposabb vizsgálatával képet kaphatunk az egyes vállalkozó, értelmiségi csoportok gazdasági, társadalmi súlyáról, a polgári fejlődésben betöltött pozitív vagy visszahúzó, fékező szerepéről.

Földbirtokosok, nemesi eredetű felső középosztálybeliek

1900-ban az első 100 legtöbb adót fizető személy, család között a legtöbben, mintegy 30-an kereskedők voltak, ami a kereskedelem, a kereskedők kiemelkedő szerepét bizonyította a város gazdasági és társadalmi életében. Egyben tükrözte a kapitalista fejlődésnek ebben az időszakban és ebben a régióban érvényesülő sajátosságait. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy egyetlen arisztokrata, földbirtokos család sem szerepel a listán.

Szeged határában nem volt feudális eredetű magánnagybirtok. A városban nem lakott arisztokrata, földbirtokos család. Míg tehát az ország gazdasági, társadalmi és politikai életében a különben kis létszámú arisztokrata réteg ebben az időszakban is domináns szerepet töltött be, és a kialakuló, erősödő polgári társadalomszerkezet mellett a rendi társadalmi struktúra jórészt fennmaradt, addig Szeged társadalma már alapjában véve polgári jellegű volt.

A város maga volt ugyan a legnagyobb földbirtokos: a 141 ezer hold területű határ jelentős részét maga birtokolta. E legelőkből és kaszálókból álló területet azonban a múlt század második felében fokozatosan bérbe adta parasztoknak, és 1900-ban már a bérbe adott terület 37 848 holdat tett ki, a bérlők száma pedig meghaladta a 4400-at. A bér-lőparasztok fokozatosan feltörték és művelésbe fogták ezeket a területeket, tanyát építettek és szőlőt, gyümölcsöst telepítettek.

A földbirtokos város és a parasztok viszonyát tehát jórészt nem a rendi függőség, valamint a feudális eredetű nagybirtok és a parasztság közötti ellentét jellemezte, hanem inkább a polgári, a kapitalista fejlődés irányába mutató bérleti rendszer. Míg az országban ebben az időben az agrár túlnépesedés, a falusi szegénység miatt mintegy másfél millióan kényszerültek kivándorolni Amerikába, addig a szegedi parasztok helyben, a puszták feltörésével, a helyi mezőgazdasági kultúra fejlesztésével tudták megtalálni – különben nem könnyű – boldogulásukat.

A Szegeden élő *Mikszáth Kálmán* író tapasztalatai, élményei nyomán érezte, felismerte a város polgárosodását, a városi élet polgárias hangulatát, amelyről 1884-ben a következőképpen számolt be: »A demokráciának (amennyiben van Magyarországon demokrácia) Szeged a fő fészke, az egyetlen város lévén, hol az iparoselem vergődött hatalomra a közügyekben is, hopl nem a hivatalnokok a nép fölött, hanem a nép uralkodik a hivatalnokok fölött, a *város cselédei*nek nevezvén azokat féltréfásan. – Nagyurat sohasem ismertek és nem respektáltak. Néhány nemesi famíila, mely ott régi időkben megtelepedett, annyira izolálva érezte magát, hogy elfeledte címereit, predikátumait s a városi polgárság kötelékébe kívánkozott«".[30]

A század elején néhány arisztokrata szerepet vállalt a város politikai, társadalmi és némileg gazdasági életében is. Elsőnek *gróf Károlyi Sándor* (1831–1906) említhető, aki Csongrád megyei földbirtokos volt. Fiatal tisztként részt vett az 1848–49-es szabadságharcban, és ezért emigrációba kényszerült. Nyugat-Európában megismerkedett az akkori korszerű közgazdasági elméletekkel és a kibontakozó szövetkezeti kezdeményezésekkel. Itthon széles körű közgazdasági, elméleti, szakirodalmi tevékenységet fejtett ki, megszervezte és anyagilag támogatta a paraszti szövetkezeti mozgalmat, a „Hangya" szövetkezeteket. A századforduló előtt a városban országgyűlési képviselőnek is jelölték, de a választáson alulmaradt.

A másik arisztokrata *báró Bánffy Dezső* (1843–1911), aki egy ideig miniszterelnök is volt, 1904-től haláláig a város egyik országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett.

Báró Gerliczy Ferenc (1859–1914) deszki földbirtokos a század elején a helyi Gazdasági Egyesület elnöke volt, 1911-ben Szegeden országgyűlési képviselővé választották. A három arisztokrata család egyike sem lakott Szegeden, nem építtetett lakóházat, palotát a városban.

A legtöbb adót fizető első száz család között azonban voltak nemesi származású, és a XIX. században nemességet szerzett földbirtokos és háztulajdonos családok. Ez azt bizonyítja, hogy a középnemesi réteg szerepet játszott a város életében, s egyes tagjai birtokuk, gazdálkodásuk révén a XX. század elején is a gazdasági elithez tartoztak.

A legtöbb adót fizető, nemesi múltú (nemességet szerzett) birtokos családok sorrendje:

9. Zsótér Andor
13. Kárász Géza
29. Bagáry Pál
85. Polgár László
98. Pálfy Ferenc

Zsótér Andor hajótulajdonos és gabonakereskedő, a híres Zsótér hajósgazda és kereskedőcsalád leszármazottja. Külön házat építtet családjának (Új Zsótér-ház) a Széchenyi téren, majd földet vásárol Szatymazon. 1892-ben nemességet kap „szatymazi" előnévvel. E század elején már idős ember.

Kárász Géza (1837–1905) a felvidéki szegény nemesi család (amely meghatározó szerepet töltött be a város korábbi életében) leszármazottja, aki már csak a gazdag vagyon „felélésével" foglalkozott. Idejét agglegényként külföldi utazásokkal, porcelángyűjteményének gyarapításával töltötte.

Bagáry Pál „koronghi" előnévvel nemesi származású gazdatiszt volt Oroszlámoson, majd Szegedre költözött, házat tartott, fiai értelmiségiként az államigazgatásban dolgoztak.

Polgár László apja nemes családból származott. Polgár László a Felsővárosi Gazdakör elnöke, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár részvényese, majd a Szatymazi Gazdakör elnöke volt.

Pálfy Ferenc a nagy létszámú, terebélyes, a város történetében fontos szerepet játszó család leszármazottja, zákányi nemes, ügyvéd. Több ciklusban volt a város polgármestere, s több száz holdas földbirtokkal rendelkezett.

Rajtuk kívül szerepelt még néhány személy a névsorban, akik nem voltak nemesi származásúak, de a régi tradicionális középosztályhoz tartoztak és birtokkal is rendelkeztek.

43. Temesváry István
89. Pillich Kálmán

E csoporthoz lehet még számítani a különben nemesi származású főispánt, *Kállay Albertet,* aki a 119. és *Reök Ivánt,* aki a 133. helyen állt a virilista névsorban.

Temesváry Istvánról nem sokat lehet tudni. Neve után foglalkozásként a következő szerepel: „ház-, föld- és cséplőgéptulajdonos". Fia, Temesváry Lajos már ügyvédként tevékenykedett a városban.

Pillich Kálmán háztulajdonos, földbirtokos, ügyvéd nagy érdemeket szerzett a város, főleg Újszeged fejlesztésében, a helyi kertkultúra gazdagításában.

Kállay Albert (1841–1922) Szabolcs megyei nemesi családból származott. Érdemeket szerzett a város újjáépítésében, az újszegedi Liget helyreállításában. Újszegedi villájában mintakertet létesített.

Reök Iván Németországból bevándorolt család sarja, mérnök, horgosi földbirtokos. 1907-re felépíttette ma is álló palotáját.

Az említett régi, nemesi származású és középosztálybeli családok a város nem paraszti középbirtokos rétegéhez tartoztak. Az első száz virilista család között súlyuk elenyésző.

Az eddig ismertetett adatok bizonyítják a helyi nemesi eredetű középosztály és a város múlt századi polgárosodásának előrehaladását. A nemesi középosztály tagjai, fiataljai egyre nagyobb számban értelmiségi foglalkozást választottak. Paraszt, halász családok hajótulajdonossá, gabonakereskedővé válva felküzdötték magukat a vagyonos polgári réteg soraiba. Közülük néhányan nemesi rangot, címet is szereztek (Zsótér család). A nemesi eredetű középosztály életstílusát igyekeztek felvenni, de alapjában megmaradtak polgárnak.

Az 1829-ben alakult Belvárosi Kaszinó, amely a kevés számú, nem helyben lakó arisztokrata mellett elsősorban a nemesi középosztály tagjait tömörítette, kereskedőket, iparosokat, sőt „úri parasztokat", hajósgazdákat is befogadott soraiba.

Kereskedők, háztulajdonosok

A legvagyonosabbak százas „toplistáján" több mint 30 kereskedő és kereskedő múltú háztulajdonos család neve olvasható. Az ismert, a neves kereskedőcsaládok sorrendje a legtöbb adót fizetők listáján:

3. Kiss Arnold, Kiss Károly, Kiss Mór háztulajdonosok
4. Wagner F. Antal háztulajdonos, rőfös kereskedő, tőkepénzes
5. Eisenstädter I. és társa rőfös nagykereskedő

6. Milkó Vilmos és fiai háztulajdonosok, fakereskedők
8. Holtzer S. és fiai háztulajdonosok, posztókereskedők
14. Wagner F. Antal és fia vászonkereskedők
18. Id. Aigner József ház- és földbirtokos
20. Tóth Péter háztulajdonos, fűszerkereskedő
21. Gál testvérek háztulajdonosok, rőfös kereskedők
22. Lengyel Lőrinc háztulajdonos, bútorkereskedő

Kiss Arnold, Károly és *Mór, Kiss Dávid* örökösei voltak.

Wagner Ferenc Antal az első szegedi vászonüzlet alapítója.

Eisenstädter István a két szegedi Eisenstädter család egyike. Rőfös nagykereskedelmi vállalkozásában egy ideig fia, (1880-tól *Enyedi) Lukács* is részt vett, de értelmiségi pályát választott, lapszerkesztőként, politikusként tevékenykedett a városban.

Milkó Vilmos, a város egyik legnagyobb fakereskedelmi cégének tulajdonosa, aki fiaival folytatta cége kereskedelmi tevékenységét.

Holtzer Salamon posztó-, gyapjú-, szövet- és szőrmeáru nagy- és kiskereskedelmével foglalkozó cég tulajdonosává vált.

A lista negyedik helyén álló Wagner F. Antal fiával közös vászonkereskedelmi cége külön is szerepel a listán, méghozzá a 14. helyen. A 18. helyen álló *id. Aigner József* ház- és földbirtokos, aki 1900-ban már nem élt, ingatlanvagyonát, illetve az utána fizetendő adót a lista külön vette számba.

A vagyonos kereskedők sorában említésre méltó a Gál család.

A felsorolásból kitűnik, hogy az első 22 legtöbb adót fizető közül 10 kereskedő volt, akik kereskedelmi tevékenységük, vállalkozásuk révén nagy vagyonra tettek szert, emeletes városi házat, palotát építtettek, földbirtokot vásároltak. E családok gazdasági erejét bizonyította az is, hogy legtöbbjük ingatlanvagyona mellett még külön kereskedelmi vállalkozással is szerepel a virilista névsorban, illetve a leszármazottak egyike-másika a családi vagyon és kereskedelmi cég mellett már külön saját kereskedelmi vállalkozással is rendelkezett, és bekerült az első 100 legtöbb adót fizető közé. Így pl. a Kiss Dávid-örökösök és társaik női és férfi divatáru kereskedésükkel a 62., *Wagner Gusztáv,* Wagner F. Antal fia, vászonkereskedő és háztulajdonos a 44., *Aigner Ödön* (1840–1914) borkereskedő és háztulajdonos a 64., *ifj. Aigner József* fűszerkereskedő (mindketten id. Aigner József fiai) a 80. helyen szerepelnek.

E családok meghatározó szerepet töltöttek be a város üzleti életében a múlt század utolsó harmadában és e század elején. Voltak közöttük zsidó és német származásúak, magyarok és kisebb számban nemesi eredetűek is. A nemesi múlttal rendelkező kereskedőktől a kapitalizálódás és a polgári fejlődés időszakában, polgári környezetben már idegen volt az a régi, nemesi felfogás, amely lenézte a kereskedő foglalkozást, és éppen vállalkozásuk révén, s nem származásuk jogán igyekeztek bejutni a gazdasági elit soraiba.

A legtöbb adót fizető kereskedelmi vállalkozások szakmai összetételéből arra lehet következtetni, hogy az iparosodás, a gyors városiasodás időszakában elsősorban a fűszer-, élelmiszer-, a textil- és ruha-, divatáru-, valamint a fa- és bútorkereskedelem fejlődött nagy ütemben.

Szeged népessége fél évszázad alatt megkétszereződött, s a kereskedelemnek lépést kellett tartania az ennél is nagyobb arányban növekvő helyi és regionális igényekkel. Az említett kereskedelmi vállalkozások többsége nagykereskedelmi tevékenységet is végzett, kiszolgálta, áruval látta el a vidék kiskereskedőit. Szeged újjáépítéséhez, s az alföldi városok építkezéseihez Erdélyből a Maroson szállították a faanyagot, s így Szeged a fakereskedelem központjává vált. A század elején viszont a nagy fakereskedő cégek már fűrészüzemeket is létesítettek, vagyis kereskedő cégük fenntartása mellett már ipari, termelő vállalkozásba is kezdtek.

Az egyes kereskedőcsaládok két-három évtized alatt nagy kereskedelmi vállalkozást fejlesztettek ki, és óriási vagyonra tettek szert. Volt olyan kereskedő, aki vagyontalanként kezdte, és szinte amerikai méretű karriert futott be vállalkozásával. Kiss Dávid pl. inasként kezdte kereskedői pályafutását. Élete delelőjén, az 1870-es évek elején felépíttette – a már említett – palotáját. A kereskedő családok mindegyike építtetett magának a város központjában házat, ha nem is olyan impozánsat, mint az agglegény Kiss Dávid.

A kereskedelem akkoriban ilyen óriási hasznot, nyereséget hozott volna az említett kereskedőcsaládoknak? Vagy van más magyarázat is gyors gazdasági megerősödésükre, nagy vagyongyarapodásukra? Különben is: miért éppen ők lettek a város legvagyonosabb kereskedői, miért nem mások?

A helytörténeti irodalom, amely különben bőven foglalkozik a neves kereskedő családok múltjával, történetével, nem, vagy alig ad választ, magyarázatot az előbbi kérdésekre. Szinte minden híres cégalapító kereskedő jellemzésénél a puritán szellemet, a takarékosságot, a szorgalmat, a szakma ismeretét és szeretetét, a vállalkozószellemet említik a helytörténeti munkák.

Amikor már nagy vagyonra tettek szert, iskolákat támogattak, különféle alapítványokat, tanulmányi ösztöndíjakat hoztak létre, karitatív tevékenységet folytattak, támogatták a színházat, mai szóval: széles körű szponzori tevékenységet fejtettek ki, vagyonukat a közjó érdekében is igyekeztek hasznosítani.

Vállalkozásaik sikerességéhez mindez azonban még nem ad elégséges magyarázatot. Az természetesen fontos körülmény, hogy a polgári erények és értékek határozták meg életszemléletüket, törekvéseiket. E tekintetben valóban felvilágosult szellemiség jellemezte őket. Azt hiszem azonban, a döntő mégis az, hogy közgazdaságilag is korszerű ismeretekkel rendelkeztek. Kereskedelmi, vállalkozói tevékenységük során felismerték, hogy a pénz- és tőkepiacra is be kell törniük, a hiteléletben, a banki tevékenységben is részt kell venniük. Nyereségüket, megtakarított pénzüket a gyorsan fejlődő tőkepiacon hasznosították.

Ipari vállalkozók, gyárosok

Az első száz virilista névjegyzékében 16 iparos, üzemtulajdonos, ipari vállalkozó található, feleannyi, mint kereskedő. Többségük neve az első 25 virilista között szerepel, ami gazdasági erejüket bizonyítja. A többiek arányosan oszlanak meg a további 75 virilista között. Sorrendjük:

1. Milkó Vilmos fiai és társai vállalkozók
2. Back Bernát és fiai ház- és gőzmalom-tulajdonosok
7. Winkler testvérek ház- és gőzfűrészüzem-tulajdonosok, fakereskedők
11. Erdélyi Mihály építész
12. Id. Mélik István gőzfűrésztelep-tulajdonos
19. Lőwy H. és társa gőzfűrésztelep-tulajdonosok, fakereskedők
23. Ádók István ház- és földbirtokos, építő
24. Deutsch Emil és Lipót építési vállalkozók
28. Fischer János fiai sírkőgyárosok
39. Pulitzer Sándor ékszerész
42. Brauswetter János háztulajdonos, órás
70. Rainer Károly asztalos
78. Heszlényi József háztulajdonos, építő
82. Pálfi Lipót és veje háztulajdonos, gyufagyáros
90. Katona Antal háztulajdonos, mészáros
92. Engel Lajos háztulajdonos, könyvkereskedő, lapkiadó

Milkó Vilmos és fiai fakereskedelmi cégük mellett építészekkel, Erdélyi Mihállyal és Heitzman Györggyel együtt téglagyárat létesítettek és építési vállalkozást hoztak létre.

E közös cég, illetve tulajdonosaik fizették együttesen a városban a legtöbb állami adót, 7484,90 koronát. Utána Back Bernát és fiai következtek 6654,96 koronával. A bécsi Back-családnak az ország más városaiban is voltak malmai.

A gyárosok, ipari vállalkozók csoportjában előkelő helyen állnak a fakereskedő fűrészüzem-tulajdonosok, a Winkler testvérek, id. Mélik István, valamint Lőwy Hermann és társa. Ugyancsak nagy gazdasági erővel, vagyonnal rendelkeztek az építészek, építő vállalkozók. *Erdélyi Mihály* (?–1908) amellett, hogy, a Milkó Vilmos-féle cég társtulajdonosa volt, önálló építész vállalkozóként is folytatta tevékenységét. Mellette *Ádók István*, aki ácsmesterből vált építész vállalkozóvá, a két *Deutsch testvér, Emil* és *Lipót*, és *Heszlényi József* ismert építészek.

A legnagyobb csoportot azok az iparosok, magas szakmai ismeretet követelő kézműves szakmák képviselői alkotják, akik kézműves műhelyüket bővítették, illetve ipari üzemmé fejlesztették: *Fischer János* fiai sírkőgyárosok, *Politzer Sándor* ékszerész, *Brauswetter János* órás, *Rainer Károly* asztalos, aki épület- és bútorasztalos üzemében parkettagyártással is foglalkozott, és *Katona Antal* mészáros. *Pálfi Lipót* és veje már a gyufagyár tulajdonosaként valóban gyáriparosnak tekinthető. *Engel Lajos* (1860–1912) nemcsak könyvkereskedő és laptulajdonos, hanem nyomdatulajdonos is volt.

Ezenkívül négy olyan személy is szerepel a névsorban háztulajdonosként, illetve ház- és földbirtokosként, akik iparosok, üzemtulajdonos vállalkozók voltak.

A 16. helyen *Neubauer József* háztulajdonos, volt gyufagyáros neve olvasható. *Grünn János* (1814–1874) híres nyomdatulajdonos örökösei háztulajdonosként a 33. helyen állnak a névsorban. Az 51. helyet elfoglaló *Felmayer Lajos* apja tímárműhelyét örökölte és tevékenységét folytatta, de házat építtetett és földbirtokot is vásárolt magának. *Fournier Károly* hentes a lista 96. helyén már csak ház- és földbirtokosként szerepel.

Ez a húsz iparos, üzemtulajdonos, gyáros – úgy tűnik – nem reprezentálja eléggé a város ipari fejlettségét, hiszen ekkor már 31 olyan üzem működött itt, amely húsz munkásnál többet foglalkoztatott, az ipari munkások száma pedig együttesen meghaladta a kétezret. Ez már az ipari kapitalizmus viszonylagos fejlettségét tükrözte.

A nagyobb üzemek, gyárak közül azonban a szegedi kenderfonógyár és az újszegedi kenderfeldolgozó üzem részvénytársaságként, nem pedig magánvállalatként működött. A dohánygyár állami üzem, a gázgyár (légszeszgyár) pedig külföldi (osztrák) érdekeltségű részvénytársaság volt. A vasúti műhelyt a MÁV hozta létre.

A helyi ipari vállalkozók a század elején, az ipari fellendülés időszakában nyereségüket, jövedelmüket műhelyük, üzemük fejlesztésére fordították, így viszonylag kevés adót kellett fizetniük. A prosperáló, fejlődő üzemek tulajdonosainak egy része ezért nem került az első száz virilista közé.

Az említett ipari vállalkozók a polgári felfogást, a polgári szellemiséget és értékeket vallották magukénak, bár néhányan – mint pl. Back Bernát („begavári" előnévvel) – nemességet szereztek. Ez azonban alapjában nem változtatta meg polgári mivoltukat. Az iparosok szervezetében, az ipartestületben, majd a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara vezető testületeiben foglaltak el fontos posztokat.

Vendéglősök, szállodások és más vállalkozók

A századfordulón a százezres lélekszámúvá nőtt nagyvárosban a régi vendéglők, vendégfogadók helyébe kávéházak, szállodák épültek. A vendéglősök nyereségüket, tőkéjüket új, korszerű vállalkozásokba fektették: kávéházakat, szállodákat építtettek. A nagyvárosi élet, a kapitalizálódás új szükségleteket támasztott, amelyeket különféle szolgáltató vállalkozások, illetve vállalkozók igyekeztek kielégíteni.

Erre az időre már közülük többen anyagilag megerősödtek, és bekerültek a legtöbb adót fizetők első százas csoportjába:

10. Juranovits Ferenc háztulajdonos, vendéglős
17. Nagy János háztulajdonos, postaszállító
35. Tóth Ferenc föld- és hajótulajdonos
40. Ungár Benő szállító vállalkozó

50. Gárgyán Márton temetkezési intézet tulajdonosa
74. Wagner Valburga örökösei ház-, gőz- és kádfürdő-tulajdonosok.
99. Ferencsevits György ház- és kávéház-tulajdonos

Juranovits Ferenc a Dunántúlról származott. A nagy szegedi kereskedőkarrierekhez hasonlóan ő is nagyívű vállalkozópályát futott be. Először egy társával az Iskola utcai Wagner kávéházat vásárolta meg, később pedig a Hungária Szállót. Az 1880-as évek közepén megalapította a Tisza Szállót, ami később részvénytársasággá vált. Egy évtized múltán már az Európa Szálló tulajdonosa lett. Az 1900-as párizsi világkiállításon magyar vendéglőt működtetett.

A másik vendéglős *Ferencsevics György* Szabadkáról települt a városba. 1869-től közel két évtizeden keresztül a „Próféta" étterem tulajdonosa. Később a Kárász utcában üzemeltetett éttermet. Borkereskedéssel is foglalkozott, majd a híres „Hét választófejedelem" nevű vendégfogadó tulajdonosa volt.

A Csehországból származó Kasch család leszármazottja, a legtöbb adót fizetők névsorában a 142. helyen szereplő *Kass János* egy ideig a Tisza Szálló bérlője, majd családi tőkével és a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár kölcsönével 1898-ban a Stefánián felépíttette vigadóját, kávéházát (Kis-Kass), amelyet a következő években emeletes szállóvá bővíttetett (Kass Szálló, a mai régi Hungária).

Tóth Ferenc a múlt századi gabonakereskedő hajósgazdák utolsó képviselője. *Nagy János* és *Ungár Benő* szállítási vállalkozók, az előbbi tevékenysége a postához, az utóbbié a vasúthoz, a MÁV-hoz kapcsolódott. *Gárgyán Márton,* valamint *Wagner Valburga* örökösei olyan szolgáltatást végeztek, amellyel annyi jövedelemre tettek szert, illetve annyi adót fizettek, hogy bekerültek a virilisták első százas csoportjába.

Tőkepénzesek, bankárok

A gyors gazdasági, ipari fejlődés, a kapitalizálódás helyi kibontakozása előtérbe állította, megnövelte a pénz- és tőkepiac, a hitelélet, a bankok szerepét. A város első bankja, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár ugyan már a múlt század első felében létrejött, a bankalapítások zöme azonban a század utolsó harmadában és a századfordulón történt. Ezek létrehozásában elsősorban vagyonos kereskedők, iparosok, gyárosok, kisebb számban birtokosok játszottak szerepet, akik megtakarított pénzüket, tőkéjüket bankok részvényeibe fektették.

A gazdag kereskedők, iparosok, üzemtulajdonosok némelyike idős korában abbahagyta foglalkozását, így vállalkozását, cégét gyermekei örökölték, ő maga pedig különféle részvényekbe fektetett tőkéjéből élt, vagyis tőkepénzes volt amellett, hogy házzal (palotával) és esetleg földbirtokkal is rendelkezett. Már a századforduló előtt föltűnt a fiatalabb, aktív tőkepénzesek csoportja. Ők szüleik, családjuk megtakarított pénzét a tőkepiacon fektették be, tőkepénzes tevékenységet folytattak, de már egyetemet végeztek, értelmiségi (főleg ügyvéd) foglalkozást választottak maguknak. E csoport tagjai a legtöbb adót fizetők százas „toplistáján":

25. Dr. Nyilassy Pál ügyvéd, tőkepénzes
32. Lőwy István tőkepénzes
55. Dr. Cserő Ede ügyvéd, tőkepénzes
56. May R. Miksa bank- és váltóüzlet-tulajdonos
73. Dr. Végmann Ferenc háztulajdonos, ügyvéd, tőkepénzes
86. Pálfy Sándor ház- és földbirtokos, ügyvéd, tőkepénzes

Nyilassy Pál (1846–1919) apja kádármester volt. Ő középiskoláját a kegyesrendieknél végezte, majd a pesti egyetemen jogot tanult, 1872-ben ügyvédi oklevelet, diplomát szerzett. Széles körű ügyvédi tevékenységet folytatott. Jövedelmét részvényekbe fektette, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár felügyelő bizottságának elnöke volt.

Lőwy István a fakereskedő Lőwy család egyik tagja, aki tőkéjét bankrészvényekbe fektette.

Cserő Ede (1863–1939) 1890-ben kezdte ügyvédi pályáját a városban, 1895-ben átveszi Wagner Károly ügyvédi klientúráját, ami megnöveli ügyvédi tevékenységének lehetőségeit. Részt vesz a helyi közéletben, politikai, közgazdasági cikkeket ír a helyi lapokba.

May R. Miksa a Szegedi Kenderfonógyár részvényese volt, aki a századforduló előtt alapította magánbankját, amely a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal szoros kapcsolatban álló bank- és váltóüzletként működött.

Végmann Ferenc az 1880-as években kezdte ügyvédi munkáját, amit sokoldalú közéleti és politikai tevékenységgel párosított.

Pálfy Sándor apja ügyvéd és földbirtokos volt, és fia is ezt a foglalkozást választotta. Az 1870-es évek végén kezdte ügyvédi pályáját a városban. Jövedelmét részvényekbe fektette.

Nemesi eredetű és polgári értelmiségiek

Az első száz virilista között 14 értelmiségi, főleg orvos, gyógyszerész, ügyvéd, állatorvos, mérnök, iskolaigazgató és vezető tisztviselő, államhivatalnok található. Figyelembe kell venni, hogy a virilizmusról szóló törvény szerint a diplomások adóját duplán számították be. Így az értelmiségiek közül a legtöbb adót fizető Kovács József orvos 1274,98 koronásnak feltüntetett adója felét véve alapul a százas lista utolsó helyeinek egyikén kellene szerepelnie, a többieknek pedig még hátrább.

Az említett értelmiségiek többsége azonban nemcsak diplomás foglalkozása révén jutott jövedelemhez, illetve nemcsak e jövedelme után fizetett adót, hanem nagyértékű városi háza után is, hiszen – a kimutatás szerint – háztulajdonos is volt.

A nemesi, honorácior családok leszármazottai városi, állami hivatalok, intézmények vezető posztjait töltötték be. E csoportba tartozott *Tóth Mihály* (1865–1940) okleveles jegyző (akinek apja városi főbíró volt). Jogot végzett, ügyvédi vizsgát tett, de

a város szolgálatába lépett: először tanácsjegyzőként, később aljegyzőként, majd 1905-től főjegyzőként, később tanácsnokként dolgozott.

László Gyula (1847–1908) helyettes polgármester polgár családból (1861-ig Lász volt a család neve) származott. A pesti egyetemen jogot végzett, majd ügyvédi vizsgát tett. 1875-ben a város szolgálatába lépett aljegyzőként. Részt vett a városrekonstrukció munkájában, majd fokozatosan előre haladva a hivatali ranglétrán 1898-ban helyettes polgármester lett.

Mann Jakab tanár, bábaképezdei igazgató olyan jövedelemre tett szert, hogy bekerült a virilisták közé. *Csathó Ferenc* királyi ítélőtáblai elnök a hatalom igen fontos posztját foglalta el. *Janky Lajos* nyugdíjas altábornagy egyenesen az uralkodó osztály képviselőjeként fogható fel – igaz, már nyugdíjasként. *Abafi Aurél* (1825–1902) királyi közjegyző felvidéki nemesi családból származott, jogot végzett, ügyvédi vizsgát tett. Részt vett az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban, egy ideig Irányi Dániel titkára volt. A szabadságharc leverése után négy év várfogságra ítélték. Osztróvszky József hívására Szegeden telepedett le. Egy ideig ügyvédként tevékenykedett, majd a város királyi közjegyzőjévé nevezték ki.

Gerle Imre (1868–1938) ügyvéd, aki szőlőbirtokos is volt, és városi házzal is rendelkezett, a tanyai gazdák szervezésében vett részt a kormánypárt helyi támogatójaként.

A nagyobb csoportot az iparos, kereskedő és más származású polgári értelmiségiek tették ki, akik nem városi, állami intézmények vezetői voltak, hanem önálló, szabad foglalkozású értelmiségiek (orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek, állatorvos, mérnök) voltak közöttük. E csoport jellegzetes képviselője a zsidó származású *Rósa Izsó* 1884-ben nemesi rangot szerzett a „várhelyi" előnév használatával. Az izraelita hitközség vezetőségében is fontos szerepet vállalt.

A két értelmiségi csoport jövedelmi viszonyairól képet kaphatunk abból, hogy 1904-ben a város polgármesterének évi fizetése a „lakpénzzel" (lakbérrel) együtt 7500 korona volt, miközben az ítélőtábla elnökéé 14 000, Wimmer Fülöpé, a legnagyobb üzem, a Szegedi Kenderfonógyár igazgatójáé 12 000 koronát tett ki. (Wimmer 1900-ban még nem szerepelt a virilisták között.)

Mind a két értelmiségi csoport közös jellemzője, hogy többségük a kegyesrendiek iskolájában tanult, még a zsidó származásúak is. Nemcsak a nemesi, honorácior származásúak, hanem a polgári értelmiségiek nagy része is tagja volt a Belvárosi Kaszinónak.

E század elején nemcsak a gazdasági elit soraiban, hanem a város társadalmában is a polgári, szabad foglalkozású értelmiségiek súlya, szerepe, befolyása megnövekedett a nemesi, honorácior múltú értelmiségiekkel szemben.

Mezőgazda polgárok, vállalkozó parasztok

A város mezőgazdasága a 19. században sajátos fejlődési utat járt be: megteremtette a korai vállalkozó paraszt típusát. Már a század első felében a vállalkozó szellemű parasztokból, halászokból lettek a hajósgazdák, gabonakereskedők. A század utolsó harmadában a juhtenyésztés vált jövedelmezővé a város nagykiterjedésű határában. A juhtenyésztő parasztok némelyike gyapjúkereskedelemmel és gyapjúfeldolgozással is kezdett foglalkozni.

Az alsóvárosi földeken a fűszerpaprika-termelés kezdett nagyobb teret nyerni. A kertészek azonban nemcsak termelték a fűszerpaprikát, hanem fel is dolgozták, és a tehetősebbek paprikaőrlő malmokat is létesítettek.

A 19. század végén a hegyi szőlővidékeken bekövetkezett filoxéra-pusztítás után Szeged határában is megindult a nagyobb arányú szőlőtelepítés. A szőlő- és bortermelés a 20. század elején kezdett fellendülni a város határában.

A gyorsan növekvő nagyváros lakossága élelmiszer-szükségletének kielégítése konjunktúrát teremtett a mezőgazdaság számára. A rókusi feketeföldeken ennek következtében növekedni kezdett a takarmány-, a kukoricatermelés és a sertéshizlalás. A rókusi városrészben a tehetősebb, a vállalkozó szellemű gazdák sertéshizlaló akoltelepeket hoztak létre, ahol nagyobb számban hizlaltak sertést. A legtöbb adót fizetők százas csoportjában szőlő- és bortermelő gazda neve nem szerepel, néhány kereskedő neve mellett viszont a „bormérő" megjelölés is olvasható. Néhány sertéshizlaló foglalkozású ház- és földtulajdonos gazda viszont szerepel a listán:

41. Kordás P. Mihály ház- és földbirtokos
66. Kordás Antal ház- és földbirtokos
72. Kovács József ház- és földbirtokos, sertéshizlaló
81. Kátay Ferdinánd ház- és földbirtokos, sertéshizlaló
100. Pálfy Antal, földbirtokos

Kordás P. Mihály a felsőtanyai Gajgonya nevű határrészen, tanyán lakott, és többszáz holdas birtokán elsősorban juhtenyésztéssel foglalkozott. Adója 993,26 koronát tett ki, ami nagyjából megegyezett a névsorban előtte szereplő Ungár Benő szállító vállalkozó adójával. Kordás Antal a szintén felsőtanyai Balástya határrészen tanyai gazdálkodást folytatott.

Kovács József és Kátay Ferdinánd városszéli akoltelepen sertéshizlalással ért el olyan jövedelmet, hogy bekerült az első száz virilista közé. Mind Kátay, mind Pálfy Antal birtokoscsalád leszármazottja. Kátay korábban téglagyáros és fakereskedő is volt, ebben az időben már csak földbirtokosként és sertéshizlalóként szerepelt a névsorban. Pálfy domaszéki lakhelyén, tanyáján mezőgazdálkodással foglalkozott. Adója 624,99 koronát tett ki.

Gyors ipari fejlődés, a pénzpiac bővülése

A 20. század első évtizedében folytatódott a gyors ipari fejlődés az országban és városunkban is. A növekedés mértékéről némi képet nyújt a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara kimutatása, amely szerint 1901-ben 8 új gyárépületet, 1907-ben 6-ot,

1908-ban pedig 5-öt emeltek, miközben a raktárak építése ennél jóval nagyobb arányban folyt.

Ugyancsak a kamara számolt be arról, hogy ezekben az években a fontosabb szegedi ipari üzemek nagy mennyiségű árut exportáltak nemcsak a balkáni országokba, hanem Ausztriába és a nyugat-európai államokba is. Lengyel Lőrinc és Seifmann Mór, a két bútorgyáros nemcsak hazai szükségletre termelt, hanem árut szállított Boszniába, Bulgáriába és Szerbiába. Landesberg Mór cementárugyára szintén exportált terméket az említett országokba és Romániába. Lőwy Henrik és társa, Markovits Lajos, a Milkó Vilmos és Fia, valamint a Winkler testvérek faárugyártó cégei a balkáni országok mellett még Törökországba is szállítottak termékeikből.

Pálfi Lipót és veje gyufagyára a balkáni államokon kívül Ausztria és Olaszország piacain is értékesítette termékeit. A nagy kapacitású, korszerűen felszerelt Back-malom lisztet és korpát exportált a nyugat-európai országokba és még Amerikába is. Szalámit nemcsak a termelését nagy ütemben növelő Pick-gyár, hanem több más kisebb üzem is szállított külföldre.

A város gyors iparosodását jól szemlélteti a következő adat: míg 1900-ban 31 olyan üzem működött a városban, amely 20 munkásnál többet foglalkoztatott, addig 1910-ben már 61, és az ezekben dolgozó munkások száma 2277-ről 5256-ra emelkedett.

A város gazdasági életében az ipar szerepének, súlyának növekedését bizonyítja, hogy az egész iparban, tehát nemcsak a húsz munkásnál többet foglalkoztató gyárakban, hanem a kézműves műhelyekben, iparosoknál dolgozó munkások száma is nagymértékben gyarapodott. A gyárakban és iparos műhelyekben 1900-ban együttesen 6492, 1910-ben pedig már 11 158 munkás dolgozott, ami több mint 70%-os növekedést jelent. A húsz munkásnál többet foglalkoztató gyárak munkáslétszám-emelkedése jóval meghaladta a 100%-ot.

Az ismert részvénytársaságként működő, ill. állami, városi, önkormányzati tulajdonban lévő gyárak (kenderfonó, kender- és lenfeldolgozó, dohánygyár, gázgyár stb.) a Back-malom, a Pick szalámigyár, a fűrészüzemek, a gyufagyár mellett új ipari magánvállalkozások jöttek létre, ill. kézműves műhelyek fejlődtek viszonylag korszerű ipari üzemmé. Ezek elsősorban a gyors ipari, gazdasági fejlődés által támasztott új igényeket és lakossági szükségleteket elégítettek ki. Elsősorban vas- és fémfelszereléseket gyártó, fémzárakat, kályhát készítő üzemek, mezőgazdasági felszereléseket, kisgépeket (parasztkocsit) gyártó műhelyek jöttek létre. Kefe- és meszelőgyár, redőnykészítő üzem is létesült. A Brauswetter család órásműhelyét korszerű üzemmé fejlesztette. A Pálfy testvérek is bővítették vasöntödéjüket és paprikamalmukat, s gépgyárat hoztak létre. Létrejött az első szegedi cukorkagyár, és több nagy sütöde, kenyérgyár is megkezdte működését.[31]

Az iparosodással, a városi fejlődéssel járó új igények jelentkezését bizonyította, hogy új városi közüzemeket hoztak létre és a régieket fejlesztették, amelyek ezeket az új, növekvő igényeket elégítették ki. Ebben az időben a következő városi közüzemek működtek: vízmű, gőzfürdő, csatornamű, közvágóhíd, fertőtlenítő intézet.

A széleskörűen kibontakozó iparosodást tehát az jellemezte, hogy elsősorban a gyárak, a húsz munkásnál többet foglalkoztató ipari üzemek fejlődtek, terjeszkedtek, nagy arányban növelték termelésüket, s így foglalkoztatott munkásaik számát is. Ugyanakkor az ipari munkások túlnyomó többsége a húsz munkásnál kevesebbet foglalkoztató, kisebb üzemekben, kézműves műhelyekben, kisiparosoknál dolgozott. A gyárak mellett több száz kisebb üzem is létrejött, és egy részük gyárrá fejlődött. A fejlődő, korszerűsödő kisebb üzemek, kézműves műhelyek tulajdonosai is bekerültek a gyarapodó gazdasági elit soraiba.

1900-ban a forint helyett új pénznemet, a koronát vezették be 1 forint = 2 korona átszámítási kulccsal. Ekkor a búza tőzsdei ára mázsánként 7,81-7,82 korona, a hízósertés felvásárlási ára kilónként 82-83 fillér, egy tábla 100 kg-os szalonnáé 72-76 korona volt. A tej fogyasztói ára literenként 18-20 fillért tett ki.[32]

A kereseti, jövedelmi viszonyokról némi képet nyújtanak a vezető városi tisztviselők, értelmiségiek évi fizetési összegei. A fizetéshez 25%-os lakbérjuttatás is járult.

Fizetések 1904-ben[33]

Beosztás	Fizetés (Korona)	Lakbér (Korona)
polgármester	6000	1500
főkapitány	4800	1200
főjegyző	4000	1000
tanácsnok	4000	1000
főügyész	4000	1000
adópénztárnok	2800	700
könyvtárigazgató	3000	750
gimnáziumi rajztanár	2800	700

A század elején a gyors ipari fejlődéssel együtt a pénzpiac is nagymértékben bővült. Szegeden is új bankok jöttek létre, és forgalmuk nagy arányban növekedett. A vállalkozások gyarapodó nyereségét, a lakosság pénzbeli megtakarításait a bankok igyekeztek magukhoz vonni, hogy az ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági vállalkozások fejlesztésére használják fel. A tőkepiaci műveletek, a bankrészvényekbe történő befektetések jóval nagyobb nyereséget hoztak, mint az ipari, a termelő vállalkozások.

1900-ban a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár összforgalma megközelítette a 145 millió, nyeresége pedig meghaladta a 200 ezer koronát, így továbbra is 20% osztalékot fizetett részvénytulajdonosainak. Részvénytőkéje 500 ezer koronát tett ki (500 db részvény, 1 részvény névértéke 1000 korona).[34]

A Szegedi Kereskedelmi és Iparbank összforgalma ekkor meghaladta a Szeged-Csongrádi Takarékpénztárét, de nyeresége nem érte el a 140 ezer koronát, így csak 14% osztalékot tudott fizetni részvényeseinek. Az új kisbankok forgalma még jelentősen elmaradt a két helyi nagybanké mögött, de már annyi nyereséget könyvel-

hettek el, hogy osztalékot tudtak fizetni részvényeseiknek. A Szegedi Kézművesbank forgalma 30 millió koronát tett ki, nyeresége meghaladta a 36 ezer koronát, így már néhány százalék osztalék jutott a részvényeseknek. A Szegedi Takarék- és Hitel Rt. forgalma megközelítette a 20 millió, nyeresége a 25 ezer koronát, így egy részvényre 10 korona osztalék jutott, ami 5%-nak felelt meg. A Szegedi Hitelbank Rt. 8 korona osztalékot fizetett részvényenként, ami még az 5%-ot sem érte el.[35]

A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár vagyona 1905-ben már meghaladta a 20 millió, részvénytőkéje és tartalékalapja együttesen az 1,5 millió, összforgalma a 210 millió, nyeresége pedig a 260 ezer koronát. Betétállománya megközelítette a 20 millió koronát. Ebben az évben is 20% osztalék jutott részvényeseinek.[36]

A Szegedi Kereskedelmi és Iparbank vagyona 12 millió, részvénytőkéje 900 ezer (4500 db, á: 200 koronás részvény), összforgalma 307 millió, nyeresége 175 ezer koronát tett ki. Forgalma tehát továbbra is meghaladta a Szeged-Csongrádi Takarékpénztárét, de nyeresége ekkor is alacsonyabb volt. Mintegy 12%-os osztalékot fizetett.[37]

A Szegedi Hitelbank Rt. üzleti összforgalma ekkor már megközelítette a 100 millió, nyeresége az 50 ezer koronát, így 6% osztalékot tudott fizetni részvényeseinek. A Szegedi Kézművesbank összforgalma ugyan csak 40 millió koronát tett ki, de nyeresége meghaladta az 50 ezer koronát, így osztaléka elérte a 10%-ot.[38]

Az évtized közepén, második felében új bankok, pénzintézetek jöttek létre. 1907-ben kezdte működését a Szeged-Alföldi Takarékpénztár Rt., amelynek igazgatóságában – többek között – báró Gerliczy Ferenc deszki földbirtokos, felügyelő bizottságában dr. Pap Róbert ügyvéd foglalt helyet. Részvénytőkéje 1 millió koronát tett ki (2000 db, egyenként 500 korona névértékű részvény). Már az első évben forgalma megközelítette a 90 millió, nyeresége meghaladta a 80 ezer koronát.[39]

A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár 1907. évi forgalma mintegy 300 millió, nyeresége 423 ezer, a Szegedi Kereskedelmi és Iparbank forgalma 327 millió, nyeresége 170 ezer koronát tett ki. A takarékpénztár 20%, a kereskedelmi és iparbank valamivel több mint 10% osztalékot fizetett részvényeseinek. A Szegedi Hitelbank Rt. forgalma 135 millió, nyeresége 58 ezer koronára rúgott, osztaléka mintegy 6%-os volt.[40]

1910-re minden bank nagymértékben növelte forgalmát: a Szegedi Kereskedelmi és Iparbanké megközelítette a 490 millió, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztáré a 480 millió, a Szeged-Alföldi Takarékpénztáré meghaladta a 350 millió, a Szegedi Kézművesbanké a 65 millió, a Szegedi Hitelbanké a 175 millió koronát. A legnagyobb nyereséget mégis a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár könyvelhette el (közel 640 ezer korona, a kereskedelmi és iparbanké csak 275 ezer koronát tett ki, a többieké még kevesebbet).[41]

Erre az időre a régi és az új ipari vállalkozások is gazdaságilag megerősödtek, jelentősen növelték termelésüket, és a korábbinál magasabb profitot értek el. A korszerűnek mondható Szegedi Keramit- és Műtéglagyár Rt., amelynek részvénytőkéje 400 ezer koronát tett ki (1000 db részvény egyenként 400 korona névértékkel), vagyona (a gépek, berendezések és az ingatlan értéke) megközelítette az 1 millió koronát,

1910-ben közel 90 ezer korona nyereségre tett szert. Így egy-egy részvényre 40 korona osztalékot fizetett, ami 10%-nak felelt meg. A részvénytársaság igazgatóságában – többek között – Glückstahl Lajos, Landesberg Mór, Patzauer Sándor, felügyelő bizottságában Milkó Henrik, Ligeti Béla foglalt helyet, akik ismert vállalkozók voltak a városban.[42]

A város társadalomszerkezetének változása

A század első évtizedében a korábbinál nagyobb változások következtek be a város népességében, gazdaságában és társadalomszerkezetében is. A népesség mintegy 15 ezerrel gyarapodott, ami közel 15%-os növekedésnek felel meg.

Szeged és néhány más város lakossága 1900-ban és 1910-ben (1000 fő)

Városok	**1900**	**1910**
Budapest	732	880
Szeged	103	118
Debrecen	56	63
Kecskemét	58	67
Kolozsvár	49	61
Miskolc	43	51
Nagyvárad	50	64
Pécs	44	50
Szabadka	84	95
Temesvár	59	73

A főváros gyors növekedése, közel milliós európai nagyvárossá fejlődése ebben az időszakban következett be. Szeged ekkor is megtartotta második helyét, a százezres lélekszámot egyetlen más város sem haladta túl. Figyelemre méltó viszont Nagyvárad és Temesvár gyors fejlődési üteme, amellyel Budapesten kívül megelőzték az összes többi várost, még Szegedet is.

Az összes (jelenlevő) népesség összetétele:

összes lakos	118 328
magyar	113 380
német	2 554
szerb	1 152

A vallás szerinti összetétel:

Róm. kat.	103 948
Református	3 837
Evangélikus	1 162
Görögkeleti	1 875
Izraelita	6 907

A városban a mezőgazdasági népesség aránya az 1900-as 42,6%-ról mintegy 39%-ra csökkent, ami az ipari, kereskedelmi, értelmiségi foglalkozású népesség 57,4 százalékról 61%-ra történő növekedését jelentette.

A kereső népességben végbement változások még nagyobb arányúak voltak. Az 53 091 keresőből a mezőgazdasági foglalkozásúaké 34%-ot tett ki, vagyis a városi, az ipari, kereskedelmi, közlekedési, értelmiségi foglalkozású keresőké elérte a 66%-ot.

A főbb városi foglalkozási csoportok létszáma 1900-ban és 1910-ben, s a növekedés százaléka:

Megnevezés	1900	1910	növekedés
önálló iparos	2601	3085	14,8%
önálló kereskedő	873	1204	38,0%
köztisztviselő, értelmiségi	1461	1831	25,3%
gazdasági tisztviselő	1157	1784	54,2%
ipari munkás	6492	11158	71,8%
kereskedelmi munkás	1041	1643	57,8%
tőkepénzes, nyugdíjas	1274	1905	54,2%

A nagyarányú ipari fejlődés ellenére az önálló iparosok, ipari vállalkozók száma csak kismértékben gyarapodott. Ami a már előzőleg elemzett okokra, vagyis arra vezethető vissza, hogy elsősorban a gyárak gyors növekedése és kézműves műhelyek üzemmé való fejlődése ment végbe. Vagyis alapjában véve nem új ipari vállalkozások létrejötte volt a jellemző, hanem a meglévők fejlődése, térhódítása. Bár az önálló iparosok száma is némileg növekedett.

Továbbra is a kereskedő vállalkozások szaporodása hívja fel magára a figyelmet, noha ebben az időben már az ipar tölti be a döntő, meghatározó szerepet a város gazdasági életében. A kereskedők számának nagyarányú, 38%-os gyarapodása minden bizonnyal a város népességének gyors növekedéséből, a városi fejlődéssel összefüggő, új fogyasztói igények és szükségletek megjelenéséből adódik.

A polgárság, a polgári középrétegek létszámgyarapodása, társadalmi súlyának növekedése a fő jellemzője a század első évtizedében a város társadalmában lezajló folyamatoknak. A középbirtokosok és a 100 holdon felüli parasztgazdák együttesen is szűk rétege nem változott ebben az időszakban, viszont gazdasági és társadalmi szerepe csökkent az ipar gyors fejlődése, az iparos, kereskedő polgárság nagyarányú

gyarapodása következtében. A polgárság társadalmon belüli részarányának növekedéséhez tartozott, hogy a tőkepénzesek, nyugdíjasok száma is több mint 50%-kal emelkedett. A statisztika ugyan ekkor együtt vette számba a tőkepénzeseket és nyugdíjasokat. A tőkepénzesek egyértelműen a tulajdonos polgársághoz tartoztak, a nyugdíjasoknak csak egy része, hiszen közöttük bizonyára többen voltak az államhivatalnoki nyugdíjasok.

A statisztika együtt kezelte a köztisztviselőket és értelmiségieket, akiknek viszont jelentős része szabad foglalkozású (ügyvéd, orvos, mérnök, színész, újságíró stb.) volt, így a polgári értelmiséghez tartozott. A gazdasági (ipari, kereskedelmi, közlekedési, bank-) tisztviselők alkották a polgári értelmiség gerincét, akiknek száma több mint 54%-kal emelkedett, a köztisztviselőké és a hozzájuk számított értelmiségieké viszont csak 25%-kal. Az értelmiség egészén belül is egyértelmű a polgári értelmiség térhódítása. A történelmi középosztályt alkotó köztisztviselő, államhivatalnoki réteg részaránya, társadalmi szerepe csökkent. Az egyes polgári csoportokban magas volt a zsidók aránya. A város népességében az izraelita vallásúak aránya megközelítette a 6%-ot. Az önálló iparosok között 325-en voltak, ami több mint 10%-ot tett ki, az önálló kereskedők között pedig több mint 400-an, vagyis, több mint 30%-os részarányt értek el. Az ipari tisztviselőknek mintegy fele, a kereskedelmi és banktisztviselőknek pedig jóval több, mint a fele zsidó volt.

A statisztika egy kategóriába sorolta be a köztisztviselőket és a (szabad foglalkozású) értelmiségieket, de azért külön is számba vette őket. A köztisztviselők rétegét a következő fő csoportok alkották (zárójelben létszámuk): állami tisztviselők (162), városi tisztviselők (232), bíróság (78), egyházi szolgálat (71), tanügy (521) és még más kisebb csoportok is voltak. A közegészségügyben 15 hatósági, 14 kórházi orvos dolgozott, ugyanakkor a magánorvosok száma 37 volt, a gyógyszerészeké 19. Mind a magánorvosok, mind a gyógyszerészek szabad foglalkozásúak, sőt a gyógyszerészek egyben vállalkozók voltak. Ugyancsak szabad foglalkozású volt a város 80 ügyvédje. A polgári értelmiséget alkották – többek között – a következő értelmiségi foglalkozásúak (zárójelben létszámuk): színészek (61), újságírók (18), tudományos és közérdekű egyesületek tisztviselői (66), magánmérnökök (18), festőművész (1), szobrász (2), zeneművész (1).

Az értelmiségi és a gazdasági elit

A város értelmiségi elitjének képzésében, nevelésében továbbra is a piarista gimnázium töltött be döntő szerepet. Ezért sem érdektelen továbbra is áttekinteni az iskola tanulói társadalmi összetételének alakulását a század első évtizedében.

A tanulók megoszlása szüleik foglalkozása, társadalmi állása szerint az 1900–1901-es tanévben:[43]

Foglalkozás	tanuló	%
nagybirtokos	13	-
nagyiparos, nagykereskedő	17	-
uralkodó osztály	30	3,9
köztisztviselő	142	-
katonatiszt	17	-
gazdatiszt	7	-
történelmi középosztály	166	21,4
iparos, kereskedő	175	-
ipari, kereskedelmi alkalmazott	17	-
magántisztviselő	58	-
más értelmiségi	128	
magánzó (tőkepénzes stb.)	76	-
polgárság	454	56,2
kisbirtokos	82	10,5
személyes szolgálatból élő	62	8,0
Összesen:	**775**	**100,0**

Egyértelmű az erősen rétegződött polgárság nagy súlya, egyre dominánsabbá váló szerepe. A tanulók közötti 50-60 százalékos arányukból ez a következtetés vonható le. A különböző polgári rétegek között az iparosok, kereskedők rovására a polgári értelmiségiek (magántisztviselők, szabad foglalkozásúak), tőkepénzesek és más vállalkozók törtek előre.

A pontosabb, részletezőbb statisztika következtében láthatóvá vált, hogy a kisbirtokos családok gyermekei is megjelentek a tanulók soraiban. A kisbirtokos megjelölés viszont a 200 holdon aluli parasztokra vonatkozott. Nem valószínű, hogy a néhány holdasok gyermeküket taníttatni tudták volna.

Erre az időre országosan a társadalomban az iparos, kereskedő, vállalkozó polgárság aránya némileg emelkedett, elérte a mintegy 7 százalékot. Az értelmiség gyarapodása nagyobb volt, a három évtizeddel korábbi 1,5 százalékról 3 százalékra nőtt. E réteg belső struktúrája is gyökeresen megváltozott: a korábban döntő szerepet betöltő dzsentri hivatalnokok részaránya jelentősen csökkent, és többségbe kerültek a gazdasági életben tevékenykedő és szabad foglalkozású, polgári értelmiségiek. A népességnek országosan továbbra is majdnem 70 százalékát a parasztság alkotta. A városi munkásságon belül az ún. házi cselédek részaránya jelentősen csökkent, az ipari munkásoké pedig nőtt.

Szegeden, amelynek lakossága 1900-ban valamivel meghaladta a 100 ezret, az iparos, kereskedő, vállalkozó réteg részaránya meghaladta a 10 százalékot, az értelmiségé megközelítette a 6 százalékot, amelynek fele gazdasági, polgári értelmiség volt. A történelmi középosztályhoz tartozó réteg a városban alig néhány százalékot tett ki.

Ha ezeket az adatokat összevetjük a piarista gimnázium tanulóinak összetételével, láthatjuk, hogy a gazdasági, értelmiségi elit utánpótlásában ekkor már a polgárság kiemelkedő szerepet töltött be. A közép- és nagybirtokos réteg jelentősége fokozatosan csökkent. A történelmi középosztály pedig igyekezett megőrizni pozícióit. A társadalom két legnépesebb csoportja, a parasztság és a munkásság gyermekei még alig tudtak bejutni a piarista gimnázium falai közé.

A tanulók között 166 volt az izraelita vallású, ami több mint 21%-os részarányt jelentett.

A századfordulón tapasztalható gazdasági fellendülés, az iparosodás előrehaladása lehetővé teszi, hogy a kisbirtokos parasztság, sőt még a mezőgazdasági munkások, cselédek, a városi ipari munkások gyermekei közül is néhányan bejussanak az értelmiségi elit képzését szolgáló intézménybe. A részletezőbb évkönyvi statisztika pontosabban rögzíti a diákok szociális összetételét.

Az 1908–1909-es tanévben 15 nagybirtokos származású (2 százalék) tanulója volt a gimnáziumnak, nagyiparos, nagykereskedő pedig 22 (3 százalék). Az uralkodó osztályt tehát 5 százalék képviselte.

A történelmi középosztályhoz tartozók száma 122 (17 százalék) volt (középbirtokos 24, gazdatiszt 16, köztisztviselő 72, katonatiszt 10). A polgári vállalkozó réteget 261-en (33 százalék) képviselték (kisiparos 81, kiskereskedő 76, gazdasági tisztviselő 57, háztulajdonos, tőkepénzes 38). Polgári értelmiségi származású volt 139 tanuló (19 százalék). Megoszlásuk: tanár, tanító 26, orvos, ügyvéd, más értelmiségi 113. A polgárság gyermekei tehát a gimnázium diákságának több mint 50 százalékát alkották.

A kisbirtokos (200 holdon aluli) parasztságot 49 tanuló (6,7 százalék) képviselte. Mezőgazdasági napszámos, cseléd gyermeke volt 25 tanuló (3,4 százalék). Az altiszti, segédszemélyzeti kispolgársághoz tartoztak 56-an (7,7 százalék), ipari munkás gyermeke volt 24 tanuló (3,3 százalék).

A zsidó tanulók aránya az egész időszakban meghaladta a 20 százalékot. E tény a kereskedelmi, gazdasági életben jelentős szerepet betöltő zsidóság törekvéseiről, a társadalmi elitbe való bejutási szándékáról tanúskodott.

A birtokos réteg fokozatos visszaszorulása, a vállalkozó polgárság, a polgári középosztály előretörése a polgárosodás előrehaladását bizonyította. Ez még azt is lehetővé tette, hogy a parasztság és a munkásság szűk, polgárosodó csoportjai gyermekeikből néhányat – szinte kivételképpen, mutatóban – bejuttassanak a gimnáziumba.

A legtöbb adót fizető városi törvényhatósági bizottsági tagok 1908-ban

Sorszám	Név, foglalkozás	Adó összege Korona	kétszeres beszámítás
1.	Winkler József ht., fakereskedő, gőzfűrészet	10144,42	-

Sorszám	Név, foglalkozás	Adó összege Korona	kétszeres beszámítás
2.	Winkler Bernát ht., fakereskedő, gőzfűrészet	10144,42	-
3.	Winkler Mór ht., fakereskedő, gőzfűrészet	10144,42	-
4.	Wagner F. Antal ht., kereskedő	8086,16	-
5.	Dr. Milkó Endre ht., fakereskedő, gőzfűrészet	5764,43	-
6.	Milkó Ferenc ht., fakereskedő, gőzfűrészet	5764,43	-
7.	Wagner Gusztáv ht., fakereskedő	5295,93	-
8.	Back Bernát ht., gőzmalom-tulajdonos	4116,07	-
9.	Dr. Gróf Árpád ht., tőkepénzes, ügyvéd	3319,40	oklevél
10.	Aigner József ht., földbirtokos	3157,23	-
11.	Eisenstädter Nándor kézműáru-kereskedő	3014,36	-
12.	Eisenstädter Róbert kézműáru-kereskedő	3014,36	-
13.	Kiss Arnold ht.	2918,25	-
14.	Ungár Benő ht., szállító	2781,81	-
15.	Pálfy Sándor ht., földbirtokos, ügyvéd	2742,48	oklevél
16.	Egresi Péter ht.	2738,38	oklevél
17.	Tóth Péter ht., fűszerkereskedő	2678,49	-
18.	May Ferenc ht., pálinkagyáros	2633,13	-
19.	Kiss Károly ht.	2548,35	-
20.	Kiss Mór ht.	2548,34	-
21.	Nagy János ht., postaszállító	2378,42	-
22.	Schlauh Károly ht., földbirtokos	2314,61	-
23.	Rózsa Mihály ht., terménykereskedő	2249,88	-
24.	Dr. Biedl Samu ht., gőzfűrészet	2227,41	-
25.	Lengyel Lajos ht., bútorkereskedő	2219,62	-
26.	Lengyel Géza ht., bútorkereskedő	2219,62	-
27.	Dr. Juránovits Ferenc ht., szállodatulajdonos	2138,02	-
28.	Ádók István ht., földbirtokos	2059,48	-
29.	Boros Miksa ht., rövidáru-kereskedő	2039,54	-
30.	Fein Lajos ht., rőfös kereskedő	2005,23	-
31.	Lőwy Adolf ht., gőzfűrész-tulajdonos	1921,50	
32.	Deutsch Emil ht., vállalkozó	1887,47	
33.	Deutsch Lipót ht., vállalkozó	1887,47	
34.	Rósenfeld Izidór sörkereskedő, szállító	1870,00	
35.	Dr. Goldschmidt György ht., orvos	1854,41	
36.	Grassely László ht., vaskereskedő	1847,02	kamarai
37.	Szűcs József ht., ft., városi alkapitány	1820,70	-
38.	Vass Károly rövidáru-kereskedő	1810,00	kamarai
39.	Brecher Albert ft., sörkereskedő	1771,87	-
40.	Neubauer József háztulajdonos	1729,83	-
41.	Engel Lajos ht., könyvnyomda-tulajdonos	1712,77	-
42.	Patzauer Sándor ht., pálinkagyáros	1711,32	-
43.	Dr. Mann Jakab orvos	1652,00	oklevél
44.	Dr. Jedlicska Béla kir. közjegyző	1648,78	oklevél
45.	Wimmer Fülöp kenderfonógyári igazgató	1628,00	kamarai
46.	Gárgyán Márton ht., földbirtokos	1590,42	-
47.	Dr. Rósa Izsó ht., ügyvéd	1576,39	oklevél
48.	Hevesy Kálmán ht., tv.széki bíró	1573,58	oklevél
49.	Pálfy Dániel vasöntő, paprika- és gépgyáros	1558,96	kamarai
50.	Dr. Nyilassy Pál ügyvéd, tőkepénzes	1554,42	oklevél
51.	Tenner M. László fakereskedő, fűrészgyáros	1544,63	-
52.	Dr. Végmann Ferenc ht., ügyvéd	1530,28	oklevél
53.	Víg Sándor ht., fakereskedő	1484,08	-
54.	Popper L. Mór ht., bőrkereskedő	1484,08	kamarai
55.	Gaál János ht., rövidáru-kereskedő	1481,53	-
56.	Gaál Kálmán ht., rövidáru-kereskedő	1481,53	-
57.	Kass János ht., kávéháztulajdonos	1456,00	kamarai
58.	Dr. Balassa Ármin ht., ügyvéd	1454,36	oklevél
59.	Dr. Kovács József ht., orvos	1453,40	oklevél
60.	Paskesz Benő háztulajdonos	1449,18	-
61.	László Gyula ht., ft., ny. h. polgármester	1438,42	oklevél
62.	Holtzer Tivadar posztó- és ruhakeresk.	1411,79	-
63.	Holtzer Emil posztó- és ruhakeresk.	1411,79	-
64.	Holtzer Aladár posztó- és ruhakeresk.	1411,79	-
65.	Dr. Gerle Imre ht., ft., ügyvéd	1409,48	oklevél
66.	Katona Ferenc ht., lókereskedő	1404,23	-
67.	Rainer Károly ht., asztalos	1395,30	kamarai
68.	Schwartz Jakab ht., vendéglős	1386,81	-
69.	Dr. Kern Lajos kir. közjegyző	1375,80	oklevél
70.	Krausz József ht., katonai szállító	1374,83	-
71.	Ormódi Béla ht., földbirtokos	1365,88	-
72.	Hutter József sör- és borkereskedő	1365,06	-
73.	Hutter Károly sör- és borkereskedő	1365,06	-
74.	Járossy Sándor ht., magánmérnök	1362,96	oklevél
75.	Dr. Cserő Ede ügyvéd, tőkepénzes	1362,55	-
76.	Fournier Károly ht., földbirtokos	1342,87	-
77.	Logmayer István ny. kir. főügyész	1328,00	oklevél
78.	Hauer Jenő bankigazgató, tőkepénzes	1320,60	oklevél
79.	Danner Mihály ft., fűszerkereskedő	1300,92	-

Sorszám	Név, foglalkozás	Adó összege Korona	kétszeres beszámítás
80.	Csikós N. József ht., biztosítási felügyelő	1293,82	oklevél
81.	Fáry István ügyvéd	1261,38	oklevél
82.	Bokor János ht., lisztkereskedő	1251,06	-
83.	Pozsgay Károly ht., bankpénztárnok	1246,48	oklevél
84.	Tóth Ferenc ht., ft., hajótulajdonos	1230,47	-
85.	Regdon Sándor ht., építész	1230,22	kamarai
86.	Dr. Rigó Endre ht., kir. tv.széki bíró, tőkepénzes	1224,82	oklevél
87.	Dr. Szívessy Lehel ht., ügyvédjelölt	1223,60	oklevél
88.	Dr. Forbát Leó orvos, tőkepénzes	1217,80	oklevél
89.	Lippai N. Antal hajótulajdonos, sertéshizlaló	1208,14	-
90.	Endrényi Imre ht., konyakkereskedő	1205,74	kamarai
91.	Lichtenegger Gyula ht., gőzmalom-tul., mérnök	1198,27	-
92.	Boros Antal ht., rövidáru-kereskedő	1184,06	-
93.	Mayer Áron bor-, sör- és pálinkakereskedő	1178,42	-
94.	Weiner Miksa terménykereskedő, bizt. főügynök	1177,40	kamarai
95.	Kuzmann József ht., orvos	1168,60	oklevél
96.	Aigner Nándor ht., ft.	1164,49	-
97.	Bagáry Pál ht., gazdatiszt	1143,20	-
98.	Bokor Adolf gyógyszerész	1141,50	oklevél
99.	Vajda Imre gyógyszerész	1141,50	oklevél
100.	Politzer Sándor háztulajdonos	1140,40	-
101.	Dr. Czukor Ignác ht., törvényszéki bíró	1121,22	oklevél
102.	Barcsay Károly gyógyszerész	1095,00	oklevél
103.	Prokisch Ferenc bankigazgató	1076,59	-
104.	Holtzer Kálmán ht., ruhakereskedő	1072,77	-
105.	Tóth Pál ht., hajótulajdonos	1070,25	-
106.	Dr. Ivánkovits Sándor ht., ny. tv.széki főjegyző	1059,36	-
107.	Vass András ht., ft.	1057,16	-
108.	Pálfy Lipót ht., gyufagyáros	1032,62	-
109.	Szarka István ht., szállodatulajdonos	1032,40	-
110.	Kátay Sándor ht., földbirtokos	1026,76	-
111.	Schwartz Manó ht., férfiszabó	1025,82	-
112.	Dr. Falta Marcel ht., orvos	996,60	oklevél
113.	Dr. Kószó István ht., ft., ügyvéd	994,84	oklevél
114.	Csorvay János ht., földbirtokos	992,05	-
115.	Leinzinger Gyula gyógyszerész	977,94	oklevél
116.	Polczner Jenő ht., tv.széki bíró	972,72	oklevél
117.	Perl Pál szállító	966,00	-
118.	Landesberg Mór ht., ft., cementgyáros	958,98	-

Sorszám	Név, foglalkozás	Adó összege Korona	kétszeres beszámítás
119.	Dr. Lázár György polgármester	948,50	-
120.	Babarczy József ht., ügyvéd	928,50	oklevél
121.	Danczinger János szálloda- és vendéglőtulajdonos	926,20	-
122.	Szécsi Ede ht., lisztkereskedő	921,77	-
123.	Katona Antal ht., mészáros	919,72	-
124.	Szűcs Albert ruhakereskedő	917,31	-
125.	Pillich Kálmán ht., ft., ügyvéd	901,80	oklevél
126.	Hoffmann Ignác ht., ügyvéd	897,86	oklevél
127.	Dr. Lippay Kálmán ht., ügyvéd	896,00	oklevél
128.	Kelemen István háztulajdonos	891,50	-
129.	Dr. Kőrössi István ht., ügyvéd	890,44	oklevél
130.	Trönka Béla ht., bőrkereskedő	889,19	-
131.	Lábdy Antal háztulajdonos	883,44	-
132.	Csernovicz Agenór főmérnök	880,44	-
133.	Polgár László ht., földbirtokos	870,64	-
134.	Bencsik Lajos gyógyszerész	864,66	oklevél
135.	Dr. Ziffer Alfréd ht., fogorvos	858,60	oklevél
136.	Gerle Jenő gyógyszerész	858,16	oklevél
137.	Hegedűs Béla ht., temetkezési intézet tulajdonosa	856,10	-
138.	Kertész Sándor ht., ft.	855,44	-
139.	Bárd Adolf háztulajdonos	852,16	-
140.	Rittinger Károly vasúti vendéglős	852,00	-
141.	Dr. Tóth Mihály ht., ft., aljegyző	851,76	-
142.	Kordás Mihály ht., földbirtokos	847,59	-

P ó t t a g o k

1.	Vlasits Károly ht., a temetkezési intézet tulajdonosa	846,74	-
2.	Rózner Sándor vendéglős	844,00	-
3.	Holtzer Dániel posztó- és ruhakereskedő	843,17	-
4.	Milkó Henrik ht., fakereskedő	833,17	-
5.	Schleinzinger Mór ht., ruhakereskedő	832,20	-
6.	Trits Róbert ny. kir. adóhivatalnok	818,00	-
7.	Vein András ny. kir. adóhivatalnok	818,00	-
8.	Lusztigh Lipót ht., pálinkakereskedő	804,21	-
9.	Deutsch Mór ht., nagykereskedő	801,17	-
10.	Fagler Ede ht., rézöntő	794,19	-

E névsor nem tartalmazza a legtöbb adót fizető összes személy nevét, csak azokét, akiket maguk közül beválasztottak a törvényhatósági bizottságba. A lista azonban így is jól tükrözi azt, hogy ebben az időben kik voltak a sikeres vállalkozók a városban, kik voltak népszerűek, tekintélyesek a legtöbb adót fizetők között.

A 152 virilista között továbbra is a kereskedők képezték a legnagyobb csoportot, közel 40-en voltak. Utánuk a gyárosok, ipari vállalkozók következtek 25 fős létszámukkal. Az állami főtisztviselők többsége hivatalból tagja volt a törvényhatósági testületnek, ezért virilis jogon viszonylag kevesen, 13-an kerültek be. A háztulajdonosok, földtulajdonosok létszáma megközelítette a 20-at. Feltűnő, hogy több olyan személy neve is olvasható, akinek főfoglalkozásaként a *tőkepénzes* megjelölés szerepelt.

A fő jellemző azonban az, hogy a névsor elején a fakereskedő, fűrészüzem-tulajdonosok, a Winkler és a Milkó család tagjai tömörülnek, akik között a más szakmabeli, nagy kereskedőcsaládok kissé hátrébb szorultak, és Back Bernát malomtulajdonos is csak a 8. helyet foglalja el. Úgy tűnik, hogy a gyors ipari fejlődésből, a város növekedéséből, a régió településeinek urbanizálódásából adódó lehetőségeket a fűrészüzemek tudták kihasználni. A gazdasági prosperitás elsősorban nekik kedvezett.

Ugyanakkor a már korábban említett, főleg közszükségleti cikkeket gyártó más középüzemek is fejlődésnek indultak. Az új, illetve gyorsan fejlődő üzemek közé sorolható Pálfy Dániel vasöntödéje és gépgyára 106 munkással, a Pick Szalámigyár 90 munkással. Fém- és lakatosárut gyártó üzemeket hoztak létre, bútorkészítő, szabó, cipész, csizmadia, kőfaragó és más kézműves műhelyek 20-40 munkással dolgozó üzemekké fejlődtek. 1910-ben már 6 olyan nyomda működött a városban, amely 20 munkásnál többet foglalkoztatott.

A gazdaságilag sikeres ipari vállalkozók sorába tartozott *Pálfy Dániel* (1871–1928), aki apjától paprikamalmot és vasöntödét örökölt. Piarista gimnáziumi tanulmányai után a budapesti Ganz gyárban lakatossegédként dolgozott, majd átvette apja vasöntödéjének irányítását, és azt fejlesztve gépgyártó üzemet is hozott létre. 1903-ban az ipartestület elnökévé választották. A legtöbb adót fizető törvényhatósági bizottsági tagok sorában a 49. helyen volt 1558,96 korona adójával.

A századfordulón a szalámigyártó műhelyek közül az élre tört a csehországi származású Pick család üzeme, amelyet – az akkori viszonyoknak megfelelően – korszerű gyárrá fejlesztettek. Pick Márk fia, *Jenő* (1881–1968) tanulmányai befejezése után 1906-ban vette át tulajdonosként a szalámigyár irányítását.

A zsidó származású *Biedl Samu* (1872–1938) jogot végzett, ügyvédként kezdte pályafutását. Mivel a Lőwy A. és Társa Gőzfűrész- és Ládagyár tulajdonosa lett, ügyvédi gyakorlatát nem folytatta, hanem ipari vállalkozóként tevékenykedett. 1908-ban adója 2227 koronát tett ki, így a 24. helyet foglalta el a virilisták között.

Wimmer Fülöp (1854–1934) ugyan nem volt gyáros, de a legnagyobb üzem, a Szegedi Kenderfonógyár igazgatójaként a részvényesek bizalmát élvezte, s így az ipari vállalkozók közé sorolták. Magas szakmai ismeretekkel rendelkezett, munkáját, magatartását a megbízói iránti hűség és a célratörés jellemezte. A Gyárosok Országos

Szövetségének helyi elnöke volt. Az ipari vállalkozókéhoz hasonló magas jövedelme miatt a 45. helyen szerepelt 1628 korona adóval.

Feltörekvő pénzügyi vállalkozók

A század első évtizedében az ipari növekedésnél talán még a pénzügyi szektor, a hitelélet, a bankok fejlődése is gyorsabb volt. A pénzügyi szektorhoz szorosan kapcsolódtak a különféle biztosítási ügyletek, amelyek ekkor kezdtek nagyobb teret hódítani.

A tőkebefektetők, a bankok nyereségéről némi képet nyújt az az adat, hogy 1908-ban a 9 szegedi pénzintézet évi nyeresége 957 ezer koronát tett ki, amiből 577 ezer korona osztalékot fizettek a részvénytulajdonosoknak. Ebben az évben a városban a legmagasabb állami adó összege 10 144 korona volt. 1910-ben a város polgármesterének évi 10 000 korona törzsfizetést szavaztak meg. *Lázár György* polgármester az 1908-as virilista névjegyzékben a 119. helyen szerepelt. Ezekből az adatokból látható, hogy a városban működő bankszektor évi közel 1 millió koronás nyeresége igen nagy összegnek számított.

A pénz- és tőkepiacon elérhető nyereség meghaladta az iparban és kereskedelemben realizálható profitot. Még azzal az előnnyel is rendelkezett, hogy a nyereséget gyorsabban és rövid idő alatt lehetett megszerezni. Igaz, a veszteség kockázata is nagyobb volt. Mégis a gyakorlat azt bizonyította, hogy a pénzpiaci vállalkozók, bankárok, sőt még a biztosítási ügynökök is ebben az időszakban magas nyereséget, jó jövedelmet értek el, és a helyi gazdasági elit fontos szereplőivé váltak.

A legtöbb adót fizető törvényhatósági bizottsági tagok 1908-ban összeállított listáján már bankárok, biztosítási ügynökök is szerepelnek. *Hauer Jenő* bankigazgató, tőkepénzes a 78. helyen állt. *Csikós N. József* (1853–1923) a pesti egyetemen gyógyszerész diplomát szerzett. Gyógyszerészként tevékenykedett, később azonban gyógyszertárát bérbe adta és biztosítási ügynöki, felügyelői munkát vállalt, a lista 80. helyét foglalta el.

Pozsgay Károly gazdászi oklevéllel rendelkező bankpénztárnok a 83. helyen szerepelt a virilisták névsorában. A zsidó származású *Weiner Miksa* (1848–1922) eredetileg terménykereskedelemmel foglalkozott. 1890-től a Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke. Több részvénytársaság igazgatósági tagja és királyi kereskedelmi tanácsos. Biztosítási főügynökként és terménykereskedőként 1173 korona adóval a 94. helyen volt a virilista névsorban.

A pénz- és tőkepiacon nemcsak bankárok, a biztosítási társaságok vezetői vettek részt, hanem ún. tőkepénzesek is, akik elsősorban értelmiségi foglalkozásúak (főleg ügyvédek) voltak, és szüleik, családjuk megtakarított pénzét a tőkepiacon, a bankszektorban fektették be, illetve városi bérházakat építtettek. E tőkepénzesek előretörése is megfigyelhető. A csoport tipikus képviselője *Gróf Árpád* (1866–1940) ügyvéd, tőkepénzes, aki 1912–13-ban felépíttette Tisza Lajos körúti modern bérpalotáját, amelyben saját ügyvédi irodáját is megnyitotta, de a tágas lakásokat igényes,

magasabb jövedelmű családoknak adta bérbe. A virilisták sorában a 9. helyet foglalta el 3319,40 korona adójával.

Az időközben nyugdíjassá vált László Gyula helyettes polgármester nagy részt vállalt 1903-ban a Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (DMKE) megszervezésében, amelynek első elnökévé őt választották, később alelnök lett Herczeg Ferenc író mellett, aki a másik alelnök volt. A virilista névjegyzékben 65. helyen álló Gerle Imre ügyvéd szőlő- és borgazdaságának fejlesztésével növelte pozícióját a gazdasági elit soraiban. A szőlősgazdák szervezésével pedig közéleti, politikai tekintélyét igyekezett növelni.

A 119. helyet elfoglaló Lázár Györgyöt 1904-ben választották meg polgármesternek, s ezért lemondott országgyűlési képviselői mandátumáról. Korábban képviselőként, majd polgármesterként a politikai elit élcsoportjába tartozott, de még így sem volt ott a legtöbb adót fizetők első, százfős csoportjában.

Kószó István (1861–1932) ügyvéd, aki ugyan helyi (zákányszéki) birtokoscsaládból származott, de ügyvédként, szabad foglalkozású értelmiségiként tevékenykedett. Középiskolát a piaristáknál végzett, majd jogi tanulmányokat a pesti egyetemen folytatott. Fiatal korában Tömörkény István író lakótársa volt. A Belvárosi Kaszinó tagjaként a 48-as függetlenségi párt támogatójaként közéleti tevékenységet fejtett ki. A 113. helyen szerepelt 994 koronás adójával.

A század első évtizedében a városban mind az ipar, mind a bankszektor, a tőkepiac fejlődése igen gyors volt, mégis némileg lemaradt néhány nem távoli város hasonló szektorainak növekedése mögött. 1910-ben a mindössze 73 ezer lakosú Temesváron is 62 üzem működött, mint a 118 ezer lakosú Szegeden, de a munkások száma mintegy 2 ezerrel meghaladta városunkét.

A hitelélet, a tőkepiac tekintetében is tapasztalható volt ilyen különbség. 1908-ban Szegeden 9 pénzintézet működött, s együttes nyereségük 957 ezer koronát tett ki. A szomszédos 95 ezer lakosú Szabadkán a 12 bank 997 ezer, a 64 ezer lakosú Nagyváradon a 10 bank 1 millió 443 ezer korona nyereségre tett szert. Tehát ezekben a Szegednél kisebb lélekszámú városokban élénkebb volt a tőkepiac, erőteljesebb a bankszektor fejlődése, mint városunkban. Mindez a helyi gazdasági elit összetételében, változásaiban, fejlődésében is éreztette hatását.[44]

Összefoglalva megállapítható, hogy az első világháború előtt a szegedi gazdasági elit elsősorban ipari és tőkepénzes vállalkozókkal, gyárosokkal, bankárokkal gyarapodott, de megjelentek a gazdasági élet olyan új szereplői is, mint a biztosítási társaságok vezetői, ügynökei. A korábbi évtizedekben a város életében fontos szerepet betöltő kereskedők gazdasági pozíciói fokozatosan gyengültek. A mezőgazdasági vállalkozók, sertéshizlalók, vagyonos parasztgazdák egyre inkább lemaradtak a gazdasági életben folyó kíméletlen versenyben, kiszorultak a legtöbb adót fizetők első száz főnyi csoportjából, hiszen a mezőgazdaság fejlődése nagymértékben elmaradt a gyors ipari és pénzpiaci növekedés mögött.

Vállalkozói sikerek és kudarcok

Az I. világháború előtti években a gyárak fejlődése mellett a kisebb ipari vállalkozások megjelenése, térhódítása is figyelemre méltó. Az ismert gyárosok – Back Bernát, Pick Jenő, Biedl Samu, a Winkler, a Milkó család tagjai, Pálfy Dániel – mellett új ipari vállalkozók tűntek fel, akik elsősorban közszükségleti cikkek gyártásával foglalkoztak, illetve javító, szolgáltató tevékenységet folytattak. Ezek sorába tartozott Winter Ármin, aki kefe- és meszelőgyárat létesített, Boros Miksa művirág- és sírkoszorúgyár-tulajdonos, Kertész Izidor, aki zárgyárat hozott létre. Ottovay István és társai redőnygyárat üzemeltettek, Wertheimer Sándorné kenyérgyár tulajdonosa volt. Egy másik kenyérgyár is működött a városban. A már említett kocsigyár létrehozója pedig Hodács János volt, akinek az országban másutt is működött ilyen üzeme. A már szintén említett helyi cukorkagyár létrehozója Lindenfeld Bertalan volt. Kecskeméti Antal gépműhelyt működtetett, Soós Károly gépjavító műhelyt, Fejős Ferenc pedig a már szintén említett kályhagyár tulajdonosa volt.

Ebben az időben az iparosodás fő jellemzője volt tehát, hogy a néhány nagy gyár mellett sok kis üzem jött létre és működött, amelyek főleg lakossági igényeket elégítettek ki, közszükségleti cikkeket gyártottak és javító, szolgáltató tevékenységet végeztek. A kisebb üzemek sorába tartozott még Bugyi Mihály gépjavító és gépmintakészítő üzeme, Fogel Ede bádogárugyára, a Grüner és Varga kötélgyár, Kúp Gyula és társai ruhakészítő üzeme, a Krámer testvérek sodronyszövő üzeme, Pollák Sámuel kötélgyára, Stark Vilmos kőfaragó üzeme.[45]

E kisebb és közepes ipari vállalkozások egyikének-másikának megnyílt a lehetősége, hogy nagyobb vállalkozássá, gyárrá fejlődjön. Tulajdonosaik nagy ambícióval erre is törekedtek. Pálfy Dánielt határozottan az a cél vezette, hogy üzemét nagy gyárrá fejlessze. A gazdasági fejlődés, a további iparosodás, a világháború előtti évek hadseregfejlesztési igényei, a technikai korszerűsödés egyenesen követelte a gépgyártás fejlesztését.

Pálfy Dániel Kálvária sugárúti egyholdas telepén bővítette is üzemét, a terület azonban kicsinek bizonyult terjeszkedéséhez, ezért támogatást kért a várostól. 1912 januárjában a városi törvényhatósági bizottság ötven tagja látogatott el az üzembe, akik azonban különösebb segítséget nem tudtak ígérni a tulajdonosnak. A Szegedi Napló című újság arról számolt be, hogy a Pálfy gépgyár az ország egyik nagy gyárává fejlődhet.[46] A jóslat azonban nem vált be, bár a Pálfy üzem fejlődött ezekben az években. Végül is a háborús összeomlás megakadályozta terjeszkedését, kis gyár maradt, amely sok nehézséggel küszködött.

1914 tavaszán a helyi vállalkozók ellentmondásosan ítélték meg az ipar helyzetét a városban. Elismerték, hogy az utóbbi évtizedben óriási mértékben növekedett az ipari foglalkoztatottak száma. A lakatosiparban 100%-os, az asztalosiparban 61, a szabóiparban pedig 62%-os volt a gyarapodás.

Körmendy Mátyás asztalosmester a nagyarányú fejlődést azzal bizonyította a szakmájában, hogy míg 1900-ban csak 98 asztalosmester dolgozott a városban,

1913-ban már 148. Lengyel Géza bútorgyáros is arról számolt be, hogy az általa képviselt iparág „csodálatos módon" erős fejlődésben van. Kecskeméti Antal lakatosmester, üzemtulajdonos azt nyilatkozta, hogy az utóbbi tíz évben kétségtelenül sokat fejlődött a lakatosipar, de a város nem törődik az ipar támogatásával. Ő általában üzemében 120-150 munkással dolgozott, az utóbbi időben azonban mindössze ötvennel. Tonelli Sándor, a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara titkára a helyi iparpártolás hiányosságait tette szóvá.[47]

Noha Szeged ipari fejlődése az első világháború előtt igen dinamikus volt, mégis néhány más város megelőzte ebben a tekintetben. A viszonylag közel fekvő, de jóval kisebb lélekszámú Temesvárott is 62 üzem működött, munkásaik együttes száma viszont meghaladta a 7000-et, szemben a szegedi 5256 üzemi munkással. A lakosság lélekszáma 1900–1910 között Szegeden csak mintegy 15%-kal nőtt, addig Győrben 52,8, Temesvárott 36,8%-kal emelkedett. Az iparban dolgozó keresők számának gyarapodása is erőteljesebb volt Győrben és Temesvárott, mint Szegeden. Mindez azt bizonyította, hogy a századforduló után azok a városok növekedtek nagyobb ütemben, amelyek az ipari fejlődés tekintetében megelőzték a többieket.

Szegeden ezekben az években is a fafeldolgozás, a bútoripar, a téglagyártás rendelkezett jó konjunkturális lehetőségekkel. A Szegedi Keramit- és Műtéglagyár Rt. 1911-ben 112 ezer korona nyereséget ért el, és 12,5%-os osztalékot fizetett részvényeseinek, ami azt jelentette, hogy igen jó évet zártak.[48]

Azok az üzemek azonban, amelyek termékei iránt csökkent a kereslet, nehéz helyzetbe jutottak, s volt olyan is, amelyik a csődöt sem tudta elkerülni. A Hodács János Kocsigyár Rt. 1913. évi mérlegbeszámolója még valamivel több mint 4000 korona nyereséget mutatott ki, ami igen kis összegnek tűnik, hiszen vagyona meghaladta a 346 ezer koronát. 1914 márciusában már viszont csődöt jelentett, mert a mérlegbeszámoló évi 64 501 korona veszteséget mutatott ki. A kocsigyár 22 év óta működött, s az utóbbi időben 60 munkást foglalkoztatott. A tulajdonos szerint a két év óta tartó ipari pangás volt az oka a vállalkozása csődjének. A valódi ok azonban valószínűleg az volt, hogy a régi, hagyományos paraszti kocsi iránt erősen csökkent a kereslet, és Hodács János nem korszerűsítette termékét, illetve nem állt át más, korszerűbb termék gyártására.[49]

A nagyobb ipari vállalkozások, gyárak is megérezték időnként a konjunktúra lanyhulását. A nehézségeket azonban termékeik korszerűsítésével, az új igényekhez való alkalmazkodással küzdötték le, s részvénykibocsátással, tőkeemeléssel, vállalkozásaik koncentrálásával válaszoltak a gazdasági élet új kihívásaira. 1910 februárjában Back Bernát a tulajdonában lévő gőzmalmot és vízvezetékrendszert működtető vállalkozását testvérei győri, nyitrai üzemeivel együttes részvénytársasággá vonta össze. Az új rt. felügyelő bizottságában neves helyi vállalkozók és ügyvédek foglaltak helyet, többek között Eisenstädter Nándor, Rósa Izsó dr., Németh Károly dr.[50]

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a sikeres vállalkozók nemcsak kereskedelmi, hanem ipari, termelő vállalkozásokat is működtettek. Járatosak voltak mind a kereskedelem, mind az ipar területén, és a tőke- és pénzpiacon is vállalkozóként léptek fel,

jó kapcsolatot építettek ki a banktőkével. A kereskedőket tömörítő helyi Lloyd Társaság vezetőségében olyan sikeres kereskedők is helyet foglaltak, akiknek ipari vállalkozásaik is voltak. Oblath Lipót elnök, Weiner Miksa, Reitzer Lipót, Bokor Adolf és mások mellett ott volt Deutsch Lipót, Landesberg Mór, akiknek termelő vállalkozásuk is volt, valamint Wimmer Fülöp, a kenderfonógyár igazgatója is. Noha ebben az időben már az ipar töltött be meghatározó szerepet a város gazdaságában, a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, Szarvady Lajos nagykereskedő volt, aki ugyanakkor a banktőkével is szoros kapcsolatot tartott.[51]

A sikeres ipari és kereskedelmi vállalkozók egy vagy több banknak is részvényesei voltak, és helyet foglaltak a bankok igazgatóságában vagy felügyelő bizottságában. A legnagyobb szegedi bank, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár igazgatósági elnöke ugyan egy arisztokrata földbirtokos, raggambi Fluck Ferenc volt, de alelnöke Gál Kálmán ismert nagykereskedő, aki később elnök lett. Az igazgatósági tagok között foglalt helyet id. Aigner József, Szarvady Lajos. A bank ügyésze Gróf Árpád dr. volt, aki ekkoriban építtette fel bérpalotáját. Az igazgatósági tagok sorába tartozott Rósa Izsó ügyvéd, aki ekkor már a Szegedi Ügyvédi Kamarának elnöke volt. A bank munkáját Koós Elemér vezérigazgató irányította.[52]

A másik nagy szegedi pénzintézet, a Szegedi Kereskedelmi és Iparbank igazgatósági elnöke Szarvady Lajos, alelnöke Tóth Péter, az ismert fűszerkereskedő volt, az igazgatósági tagok között foglalt helyet Gál Kálmán, Wagner Gusztáv, akik szintén ismert kereskedők voltak. A felügyelő bizottság elnöki posztját Weiner Miksa kereskedő töltötte be, s a tagok között is ismert kereskedők voltak: ifj. Aigner József, Holtzer Emil és mások. A bank vezérigazgatói posztját Csányi János töltötte be.

A kisebb pénzintézetek közül a Szegedi Kézművesbank igazgatósági elnöke dr. Ivánkovics Sándor volt, az igazgatósági tagok között szerepelt Fournier Károly hentes, Kass János szállodatulajdonos, Polgár László földbirtokos. A felügyelő bizottság elnöki tisztét dr. Végmann Ferenc ügyvéd töltötte be. A Szegedi Hitelbank Rt. igazgatóságában – többek között – Juránovics Ferenc, Fournier Károly, Glückstahl Lajos, felügyelő bizottságában Ungár Benő foglalt helyet. A nemrég alakult Szegedi Gazdasági és Iparbank elnöki posztját Reök Iván foglalta el, aki korábban már felépíttette ma is álló palotáját.[53]

A háború előtti években a pénzpiac nagyarányú bővülése nyomán a bankok tőkeemelést hajtottak végre, új részvényeket bocsátottak ki, növekedett vagyonuk, gyarapodott részvényeseik tábora. A Szeged-Csongrádi Takarékpénztárnak 1913-ban alaptőkéje 3 millió koronát tett ki, ami 2000 darab, egyenként 1500 koronás részvényben testesült meg. Vagyona meghaladta az 58 millió koronát. A Szegedi Kereskedelmi és Iparbank csak mintegy 20 millió, részvénytőkéje pedig 2 millió korona volt (1000 db egyenként 200 koronás részvény). A Szegedi Hitelbank Rt. vagyona csak mintegy 4,5 millió, a Szegedi Kézművesbanké mintegy 5 millió koronára rúgott.[54]

Ezekben az években azonban a bankok is nehézségekkel találták szembe magukat. A Szegedi Kereskedelmi és Iparbank forgalma 1913-ban több mint 100 millió

koronával csökkent, ami nyereségét is apasztotta. Tiszta nyeresége 360 ezer koronát tett ki, így a részvényekre fizetett osztalék alig haladta meg a 10%-ot. A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár forgalma viszont meghaladta a 700 millió, nyeresége a 750 ezer koronát, s így 16%-os osztalékot fizetett a részvényekre, ami elmaradt a korábbi években fizetett 20%-os osztaléktól. A Szegedi Hitelbank Rt. nyeresége meghaladta a 120 ezer koronát, így 6,5%-os osztalékot fizetett a 6000 db részvényére.[55]

Egyes iparágakban is tapasztalható volt a konjunktúra lanyhulása. A Szegedi Keramit- és Műtéglagyár, ami néhány évvel korábban évente több mint 100 ezer korona nyereséget könyvelt el, 1913-ban csak mintegy 47 ezer korona nyereséget ért el, így 1000 db részvényére csak 6%-os osztalékot tudott fizetni. Vagyona ekkor 800 ezer, alaptőkéje 400 ezer koronára rúgott. A társaság igazgatósági elnöke dr. Milkó Endre volt, a tagok sorában – többek között – Glückstahl Lajos, Landesberg Mór foglalt helyet, a felügyelő bizottság elnöki tisztét Milkó Henrik töltötte be.[56]

A város polgárságában a zsidók fontos szerepet töltöttek be. Az önálló kereskedők kereskedelmi, ipari és banktisztviselők közötti arányuk elérte a 30-60%-ot. A gazdasági életben és a szabad foglalkozású értelmiségiek körében tevékenykedő ismert, neves zsidók a hitközség vezető posztjait is elfoglalták. Ekkor a hitközség elnöke Rósa Izsó dr. ügyvéd volt, az elöljárók közé tartozott Landesberg Mór, Vass Károly, Rosenfeld Nándor, Szécsi Ede, Pártos Simon dr., a jegyzői tisztet pedig Hirschler Ignác dr. töltötte be. A zsidó nőegylet díszelnöke Rósa Izsóné, elnöke dr. Holtzer Jakabné, alelnökei dr. Pollák Lajosné, Kiss Mórné voltak, a pénztáros pedig Vajda Sándorné. A nőegylet estélyei, rendezvényei fontos társadalmi eseménynek számítottak a városban, amelyen általában közel ezren vettek részt.[57]

A gazdasági elit és a politika kapcsolatát a századforduló után is bizonyos távolságtartás, elkülönülés jellemezte. A kormánypárt helyi, tiszteletbeli elnöke *Zsótér Andor* volt, vezetői közé tartozott *Pálfy Ferenc,* aki hosszú ideig polgármester volt, Rósa Izsó ügyvéd, és hozzájuk csatlakozott *Szarvady Lajos* tőkepénzes, aki a bankok igazgatóságaiban is fontos posztot töltött be. A város kormánypárti országgyűlési képviselője hosszú ideig *báró Bánffy Dezső* volt, aki nem Szegeden élt, s egy ideig miniszterelnök is volt.

A függetlenségi párti *Polczner Jenő* is több ciklusban volt országgyűlési képviselő, majd *Becsey Károly* birtokos nyert mandátumot.

Bánffy 1911-ben bekövetkezett halála után *Gerliczy Ferenc* deszki földbirtokos lett a város kormánypárti országgyűlési képviselője, aki szintén nem Szegeden lakott. Az ő elhunyta után 1914-ben *Rósa Izsó* lett országgyűlési képviselő, így a helyi gazdasági elit régóta szereplő értelmiségi tagja került a politikai elit élvonalába. 1918-ban viszont, amikor ő meghalt, *Back Bernát,* a gazdasági elit egyik legfőbb személyisége lett a kormánypárt helyi vezetője.

A függetlenségi pártiak helyi közéleti szerepe némileg növekedett annak következtében, hogy 1905-ben a függetlenségi párti *Kelemen Bélát* nevezték ki a város főispánjává. A város politikai viszonyait hosszú időn keresztül az a furcsa helyzet

jellemezte, hogy a nemesi és birtokos középosztály leszármazottai jelentős részben függetlenségi pártiak, tehát ellenzékiek voltak, a vállalkozók, tőkepénzesek és a polgári származású értelmiségiek túlnyomó többsége pedig kormánypárti.

A háború előtt és alatt némileg megerősödött a polgári demokrata és a polgári radikális csoportok befolyása. A helyi polgári radikálisok vezetője *dr. Hollós József* orvos, fő képviselői *Pap Róbert, Eisner Manó* ügyvédek voltak, akik közül néhányan ott szerepeltek a gazdasági elit hátsó soraiban.

Összességében az állapítható meg, hogy a háború előtt és alatt a helyi gazdasági és politikai elit fokozatosan közeledett egymáshoz, és kezdte jobban átfedni egymást, mint korábban. 1918–19-ben viszont a gazdasági elit fő prominens képviselői háttérben maradtak. Az ellenforradalmi szervezkedés fő irányítói főleg korábbi függetlenségi pártiak – Kelemen Béla, Kószó István és mások – voltak, de fontos szerepet vállalt *Pálfy Dániel* gyáros is.

Jegyzet

28. Magyarországi Gazdacímtár. Rubinek Gyula szerk. Bp., 1912.
29. Az 1870–1914 közötti időszakban a város legtöbb adót fizetőinek névjegyzékei. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged Szab. Kir. Város Polgármesteri Hivatalának iratai. 31. Ferencsevits György a hivatalos lista 99. és 106. helyén is szerepel!
30. Mikszáth Kálmán: Szeged könyve I–II. Sajtó alá rendezte: Rubinyi Mózes. Bp., 1914. I. 134–139.
31. A magyar városok statisztikai évkönyve. I. Szerk. Dr. Thirring Gusztáv. Bp., 1912.
32. Szegedi Napló 1900. január 12.
33. Szegedi Napló 1904. január 15.
34. Szegedi Napló 1901. február 3.
35. Szegedi Napló 1901. február 2., 9–17.
36. Szegedi Napló 1906. február 4.
37. Szegedi Napló 1906. február 10.
38. Szegedi Napló 1906. január 27.
39. Szegedi Napló 1908. január 19.
40. Szegedi Napló 1908. február 2.
41. Szegedi Napló 1911. január 22., február 1., 4., 11.
42. Szegedi Napló 1911. február 5.
43. A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló főgymnasium értesítője.
44. A magyar városok statisztikai évkönyve. I. Szerk. dr. Thirring Gusztáv. Bp., 1912.
45. Hollósi és Vogel: Szeged város címtára – 1911. Szeged, 1911. A magyar városok statisztikai évkönyve. Szerk. dr. Thirring Gusztáv. Bp., 1912. Szegedi Napló 1914. március 8.
46. Szegedi Napló 1912. január 25., 26.
47. Szegedi Napló 1914. április 12.
48. Szegedi Napló 1912. január 28.
49. Szegedi Napló 1914. április 9., május 9.
50. Szeged és Vidéke 1910. február 10.
51. Szegedi Napló 1913. december 31.
52. Hollósi és Vogel: Szeged város címtára – 1911. Szeged, 1911.
53. Délmagyarország 1914. február 14., 15., 22.
54. Délmagyarország 1914. február 5., 14.
55. Délmagyarország 1914. február 15., 22.
56. Délmagyarország 1914. február 7.
57. Hollósi és Vogel: Szeged város címtára – 1911. Szeged, 1911. Szegedi Napló 1914. január 11.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Gazdasági, társadalmi viszonyok az 1920-as években

Az első világháború, az összeomlás, az idegen megszállás, a forradalmak szétzilálták a város gazdasági életét. Trianon megfosztotta fontos gazdasági, kereskedelmi kapcsolataitól, s mindez a lakosság helyzetét megnehezítette és a vállalkozók lehetőségeit is erősen korlátozta.

Az ipari, kereskedelmi, pénzügyi vállalkozások egy része tönkrement. A korábban jelentős fakereskedelem és fafeldolgozó ipar – a Maroson történő szállítás nehézségei miatt – összezsugorodott. A háború alatt és az 1920-as évek elején az építkezések szüneteltek a városban és környékén, a korábban prosperáló tégla-, cserépgyártás összeomlott. Az építő vállalkozók és munkások jórészt tétlenül, munka nélkül voltak kénytelenek átvészelni ezeket az éveket.

A súlyos háborús veszteségek ellenére a város lakossága 1910–1920 között tovább gyarapodott az 1910-es 118 ezerről 123 ezerre. Mindez elsősorban azzal magyarázható, hogy a háború alatt, főleg 1916 után Erdélyből és a Délvidékről sok magyar, főleg tisztviselő menekült Szegedre az idegen megszálló csapatok elől. A népességen belül a vallás szerinti megoszlás arányaiban igen kismértékű módosulás következett be. A római katolikusok igen magas, közel 90%-os aránya némileg csökkent, a reformátusoké valamelyest emelkedett, az izraelitáké pedig alig csökkent. (A zsidók száma 1910-ben 6903, 1920-ban 6954 volt.)

A háborús évek, a forradalmak okozta nehézségek ellenére az írni-olvasni tudók részaránya tíz év alatt 79,9%-ról 85,4%-ra nőtt, ami a polgári fejlődés erejét bizonyította.

A társadalom foglalkozási szerkezetében nem következett be lényeges változás, de a háború és a forradalmak, a Trianon okozta nehézségek visszavetették a város iparosodását, gazdasági életét, polgárosodását.

A főbb foglalkozási csoportok 1910-ben és 1920-ban (keresők):

Megnevezés	**1910**	**1920**
Őstermelés	17 365	21 405
Ipar	13 733	14 142
Kereskedelem és hitelélet	3 045	4 079
Közlekedés	2 678	3 125
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	2 456	3 644
Véderő	2 908	4 255

Az őstermelők, vagyis a mezőgazdasági foglalkozásúak száma nagymértékben gyarapodott és a kereső népességen belüli arányuk is 34-ről 36%-ra nőtt, ami némileg a város mezőgazdasági, paraszti jellegét erősítette. Az ipari keresők számának némi növekedése azonban részarányuk mintegy 3%-os csökkenését takarta, ami a város iparosodásának megtorpanását, visszaesését tükrözte. A kereskedelem és a hitelélet keresőinek mintegy ezer fős gyarapodása a kereskedelem és a bankok, a kereskedők, a bankárok szerepének némi további növekedéséről tanúskodott. A közszolgálati tisztviselők és szabad foglalkozású értelmiségiek kereső népességen belüli aránya emelkedett legnagyobb mértékben, ami viszont mégiscsak a polgári fejlődés kifejezője volt. Az ipari, kereskedelmi, közlekedési és banktisztviselőkkel együtt az összes értelmiségi kereső száma 1910-ben 3615, 1920-ban pedig már 5135 volt.

Miközben a gazdasági önálló foglalkozásúak, vagyis a birtokos parasztok, az ipari, kereskedelmi, közlekedési, pénzügyi vállalkozók tábora nem, vagy alig nőtt, addig a közszolgálati és gazdasági tisztviselőket és szabad foglalkozású értelmiségieket magában foglaló társadalmi csoport nagymértékben gyarapodott.

A főbb közszolgálati, gazdasági tisztviselői és szabad foglalkozású értelmiségi csoportok létszáma 1920-ban:

Megnevezés	Kereső
Gazdasági tisztviselők	2125
Közigazgatási tisztviselők	676
Igazságügy	429
Egyházi szolgálat	125
Tanügy	780
Közegészségügy	242
Véderő	430
Irodalmi és művészeti élet	134

Legnagyobb létszámnövekedés a gazdasági tisztviselőknél, a tanügy területén és a különböző szabad foglalkozású értelmiségieknél következett be. A gazdasági tisztviselők és a szabad foglalkozású értelmiségiek körében magas volt a zsidók aránya. Az összes gazdasági tisztviselő 28%-a volt zsidó, ezen belül az ipariaké 39,1, a kereskedelmieké 42,3%-a. Az ügyvédek 52,6, a közegészségügyben dolgozók 28,4, az orvosok 53,6%-a izraelita vallásúnak vallotta magát. A vállalkozó polgárság jelentős részét zsidó származásúak tették ki. Arányuk az iparosok körében 9,1, a kereskedők körében 37,4%-ra rúgott.

Az 1920-as évek első felében a fokozatosan kibontakozó, majd elmélyülő infláció megnehezítette mind az egész lakosság, mind a vállalkozók életét. Egyes társadalmi csoportok ugyan a háború alatt és után felgyülemlett adósságaikat az értékét vesztett pénzzel könnyen kifizethették, ugyanakkor a többség a háborús kölcsönökre befizetett összegeit veszítette el. A háború után az évtized elején az ún. „inflációs konjunktúra" a kereskedelem némi élénkülésével járt Szegeden is: új kereskedelmi vállalkozások jöttek létre, amelyek többsége azonban néhány év alatt tönkrement.

A pénzügyi válság négy szegedi kisbankot sodort az összeomlásba, amely a betét- és részvénytulajdonosoknak is súlyos kárt okozott. A régi szegedi nagybankok – a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár, a Szegedi Kereskedelmi és Iparbank és a többiek – azonban átvészelték a nehéz éveket, és a pénzügyi stabilizáció után megszilárdították helyzetüket.

A pénzügyi stabilizáció megteremtésével, külföldi kölcsönök segítségével az ország gazdasági életében némi élénkülés kezdődött, elsősorban a textilipar fejlődött. Városunkban a korábban is fontos szerepet betöltő kenderfeldolgozó ipar helyzete rendeződött, és a húszas évek második felében az egyetemi klinikai és Dóm téri építkezések mutatták a gazdasági élénkülés jeleit. Az alighogy elkezdődött gazdasági növekedést azonban megakasztotta az 1929-ben bekövetkezett gazdasági válság.

Az 1920–30 közötti évtized második felében az iparosodás a városban is némileg előrehaladt. Az észlelhető gazdasági stabilizáció, majd némi gazdasági fellendülés kedvezett a különféle ipari, kereskedelmi, pénzügyi, sőt szellemi vállalkozásoknak. Mindez azonban nem volt olyan mérvű, hogy lényeges változásokat idézett volna elő a város társadalmának szerkezetében.

Az egyes foglalkozási csoportok aránya 1920-ban és 1930-ban (százalékban):

Megnevezés	1920	1930
Őstermelés	36,1	36,4
Ipar	22,6	23,4
Kereskedelem és hitelélet	6,8	6,5
Közlekedés	7,9	4,8
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	7,0	8,1
Véderő	5,3	2,6
Városi napszámosok	3,5	3,5
Tőkés és nyugdíjas	4,2	6,3
Házi cseléd	2,4	2,2
Egyéb és ismeretlen	3,9	4,2

Az őstermelés, vagyis a mezőgazdaság részaránya kismértékben tovább növekedett, ami nem éppen a fejlődés, a korszerűsödés jele volt. Ugyanakkor az ipar súlya, szerepe némileg mégis erősödött, ami a gazdaság valamelyes korszerűsödéséről adott számot. A kereskedelem, a hitelélet valamivel vesztett korábbi súlyából, és nagyobb méretű csökkenés következett be a közlekedésben és a véderőnél, ami a háború utáni viszonyokból következett. A közlekedésben foglalkoztatottak létszáma azért esett vissza, mert a trianoni békeszerződés következtében a város közlekedési kapcsolatai szűkültek, a területi vasútigazgatóság vonalainak jelentős részét elvesztette. A békeszerződés előírásai következtében pedig a hadsereg létszámát nagymértékben csök-

kenteni kellett. A közszolgálati és értelmiségi réteg társadalmi súlyának növekedése viszont némi gazdasági, társadalmi korszerűsödésről, kulturális fejlődésről tanúskodott. A statisztika együtt vette számba a tőkéseket és nyugdíjasokat, belátható azonban, hogy nem elsősorban a tőkések, hanem a nyugdíjasok száma növekedett.

Az alapvető társadalmi csoportok megoszlásában is némi, igen kismértékű módosulás ment végbe a korszerűsödés irányába.

Az alapvető társadalmi csoportok 1920-ban és 1930-ban (%-ban):

Megnevezés	**1920**	**1930**
Önálló foglalkozásúak	28,0	31,1
Tisztviselők	8,0	8,1
Segédszemélyzet, munkások	64,0	60,8
Ebből segédmunkás, napszámos	26,7	28,9

Az önálló foglalkozásúakból álló, vagyis a birtokos parasztok, iparosok, kereskedők, közlekedési, pénzügyi vállalkozók és a szabad foglalkozású értelmiségiek alkotta csoport társadalmi súlya valamelyest növekedett, ami mégiscsak némi korlátozott polgárosodásnak, a tulajdonos középosztály gyarapodásának a kifejezője volt.

Az önálló foglalkozásúaknak nevezett csoportokat egészében azonban nem lehet a vállalkozó középosztály megtestesítőinek tekinteni. A korabeli statisztika hozzájuk számította például a birtokos gazdák segítő családtagjait, holott ők nem tekinthetők önálló vállalkozóknak. Másrészt a földdel rendelkező parasztok túlnyomó többsége nem volt képes árutermelő, vállalkozó jellegű gazdálkodásra, tehát nem lehet a vállalkozó középosztályhoz számítani őket. 1930-ban 3380 iparos és 1083 kereskedő működött a városban – a nem sok közlekedési (fuvarozó, taxis) és kevés pénzügyi vállalkozó mellett. Hozzájuk csatlakozott a néhány száz szabad foglalkozású (ügyvéd, orvos, mérnök, művész, újságíró stb.) értelmiségi, akik a városban együttesen alkották a szoros értelemben vett vállalkozó középosztályt, akiknek soraiból kerültek ki elsősorban a gazdasági elit tagjai. A vállalkozó középosztály tehát mindössze 4-5 ezer személyből, illetve családból állott ebben az időben. Ugyanis az iparosok, kereskedők között is voltak nem kevesen olyanok, akik egyedül, vagy egy-két tanonccal, segéddel dolgoztak, jövedelmük csak családjuk megélhetéséhez volt elegendő. Őket csak kisvállalkozóknak lehet tekinteni, akik a város kispolgár rétegét alkották.

Szeged társadalmában a tisztviselők részaránya is növekedett, igaz, igen kis mértékben, de az önálló foglalkozásúak csoportjával együtt gyarapodásuk a tulajdonnal nem rendelkező segédszemélyzet, munkásság, a nem szellemi foglalkozású alkalmazottak együttes részarányának csökkenését idézte elő. Kedvezőtlen volt viszont, hogy e nagy társadalmi csoporton belül nőtt a szakképzetlen segédmunkások, napszámosok aránya.

A népszámlálási adatok szerint az izraelita vallásúak száma 1930-ban már csak 5560 (1920-ban 6954) volt, ami igen nagyarányú, mintegy 20%-os csökkenést jelentett. Arányuk a város népességében az 1920-as 5,6%-ról 4,1%-ra apadt. Ilyen mértékű csökkenésre másutt nincs példa. Országosan a zsidó népesség aránya ezen idő alatt 5,9%-ról 5,1%-ra csökkent.

A szegedi izraelita vallású lakosok számának ilyen óriási mértékű apadását a történész kutatók nem tudják mivel magyarázni.[58] Az 1918–19 után kialakult antiszemita hangulat, s ennek további hullámzásai bizonyára szerepet játszottak ebben. Nem kevés család elköltözött a városból, mások elhagyták vallásukat, katolizáltak vagy más hitre tértek. Az igazi és mélyebben fekvő okok feltárása azonban további kutatást igényel.

Az életüket nehezítő viszonyok ellenére a zsidók egyes foglalkozási csoportokban továbbra is fontos szerepet töltöttek be. Az iparosok 7%-a, az ipari tisztviselők 33,1, a kereskedők 30,2, a kereskedelmi tisztviselők 47,6, a pénzügyi vállalkozók 75, a banktisztviselők 35,4%-a volt izraelita. Az összes zsidó kereső 33,5%-a értelmiségi foglalkozású volt, ami igen magas arányt jelentett. Az ügyvédek között arányuk még mindig 51%-ot tett ki, az orvosok között viszont 22,6%-ra csökkent. A város összes értelmiségi foglalkozásújának 16,1%-a vallotta izraelitának magát.

Az értelmiségi képzés és a gazdasági elit

Az előzőekben megismert adatok azt tanúsítják, hogy a város társadalmi életében növekedett az értelmiség szerepe. A gazdasági elit tagjai között is gyarapodott a számuk. Továbbá az is figyelemreméltó, hogy a vállalkozók jelentős része fiatal korában a helyi gimnáziumokban tanult. Az 1920-as évek elejétől az idetelepült egyetem egyre nagyobb részt vállalt a helyi értelmiség képzésében. Mindezek a körülmények indokolttá teszik, hogy megvizsgáljuk: milyen társadalmi csoportokból származott az iskolákból, az egyetemről kikerülő értelmiség.

A városban 1920–44 között három fiúgimnázium működött: a városi róm. kat. Dugonics András kegyesrendi, valamint a Klauzál Gábor és a Baross Gábor állami gimnázium. A kegyesrendi (piarista) iskola 1921-ben ünnepelte fennállásának 200 éves évfordulóját, ami önmagában is szemlélteti, hogy milyen fontos szerepet játszott a város szellemi életében, az értelmiség felnevelésében és képzésében. Katolikus, keresztény szellemiséget képviselt, amit korszerűség, széleslátókörűség, magas fokú tolerancia hatott át. Katolikus iskola volta ellenére más vallású, sőt izraelita hitű, vagyis zsidó tanulókat is nagy számban vett fel.

A Klauzál gimnázium is keresztény, nemzeti, konzervatív szellemiséget érvényesített nevelőmunkájában, a Baross gimnáziumban némileg liberális szellem érvényesült. A tanulólétszám legnagyobb volt a piarista gimnáziumban, azonban az első világháború előtti igen magas, 700 feletti szintet nem érte el. Az 1921/22-es tanévben 646 osztályozott tanulóról adott számot a statisztika. 1929-ben 634-re csökkent a létszám, majd az 1930-as években – némi ingadozással – 600 alatt maradt. A Klauzál

gimnázium tanulóinak száma az 1920-as évek elején alig közelítette meg a 300-at, majd fokozatosan emelkedett, az évtized végére már meghaladta az 500-at. A Baross tanulólétszáma mindvégig 300 alatt maradt. Mind a három gimnáziumban igen magas volt a vidéki tanulók száma. Legtöbb vidéki mégis a Dugonics gimnáziumban tanult, arányuk – némi ingadozással – meghaladta a 30 százalékot. A Klauzálban 20-25 százalékos arányt képviseltek, a Barossban ennél valamivel kevesebben voltak. A század eleje óta működött a városban a MÁV Nevelőotthon – mintegy 170 fős létszámmal – lakói közül sokan a három gimnázium valamelyikében tanultak. A tárgyalt időszakban működött már a tanítói, valamint a Szent Gellért internátus, amelyek sok vidéki fiatal továbbtanulását segítették elő. A fennálló hatalom, valamint a MÁV, mint fontos állami intézmény, ilyen módon is támogatta a vasutasság, a vidéki tanítóság, a katolikus, keresztény értelmiség gyermekeinek továbbtanulását.

A gimnáziumi évkönyvekben[59] található statisztikák nemcsak a város, hanem a környező vidék társadalmi viszonyairól némi képet adnak. Az 1920-as években a Klauzál és a Baross évkönyvei a tanulók szüleinek foglalkozás szerinti összetételéről csak általános, elvont ismérvek alapján adnak számot. Azt közlik, hogy a (mező)gazdasági, ipari, kereskedelmi foglalkozásúak, köztisztviselők, katonatisztek, a nyugdíjasok hogyan oszlanak meg. Ezekből az adatokból nehéz szociológiailag megalapozott következtetéseket levonni. A kegyesrendi iskola évkönyvei már a múlt század végén is részletesebb foglalkozási adatokat közöltek, amelyek alapján már bizonyos szociológiai következtetéseket le lehet vonni. Az 1920-as években, a 30-as évek elején a statisztikai kimutatásokat részletesebbé, differenciáltabbá tették, amelyek már biztosabb, megalapozottabb szociológiai elemzést tesznek lehetővé. Az 1930-as években már a másik két gimnázium évkönyvei is részletesebb statisztikai összeállítást közölnek a tanulók szüleinek foglalkozásáról, szociális viszonyairól, összetételéről. A Dugonics gimnázium 1931/32-es évkönyve igen részletes statisztikai táblázatban ad számot a szülők foglalkozási, vagyoni, társadalmi összetételéről. A táblázat a következőket tartalmazza (az egyes foglalkozások sorrendjét az áttekinthetőség érdekében némileg megváltoztattam):

Foglalkozás	**fő**	**százalék**
nagy- és középbirtokos (100 holdon felül)	14	2,2
nagyiparos	-	-
nagykereskedő	10	1,6
közlekedési nagyvállalkozó	1	0,2
köztisztviselő	64	10,1
pap, tanár, tanító és más értelmiségi	69	11,0
katonatiszt	15	2,4
gazdatiszt	10	1,6
iparos	64	10,2
kereskedő	42	6,7

Foglalkozás	**fő**	**százalék**
közlekedési vállalkozó	2	0,3
ipari tisztviselő	14	2,2
kereskedelmi tisztviselő	13	2,1
közlekedési tisztviselő	73	11,6
értelmiségi alkalmazott, írnok	-	-
altiszt	17	2,7
ipari segédszemélyzet	12	1,9
kereskedelmi segédszemélyzet	5	0,8
közlekedési segédszemélyzet	46	7,3
napszámos, házi cseléd	6	1,0
kisbirtokos (100 hold alatt)	41	6,6
földműves-napszámos	15	2,2
nyugdíjas tisztviselő	48	7,6
nyugdíjas altiszt	14	2,1
tőkepénzes, járadékos	6	1,0
egyéb	16	2,6

Ez a részletes statisztika már megfelelő mélységű betekintést nyújt a Horthy-korszak társadalmi viszonyaiba és képet ad arról, hogy az egyes társadalmi csoportok milyen arányban képviseltették magukat a gimnázium tanulói között. A statisztikai kimutatásból körvonalazódik az egyes főbb társadalmi csoportok és rétegek aránya. Egyértelmű, hogy az uralkodó osztályhoz a nagy- és középbirtokosok, valamint a nagyiparosok, nagykereskedők, közlekedési nagyvállalkozók tartoztak. A tanulók között nagy számban voltak találhatók a köztisztviselők, az állami szervek, a vármegyei és városi közigazgatás tisztviselői, a katonatisztek, a nagybirtokokon dolgozó gazdatisztek és a hagyományos, régi értelmiségi hivatások, mint a pap, tanár, tanító és más értelmiségiek gyermekei. Őket összefoglalóan a történelmi (keresztény, nemzeti) középosztályhoz lehet számítani.

A polgársághoz, a polgári középosztályhoz tartoztak az iparosok, kereskedők, közlekedési vállalkozók, a tőkepénzesek, valamint az ipari, kereskedelmi, közlekedési tisztviselők, vagyis a polgári értelmiség (mérnökök, kereskedelmi, pénzügyi szakemberek). A közlekedési tisztviselők többségét ugyan a vasúti tisztviselők tették ki, akik állami alkalmazottak voltak, de foglalkozásuk jórészt polgárinak számított, hiszen a vasút mégiscsak a kapitalizmus terméke volt.

Sajátos réteget alkottak a katonai, rendőri, közhivatali, vasúti, postai altisztek. Erdei Ferenc nemzeti kispolgárságnak nevezte ezt a réteget. Mint nemzeti kispolgárság, léténél, munkájánál, szolgálatánál fogva szorosan kapcsolódott a történelmi középosztályhoz.

Az ipari, kereskedelmi, közlekedési segédszemélyzet címszó alá soroltakat, a városi napszámosokat, házi cselédeket a munkássághoz lehet számítani. A 100 hold

alatti – akkori szóhasználattal – kisbirtokosnak nevezett réteg, valamint a földműves-napszámosok csoportja együttesen alkotta a társadalom legnépesebb csoportját, a parasztságot. A nyugdíjas tisztviselők többsége minden bizonnyal köztisztviselői múlttal rendelkezett, hiszen akkoriban elsősorban állami szolgálat után járt nyugdíj. Tehát őket a történelmi középosztályhoz lehet számítani. A nyugdíjas altisztek is természetesen az altiszti réteghez tartoztak.

A Dugonics gimnázium tanulóinak összetétele a szülők foglalkozási, társadalmi hovatartozása alapján, 1921/22-es tanév

	tanuló	**százalék**
uralkodó osztály	49	7,6
történelmi középosztály	241	37,3
altiszt	16	2,5
polgári középosztály	267	41,3
munkás	46	7,1
paraszt	27	4,2
egyéb	-	-
Összesen	**646**	**100,0**

A másik két gimnázium évkönyvei csak az 1930-as évek elejétől kezdve közölnek részletesebb statisztikai összeállításokat. Ezért összehasonlításra csak erre az időszakra nyílik lehetőség.

A Klauzál gimnázium tanulóinak összetétele, 1930/31-es tanév

	tanuló	**százalék**
uralkodó osztály	27	4,6
történelmi középosztály	277	47,5
altiszt	29	5,0
polgári középosztály	165	28,2
munkás	55	9,4
paraszt	20	3,4
egyéb	11	1,9
Összesen	**584**	**100,0**

A Baross gimnázium tanulóinak összetétele, 1931/32-es tanév

	tanuló	százalék
uralkodó osztály	3	1,2
történelmi középosztály	74	29,9
altiszt	27	10,9
polgári középosztály	89	35,9
munkás	38	15,3
paraszt	14	5,6
egyéb	3	1,2
Összesen	248	100,0

A statisztikai adatok azt az igen érdekes fejleményt mutatják, hogy a polgári középosztályból származó tanulók legmagasabb arányt a város legrégibb, legtekintélyesebb középiskolájában, a piarista (Dugonics) gimnáziumban értek el (41,3%), a liberális szellemiséget képviselő Barossban is meghaladta részarányuk a 35%-ot, a Klauzálban viszont csak 28% volt. A város polgársága arra törekedett, hogy gyermekeit a régi hagyományokkal rendelkező, a legmagasabb oktatási színvonalat képviselő piarista gimnáziumban taníttassa. Ebben az iskolában az 1920-as években különben a zsidó tanulók aránya megközelítette a 20, a Barossban a 25%-ot, a Klauzálban pedig jóval alacsonyabb volt.

A gazdasági elit különféle vállalkozó tagjainak többsége már középiskolában tanult, érettségizett akkor is, ha nem szerzett egyetemi vagy főiskolai végzettséget. Mind a vállalkozók, mind az értelmiségiek jelentős része a tulajdonos, vállalkozó középrétegekből, a polgári értelmiségből és a történelmi középosztályt alkotó államhivatalnoki, főtisztviselői rétegből származott. E két nagy társadalmi csoporthoz tartozók tették ki a három gimnáziumban a tanulók túlnyomó többségét. A 100 holdon aluli parasztcsaládokból, valamint a munkásság és altiszti rétegekből származók elenyésző részarányt képviseltek. Mind a vállalkozói, mind az értelmiségi elit soraiba a parasztság és a munkásság tömegeiből igen kevesen kerültek be.

A szegedi értelmiség képzésében, nevelésében, gyarapodásában, felnövekedésében fontos szerepet töltött be az 1921-ben Kolozsvárról idetelepült egyetem. Ez a felsőoktatási intézmény jogászokat, orvosokat, gyógyszerészeket, tanárokat képzett, bocsátott ki, akiknek többsége a városban és környékén talált munkát. Szeged középiskoláit elvégzett, érettségizett tanulók jelentős része a helyi egyetemen folytatta tanulmányait. Hozzájuk sokan csatlakoztak a megye más gimnáziumaiból, akiknek egy része az egyetem elvégzése után szintén a városban kezdte pályafutását, s itt telepedett le.

A szegedi gimnáziumok tanulói szociális összetételének vizsgálata már némi képet nyújt az 1930-as évek gyarapodó értelmiségének társadalmi gyökereiről. E kérdés

alaposabb elemzéséhez azonban sokkal nagyobb, szélesebb alapot adnak a szegedi egyetem hallgatóinak származási összetételét taglaló statisztikák.[60]

A hallgatók létszáma az 1920-as években 1000 körül mozgott, némileg emelkedett, majd az 1930/31-es tanévben már meghaladta a 2000-et. Az 1920-as években a hallgatók szociális összetételéről számot adó statisztikák még eléggé egysíkúak. A hallgatók összetétele az 1926/27-es tanévről szóló évkönyv szerint:

Szülők foglalkozása	**hallgató**	**százalék**
nagy- és középbirtokos	32	2,9
kisbirtokos	163	14,6
tisztviselő, pap, tanár	683	61,0
iparos, kereskedő, banktőkés	201	18,0
nyugdíjas	36	3,2
cseléd és egyéb munkás	5	0,3
Összesen	**1120**	**100,0**

A nagy- és középbirtokosok közé a 100 holdon felüli birtokkal rendelkezőket számították, a kisbirtokosok közé pedig a 100 holdon aluliakat. A tisztviselő, pap, tanár címszó alá az összes állami, közszolgálati, valamint gazdasági tisztviselőt és az összes értelmiségi foglalkozásút sorolták, vagyis a történelmi középosztályt és a polgári értelmiséget együttesen. Kitűnik a statisztikából, hogy munkásszármazású igen kevés volt az egyetemi hallgatók között. A kisbirtokos parasztszármazásúak többségét minden bizonnyal az 50 holdon felüliek alkották, nem pedig az 50 holdon aluliak.

Az 1931/32-es tanév statisztikája már igen részletes képet nyújt a hallgatók származás szerinti összetételéről, ami alaposabb szociológiai vizsgálatot tesz lehetővé.

1931/32-es tanév

	hallgató	**százalék**
Őstermelés		
földbirtokos, bérlő	166	8,2
gazdasági tisztviselő	23	1,1
gazdasági egyéb alkalmazott	7	0,3
Ipar		
önálló	203	10,1
tisztviselő	10	0,5
egyéb alkalmazott	8	0,4
Kereskedelem		
önálló	144	7,2
Hitel, közlekedés		
tisztviselő	46	2,3
egyéb alkalmazott	12	0,6
Értelmiség		
köztisztviselő	355	17,6
pap, tanár, tanító	307	15,3
katonatiszt	34	1,7
más értelmiségi (mérnök, orvos)	131	6,5
Egyéb		
polgári és katonai altiszt	75	3,7
nyugdíjas tisztviselő	213	10,6
nyugdíjas altiszt	84	4,2
magántisztviselő	54	2,7
tőkés, háztulajdonos	55	2,7
eltartásos	43	2,1
egyéb, ismeretlen	44	2,2
Összesen	**2014**	**100,0**

A hallgatók között legtöbben köztisztviselő származásúak voltak 17,6%-os arányukkal. Őket követték 15,3%-kal a pap, tanár, tanító értelmiségi csoport képviselői. A nyugdíjas tisztviselők gyerekei is nagy számban tanultak az egyetemen, részarányuk 10,6%-ot tett ki. Az önálló iparosok, kereskedők, vállalkozók leszármazottai együttesen 17,3%-ot képviseltek, vagyis a köztisztviselői csoport után a második legnépesebb tábort alkották, ők azonban már nem az értelmiségi származásúakhoz tartoztak. A földbirtokos származásúak aránya 8,2%, a más értelmiségieké (orvos, mérnök stb.) 6,5%, a katonatiszteké 1,7%, a polgári és katonai aktív és nyugdíjas altiszteké 7,9% volt. A mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, banktisztviselő származásúaké 3,9%-ot ért el. Látható tehát, hogy a tisztviselő, az értelmiségi származásúak jóval több, mint 50%-os többséget képeztek. A különböző tisztviselői és értelmiségi rétegek azonban ekkor még szociológiailag jól megkülönböztethető, eltérő társadalmi gyökerű, két, jellegzetes csoportból, a történelmi (keresztény, nemzeti, úri) középosztályból és a gazdasági életben tevékenykedő tisztviselőkből, önálló szellemi foglalkozást végző polgári értelmiségből (polgári értelmiségi középosztályból) állottak. A történelmi középosztályhoz tartoztak – a köztisztviselők mellett – az egyházi és állami intézményekben dolgozó értelmiségiek, továbbá a katonatisztek és nyugdíjas tisztviselők, hiszen elsősorban állami tisztviselők jutottak nyugdíjhoz.

A szélesebb értelemben vett polgári középosztályhoz nemcsak a polgári értelmiséget kell számítani, hanem a vállalkozó polgárságot is, vagyis az iparosokat, kereskedőket, közlekedési és pénzügyi vállalkozókat.

Külön réteget alkottak az állami intézményekben, hivatalokban, a fegyveres szerveknél alkalmazott altisztek.

Az egyetemi statisztika külön nem vette száma a nagyvállalkozókat, így a tőkésekhez az ún. tőkepénzeseket, háztulajdonosokat lehet számítani.

E szociológiai szempontok alapján a következő nagy társadalmi csoportokhoz lehet sorolni a szegedi egyetem hallgatóit származásuk alapján.

1931/32-es tanév

	hallgató	százalék
földbirtokos, bérlő	166	8,2
tőkés, háztulajdonos	55	2,7
uralkodó osztály együtt	*221*	*10,9*
köztisztviselő	355	17,6
pap, tanár, tanító	307	15,3
katonatiszt	34	1,7
nyugdíjas tisztviselő	213	10,6
történelmi középosztály együtt	*909*	*45,2*
iparos	203	10,1
kereskedelmi, közlekedési, banki vállalkozó	144	7,2
gazdasági tisztviselő	79	3,9
más értelmiségi (mérnök, orvos stb.)	131	6,5
magántisztviselő	54	2,7
polgári középosztály együtt	*611*	*30,4*
polgári és katonai altiszt	75	3,7
nyugdíjas altiszt	84	4,2
altiszti réteg	*159*	*7,9*
mezőgazdasági alkalmazott (munkás)	7	0,3
ipari, kereskedelmi, közlekedési munkás	20	1,0
eltartásos, egyéb, ismeretlen	87	4,3
Összesen	**2014**	**100,0**

A hallgatók között a történelmi középosztályból származók relatív többséget (több mint 45%-ot) alkottak. A polgári középosztály képviselőinek aránya alig haladta meg a 30%-ot. Az egyetem hallgatói között – ellentétben a szegedi gimnáziumokkal – a polgári középrétegek képviselői háttérben voltak a történelmi középosztály képviselőivel szemben. Ez bizonyára azzal magyarázható, hogy a vidéki gimnáziumokból az egyetemre került fiatalok között nagyobb arányban voltak közép- és nagybirtokos, köztisztviselő, katonatiszt származásúak, mint a szegediek között.

Az uralkodó osztályhoz tartozók részaránya is igen magas az egyetemen, ami bizonyára azzal is összefügg, hogy a statisztika a 100 holdon aluli birtokosokat (parasztokat) is a földbirtokosokhoz sorolta. Feltűnő, hogy az altiszti rétegből származók

elég magas, majdnem 8%-os arányt értek el. Az ipari és mezőgazdasági munkásszármazású hallgatók elenyésző számban tanultak az egyetemen.

Érdekes fejlemény, hogy a női hallgatók száma az 1930-as években növekedni kezdett, ami a polgárosodás előrehaladását bizonyította. Az 1931/32-es tanévben az egyetem 465 női hallgatót számlált, ami valamivel több, mint 23%-os arányt jelentett. Jellemző azonban, hogy a jogi kar 997 hallgatója közül mindössze 2 volt nő, a többi karon jóval több. A polgári iskolai tanárképzőn, amely az egyetemhez tartozott, már a női hallgatók többségben voltak.

A zsidó származású hallgatók aránya az 1920-as évek elején még megközelítette a 20%-ot, majd fokozatosan csökkent, s az 1930-as évek elején már csak 10% körül mozgott.

Az 1930-as években Szegeden és az országban növekedett a diplomások száma, érezhetően gyarapodott az értelmiség. A társadalomban betöltött szerepe és súlya is változóban volt, növekedett.

A legtöbb adót fizetők 1929-ben[61]

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
1.	Dr. Holtzer Gyula ht., kereskedő	40237,00
2.	Wagner Gyula kereskedő	31697,27
3.	Dr. Zöld Jenő törvényszéki bíró	22595,25
4.	Dr. Csányi Mátyás ügyvéd	15782,68
5.	Mihalovits Dezső ht.	15020,12
6.	Solymos Elemér földbirtokos	14331,01
7.	Dr. Gróf Árpád ügyvéd	14121,00
8.	Rosmann Dávid divatszűcs	12250,81
9.	Dr. Fenyves M. Kornél orvos	11909,68
10.	Lengyel Lajos bútorkereskedő	11014,68
11.	Ligeti Béla építész	10296,78
12.	Rózsa Mihály	9908,87
13.	Dr. Szívessy Lehel ügyvéd	9288,94
14.	Dr. Korpássy Gyula ítélőtáblai bíró	9099,65
15.	Glückstahl Lajos vezérigazgató	9066,23
16.	Müller János borkereskedő	8842,43
17.	Kardos Manó ht., kereskedő	8789,59
18.	Dr. Kovács József orvos	8493,96
19.	Schwarcz Kálmán ht.	8442,98
20.	Tauszig Ármin ht.	8338,68
21.	Kiss Károly ht., magánzó	8288,56

Sorsz. Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
22. Kiss Mór ht., magánzó	8288,56
23. Wolf Miksa földbirtokos	7827,02
24. Wagner Jenő ht., kereskedő	7602,56
25. Varga Mihály kötélgyáros	7507,77
26. Bruckner Ede vaskereskedő	7445,37
27. Pick Jenő gyáros	6790,44
28. Klonkay Andor ht., kereskedő	6456,05
29. Vajda Imre gyógyszerész	6327,62
30. Dr. Sziráky Gyula fogorvos	5860,28
31. Princz Károly gazdálkodó	5813,73
32. Fenyő Lajos ht., műszaki tanácsos	5675,10
33. Fenyő Mátyás kereskedő	5634,21
34. Sándor Lajos ht., sertésvágó	5622,09
35. Holtzer Tivadar, kereskedő	5573,71
36. Dr. Kókay István megyei tb. főügyész	5556,38
37. Pollák Sándor gyáros	5230,22
38. Back Bernát gyáros	5195,76
39. Dr. Biedl Samu gyáros	4941,59
40. Ifj. Kass János szállodatulajdonos	4924,08
41. Dr. Nagy Samu orvos	4906,68
42. Doránszky Károly osztálymérnök	4795,00
43. Várnay Dezső ht., ft.	4633,53
44. Neumann Gyula szesznagykereskedő	4565,70
45. Lindenfeld Bertalan cukorkagyáros	4518,87
46. Peternelly József fűszernagykereskedő	4499,74
47. Segesvári Dezső illatszertár-tulajdonos	4470,52
48. Réthy Adolf kereskedő	4349,94
49. Barcsay Károly gyógyszertáros	4315,80
50. Politzer Jónás kereskedő	4300,34
51. Fenyő Hugó ht., kereskedő	4295,09
52. Temesváry József gyógyszerész	4035,24
53. Dr. Aigner Károly főispán	3863,24
54. Merts Imre vendéglős és szállodás	3851,90
55. Wagner Ernő ht., kereskedő	3801,28
56. Wagner Ferenc ht., kereskedő	3801,28
57. Dr. Kertész Béla ügyvéd	3769,84
58. Dr. Túróczy Mihály városi főügyész	3700,04
59. Juhász András ht.	3679,36
60. Kalánka György ht.	3649,24
61. Schwartz Manó ht., szabó	3618,63

Sorsz. Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
62. Danner Mihály kereskedő	3531,35
63. Bokor Izsó ékszerész	3482,48
64. Pongrácz Albert gyárigazgató	3456,00
65. Wimmer Fülöp gyárigazgató	3387,57
66. Straub Ferenc ht., tanár	3367,60
67. Mihályi Adolf kereskedő	3307,80
68. Aigner József kereskedő	3271,52
69. Dr. Schwartz József	3250,40
70. Dr. Magyar István ügyvéd	3204,50
71. Kurucsev Sándor kereskedő	3198,95
72. Kolozs Lajos fűrészgyáros	3194,34
73. Juranovits Gyula ht.	3165,69
74. Vetró Lajos földbirtokos	3148,07
75. Aigner Géza kereskedő	3125,86
76. Boros Miksa kereskedő	3115,80
77. Balog Lajos ht.	3100,25
78. Földes Zoltán ruhakereskedő	3060,14
79. Mellis Lajos nagybérlő	3041,40
80. Eszes Imre kereskedő	3036,39
81. Dr. Tóth Béla főjegyző	2983,12
82. Dr. Tápay József ht.	2967,60
83. Goldschmidt Lajos	2966,66
84. Asztalos Lajos ht.	2943,65
85. Dr. Tóth Mihály ht., ft.	2940,94
86. Benedek Pál bőrkereskedő	2936,66
87. Savanya János ht.	2905,55
88. Győri Gyula gyáros	2890,29
89. Dr. Újváry István törvényszéki bíró	2872,00
90. Dr. Kószó István ügyvéd	2861,80
91. Fejér Mór ruhakereskedő	2859,84
92. Winkler Andor fűrészgyáros	2789,25
93. Scheinberger Antal bőrkereskedő	2786,52
94. Schwartz Béla	2762,76
95. Dr. Regdon Károly gyógyszerész	2728,36
96. Dákits György kötélgyáros	2639,04
97. Szabó Ede főszerkesztő	2624,70
98. Sonnenwirth Ignác ht.	2614,51
99. Dr. Csikós N. József ügyvéd	2500,34
100. Winkler Hugó gyáros	2465,66

A száz személy között 32-en kereskedők, 16-an ház- és földtulajdonosok, 15-en gyárosok voltak, a szabad foglalkozású, polgári értelmiségiek, az államhivatalnokok, főtisztviselők, bírák, ügyészek száma együttesen elérte a 30-at, és néhány vendéglős, szállodás, bankár és gazdálkodó nevét is lehetett olvasni közöttük. A ház- és földtulajdonosok többsége nem birtokos, hanem kereskedő, iparos és más polgári foglalkozású család leszármazottja, aki a család által a múltban szerzett vagyon, főleg városi ház, palota és némi földtulajdon révén jutott be a legtöbb adót fizetők csoportjába, nem pedig vállalkozása nyomán szerzett jövedelmével.

E csoport tipikus képviselője *dr. Holtzer Gyula* (1870–1934), a híres Holtzer kereskedőcsalád egyik ágának leszármazottja, aki 40 237 pengő adójával a legtöbb adót fizetők névsorában az első helyen állt. (Mivel jogi diplomával rendelkezett, adójánál kétszeres beszámítást alkalmaztak.) Jogot végzett, de nem ügyvédként tevékenykedett, apja (Holtzer Kálmán) textil- és ruhaüzletét örökölte. Az első világháború alatt e kereskedelmi vállalkozást irányította, de tevékenységét is abbahagyta, és vagyonából élt. Több ingatlana, palotája volt a városban a Tisza Lajos körúton, a Deák Ferenc utcában, a Széchenyi, a Mars téren, a Mérey utcában, amelyek együttes értéke meghaladta a félmillió pengőt. Felsőtanyán tíz hold földdel, szőlővel, gyümölcsössel, tanyával rendelkezett. Agglegényként élt, csak halála előtt néhány évvel kötött házasságot.[62] A Holtzer-família másik ágának leszármazottja, *Holtzer Tivadar* (1870–1944) mintegy 5600 pengő adójával a 35. helyet foglalta el a névsorban.

A korábbi évtizedekben szerzett vagyon juttatta a virilisták közé *Kiss Károlyt* és *Kiss Mórt,* a palotát építtető *Kiss Dávid* kereskedő örököseit, akik háztulajdonos magánzóként egyenként 8288 pengő adóval a névsor 22. és 23. helyén álltak. Ugyancsak elsősorban bérpalotája és kisebb részben ügyvédi tevékenysége révén szerzett jövedelmével került a legtöbb adót fizetők listájának 7. helyére *dr. Gróf Árpád* ügyvéd, aki 1912–13-ban építtette fel Tisza Lajos körúti bérpalotáját, amelyben a tágas, kényelmes lakásokat magas jövedelmű családoknak adta bérbe.

Solymos Elemér földbirtoka nem a város határában volt, de Szegeden lakott, s ezért szerepelt a város legtöbb adót fizetői között.

A 25. helyen álló *Wolf Miksa* (1880–1936) ugyancsak földbirtokos, Moholról származott. Családi birtokuk Ülléspusztán volt, amelyen gazdálkodott. Iskoláit Szegeden végezte. A világháborúban tisztként katonai szolgálatot teljesített.

A ház- és földtulajdonosok csoportjánál egészében, a kereskedők, az iparosok, sőt az értelmiségiek jelentős részénél is a virilista névjegyzék nem az 1929-es, hanem a legalább másfél-két évtizeddel korábbi vagyoni viszonyokat tükrözte. Mint ahogy a lakosság, a társadalom jövedelmi viszonyai egészében egy-másfél évtized alatt, vagyis hosszú időn keresztül, az első világháborútól az 1920-as évek közepéig romlottak, és csak 1925–29 között javultak némileg, úgy a gazdasági elit tagjainak, a vállalkozóknak a lehetőségei is igen korlátozottak voltak. Ebben az időszakban a társadalmi mozgások is lelassultak, a társadalmi szerkezet sem változott, sőt a másfél-két évtizeddel korábbi társadalmi viszonyok fennmaradása, megmerevedése volt tapasztalható.

Gyárosok visszaszorulása – kereskedők előtérben

Míg a századforduló után – a gyors ipari fejlődés következtében – a gyárosok törtek előre a gazdasági elit soraiban, s a kereskedők fokozatosan háttérbe szorultak, addig a háború után, az 1920-as évtizedben éppen fordított folyamat játszódott le. A gyárosok, az ipari vállalkozók igencsak hátul álltak a kereskedők mögött.

Ligeti Béla építész vállalkozó ugyan igen előkelő helyet, a 11-et foglalta el a névsorban, ami bizonyára azzal az építési konjunktúrával magyarázható, amely az 1920-as évek második felét jellemezte. Ez azonban a világgazdasági válság hatására megszűnt. Míg korábban *Back Bernát* malomtulajdonos mindig a legelső helyek egyikén szerepelt, addig 1929-ben a 38. helyre került 5000 pengőt alig meghaladó adójával.

Pick Jenő szalámigyáros 6790 pengő adóval a 27. helyre került. *Dr. Biedl Samu* fűrésztelep- és ládagyár-tulajdonos adója még az 5000 pengőt sem érte el, így a 39. helyre szorult. *Pálfy Dániel,* aki vasöntödéje és gépgyára fejlesztésével a háború előtt igen előkelő helyet vívott ki magának az ipari vállalkozók sorában, 1928-ban meghalt, és örökösei már nem szerepeltek a virilisták első százas csoportjában.

Ezek az adatok arról tanúskodnak, hogy a háború utáni évtizedben a város korábban jelentős ipari vállalkozásai nem fejlődtek, hanem nehézséggel küszködtek és nyereségük nagymértékben csökkent. A város ipara stagnált.

A gyors ipari fejlődés időszakában, 1910-ben 62 olyan üzem működött a városban, amely 20 munkásnál többet foglalkoztatott. Ezek száma 1920-ban 53-ra, 1930-ban pedig 52-re csökkent. Az általuk alkalmazott munkások létszáma némileg ugyan emelkedett: 1920-ban 4013, 1930-ban pedig 4228 munkást foglalkoztattak, de ez igen szerény fejlődésről tanúskodott.

A virilisták között szerepeltek olyan iparosok, akik korábban vagyonuk, ingatlanuk, házuk révén, illetve műhelyük fejlesztésével kerültek a legtöbb adót fizetők közé. *Rosmann Dávid* divatszűcs 12 250 pengő adójával a 8. helyet foglalta el a listán. *Varga Mihály* kötélgyáros 7507 pengő adójával a 25. helyre került. Még egy háztulajdonos sertésvágó is megelőzte Back Bernátot 5622 pengő adójával, aki a 34. helyen szerepelt a listán. Ezekből az adatokból az olvasható ki, hogy ebben az időben a különleges igényeket kielégítő kisipari műhelyek jobban prosperáltak, mint a náluk valamivel nagyobb ipari magánvállalkozások.

Az ipari vállalkozók közé sorolták *Pongrácz Albertet,* a városi légszeszgyár és villanytelep igazgatóját és *Wimmer Fülöpöt,* a kenderfonógyár igazgatóját. Egyenként mintegy 3400 pengő adójukkal a 64. és 65. helyen álltak a legtöbb adót fizetők névsorában.

Az első száz virilista között túlnyomó többségben voltak a kereskedők. *Wagner Gusztáv,* a híres kereskedő Wagner család sarja 31 697 pengő adójával tulajdonképpen az első helyet foglalta el, és dr. Holtzer Gyula csak azért került eléje, mert diplomája révén adóját kétszeresen számították be. Holtzer neve után mintegy 40 000 pengő adó szerepelt, tényleges adója azonban ennek fele, 20 ezer pengő volt. Az első

száz virilista között a Wagner família leszármazottai közül még a következő kereskedők neve olvasható (zárójelben adójuk összege): 24. Wagner Jenő (7602 P), 55. Wagner Ernő (3801 P), 56. Wagner Ferenc (3801 P).

A másik híres kereskedő Aigner család két leszármazottja szerepelt a listán: 68. Aigner József és 75. Aigner Géza, mindkettőjük adója némileg meghaladta a 3000 pengőt.

Más régi kereskedőcsaládok leszármazottainak neve is megtalálható a listán, de új nevek is feltűntek. Közülük említésre méltó *Bruckner Ede* vaskereskedőé, aki a 26. helyet foglalta el. A névsorban minden harmadik személy kereskedő, ami a kereskedők döntő szerepét tanúsította a gazdasági elit soraiban.

A sikeres, a feltörekvő vendéglősök, szállodások kis csoportjának kiemelkedő képviselője volt *Kass János*, az emeletes Kass Szálló tulajdonosa, aki azonban 1929-ben már nem élt. Fia, *ifj. Kass János* 40. helyen szerepelt a listán. A bankkölcsön felhasználásával épült szálló tulajdonosai sok nehézséggel küszködtek, nyereségük csökkent, a hitel törlesztése sok gondot okozott nekik.

Bírák, államhivatalnokok és polgári értelmiségiek

A kereskedők után létszámban a bírák, ügyészek, főtisztviselők, államhivatalnokok, szabad foglalkozású értelmiségiek következtek a virilisták első százas csoportjában. Figyelembe kell vennünk, hogy e csoport tagjai felsőfokú végzettséggel, diplomával rendelkeztek, így adójukat kétszeresen számították be. Ezért jövedelmüket, vagyoni helyzetüket tekintve hátrább álltak, mint a többségükben nem egyetemi diplomával rendelkező kereskedők és ipari vállalkozók. Egymáshoz viszonyított sorrendjük, adójuk összege jól tükrözi azonban, hogy a két fő értelmiségi csoport milyen szerepet töltött be a gazdasági elit soraiban.

Az államhivatalnokok tíz főt meghaladó csoportja néhány bíróból, ügyészből, főtisztviselőből állott. A virilisták sorában a harmadik helyen szereplő *dr. Zöld Jenő* törvényszéki bíró adója 22 595 pengőt tett ki, a többi főtisztviselőé, államhivatalnoké kevesebbet.

Zöld Jenő Kárpátalján és Erdélyben volt bíró, majd a háború után átkerült a trianoni Magyarország területére. 1927-ben a szegedi törvényszék bírája. A Szentháromság utcában bérházat építtetett, tehát vagyonnal, ingatlannal is rendelkezett.

Korpássy Gyula (1876–1933) nemesi származású ítélőtáblai bíró 9000 pengőt meghaladó adójával a 14. helyen állott. *Kókay István* (1864–1931) a szintén nemesi származású Csongrád megyei tb. főügyész 5556 pengő adójával a 36. helyre került.

E csoporthoz lehet számítani a 90. helyen álló *Kószó István* ügyvédet, aki az eltelt két évtizedben fontos közéleti, politikai tevékenységet fejtett ki. Többször volt országgyűlési és nemzetgyűlési képviselő, 1919-ben a Szegeden megalakult Antibolsevista Comité (ABC) elnökeként tevékenykedett. 1921-ben államtitkári, 1923-ban igazságügy-miniszteri, majd 1924-ben belügyminisztériumi politikai államtitkári posztot töltött be. 1929-ben közjegyzővé nevezték ki.

Noha ebben az időben már nem vett részt a politikai életben, őt mégis a helyi és országos politikai elit tagjának lehet tekinteni. A politikai elit reprezentánsai, a város országgyűlési képviselői, a kormánypárti *gróf Klebelsberg Kunó* kultuszminiszter, az ellenzéki liberális *Rassay Károly* és az ugyancsak ellenzéki, szociáldemokrata *Peidl Gyula* nem szegedi lakosok voltak, így nem szerepeltek a helyi legtöbb adót fizetők névjegyzékében.

Az a tény, hogy a politikai elit legfőbb képviselői nem helyiek voltak, részben a helyi gazdasági elit politikai gyengeségét mutatta, másrészt bizonyára az országos politikai viszonyokból következett. Ebben az időben a politikai életben még mindig az arisztokraták, a nagybirtokosok töltöttek be meghatározó szerepet. Arisztokraták, nagybirtokosok pedig nem éltek Szegeden. A helyi gazdasági elit csak a későbbi években tudta bejuttatni saját helyi képviselőit az Országgyűlésbe.

Viszonylag előkelő helyet vívott ki magának *vitéz dr. Shvoy Kálmán* (1881–1971) tábornok (1930-tól a helyi vegyesdandár parancsnoka), aki ugyan polgári családból származott, de már 1926-ban tábornoki kinevezést kapott, s az ország katonai elitjének soraiba emelkedett. Különben házassága révén a szegedi polgársághoz kötődött: a kereskedő Wagner Gusztáv lányát vette feleségül. (A legtöbb adót fizetők 1929. évi száz fős csoportjában még nem szerepelt, de a következő években már igen.)

Az államhivatalnokok, főtisztviselők gazdasági elitbe jutását fizetésük mellett elsősorban korábban szerzett vagyonuk segítette elő. Ezt bizonyítja az, hogy a legmagasabb helyi közjogi méltóságot betöltő *dr. Aigner Károly* (1884–1934) főispán a virilisták között csak az 53. helyen állott 3863 pengő adójával. Kereskedőcsaládból származott, a piarista gimnáziumban érettségizett, jogot végzett, ügyvédként kezdte tevékenységét, majd a háború alatt és után katonatiszt volt. Részt vett az ellenforradalmi szervezkedésben, és érdemeiért kapta az 1920-as évek elején magas beosztását.

A másik főtisztviselő *dr. Somogyi Szilveszter* polgármester, aki felsővárosi kisparoscsaládból származott, és aki 1915 óta töltötte be tisztségét, de nem volt különösebb vagyona, 1395 pengő adójával csak a 203. helyet foglalta el a legtöbb adót fizetők között. *Dr. Glattfelder Gyula* (1874–1943) püspök még hátrább állott 1280 pengő adójával. (A püspöklelei püspöki birtok adójával a Csanád megyei virilista névjegyzékben szerepelt.) *Dr. Tóth Béla* városi főjegyző viszont, aki csak 1925 óta végezte e munkát, 2983 pengő adójával a 81. helyet foglalta el a virilisták között, amiben valószínűleg az játszott szerepet, hogy minden bizonnyal vagyonnal is rendelkezett.

A szabad foglalkozású, többségükben polgári származású értelmiségiek nagyobb része ügyvéd volt, s bizonyos vagyonnal, ingatlannal, ipari vagy bankrészvényekkel is rendlekezett, hiszen csak ügyvédi keresetük révén nem juthattak volna be a legtöbb adót fizetők első soraiba. A gyógyszerészek nemcsak diplomás értelmiségiek voltak, hanem gyógyszertáruk révén kereskedelmi, vállalkozói tevékenységet is folytattak. Néhány jól kereső orvos, mérnök, tanár is szerepelt közöttük, akik valószínűleg szin-

tén nem fizetésük, hanem korábban szerzett vagyonuk eredményeképpen kerültek a virilisták közé.

A polgári értelmiségiek csoportjának tipikus képviselője a zsidó származású *Szívessy Lehel* (1883–1944) ügyvéd, aki 9983 pengő adójával a 13. helyen állt a virilista névjegyzékben. Apja is ügyvéd volt. Ő a piarista gimnáziumban tanult és érettségizett, majd a kolozsvári egyetemen jogot tanult és szerzett diplomát. Szülővárosában, Szegeden folytatta ügyvédi tevékenységét. 1917-ben katolizált, ennek ellenére 1944-ben deportálták, és Auschwitzben halt meg.3

Az izraelita vallású keresők körében az értelmiségiek részaránya 33,5%-ot tett ki, ami jóval magasabb volt, mint az összes keresőn belüli néhány százalékos értelmiségi arány.

A polgári értelmiségiek képviselője az 57. helyen álló *Kertész Béla* ügyvéd, aki a Kereskedők Szövetségének ügyésze volt.

Az államhivatalnokok és a szabad foglalkozású értelmiségiek viszonylagosan kedvezőtlen helyzetét jól tükrözte, hogy *Curry Richárd* bíró 1235 pengő adójával a 232., *Tonelli Sándor* kereskedelmi és iparkamarai főtitkár 1380 pengő adójával a 208., *Széchényi István* ügyvéd, aki élénk politikai tevékenységet fejtett ki az uralkodó konzervatív politikai csoport jobbszárnyán, 1993 pengő adójával a 129., míg *Dobay Gyula* ügyvéd, aki ugyancsak hozzá hasonló politikai tevékenységet folytatott, 1292 pengő adójával a 221. helyen szerepelt a 250 fős listán.

Móra Ferenc író nevét, akinek írásait, műveit az egész országban ismerték, s akinek munkásságát széles körű elismerés övezte, nem lehetett olvasni a legtöbb adót fizetők 432 fős névjegyzékében.

A gazdasági válság hatása

Az 1929–33 közötti világgazdasági válság országunk gazdasági életét is megingatta: véget vetett az 1920-as évek közepén kezdődött gazdasági növekedésnek, súlyosan érintette a mezőgazdaságot, az ipart, a kereskedelmet és a pénzügyi életet is. Sok vállalat tönkrement, az üzemek többsége csökkentette termelését. A válság pusztító hatása hazánkban elsősorban a mezőgazdaságot sújtotta, a búza ára nagymértékben csökkent. Az agrárválság az élelmiszeripari termelést is visszavetette, s a malmok hosszú éveken keresztül nem tudták kiheverni ekkor elszenvedett veszteségeiket. A húsfeldolgozás, szalámigyártás viszont aránylag könnyen vészelte át a nehéz éveket.

A válság a textilipari üzemeket – amelyekből több volt Szegeden – nem érintette súlyosan, a többi iparág, az építőipar is azonban nem kevés gonddal küszködött.

A város jómódú kereskedőinek, ipari vállalkozóinak egzisztenciális biztonsága is megrendült. Nem kevesen voltak olyanok, akik kikerültek a gazdasági elit soraiból. A kereskedelmi és ipari magánvállalkozások ezekben az években úgy próbálták áthidalni a nehézségeket, hogy több családtagot, rokont vontak be vállalkozásukba, amit családi céggé szélesítettek. Mások pedig részvénytársasággá alakították át vállalkozásukat. A bankok is egyre több magáncégben, ipari és kereskedelmi vállalatban szereztek – sok esetben többségi – részvénytulajdont.

A gazdasági válság méretére és hatására vonatkozóan némi képet alkothatunk abból, hogy a városban a munkanélküliek száma 1929 decemberében 800, 1930 tavaszán már több mint 2 és fél ezer volt, 1932-ben pedig meghaladta a 6000-et. Míg 1928-ban a férfi napszámbér 3 pengő körül mozgott, addig 1931-32-ben 1-1,5 pengőre csökkent, amiből mindössze 6-8 kiló kenyeret, vagy 1-1,5 kiló húst tudtak vásárolni. Az ipari munkások órabére 20-60 fillér között mozgott.[63]

A kisiparosok, kiskereskedők egzisztenciális helyzete is erősen megrendült. Sokan tönkrementek közülük. 1933-ban 338 kisiparos szüntette be működését, adta vissza iparigazolványát.

Az értelmiségiek, tisztviselők alacsony jövedelmű csoportjai is súlyos helyzetbe kerültek. 1931 őszén a kormány csökkentette a közigazgatási tisztviselők fizetését és nyugdíját. 1932 novemberében a városban 800 munka nélküli diplomást írtak össze. Ezekben az években több száz szellemi ínségmunkást foglalkoztattak a városban, akik csak reménykedtek abban, hogy valamikor állandó munkahelyhez jutnak.

A városi közgyűlés 1931 októberében a következőket állapította meg: „A leromlott gazdasági helyzet miatt az adófizető polgárság teljesen ki van merülve, és az eddig is reá nehezedő közterheket nem bírja elviselni." Ezért úgy határozott, hogy felír a kormányhoz, mert aggályosnak tartja a gazdasági életre és az adózók viszonyaira az adók emelését. (A kormányzat növelte az adókat.) A közgyűlés a heti munkaidőnek 40 órában való megállapításáról hozott határozatot, és ennek rendeleti úton való életbe léptetésének érdekében feliratot intézett a kormányhoz.[64]

E nehéz viszonyokat figyelembe véve különösen érdemes megvizsgálni, hogy a gazdasági elit mely csoportjai tudták megőrizni korábbi pozícióikat, és kik szorultak hátra, esetleg kik törtek előre.

A legtöbb adót fizetők 1934-ben[65]

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
1.	Holtzer Gyula ht., ft.	29757
2.	Wagner Jenő ht., kereskedő	20020
3.	Dr. Kovács József ht., ny. főorvos	18777
4.	Dr. Shvoy Kálmán ny. altábornagy	18771
5.	Dr. Gróf Árpád ht., ügyvéd	13060
6.	Mihalovits Dezső ht.	11376
7.	Wagner Ferenc ht., kereskedő	10010
8.	Wagner Ernő ht., kereskedő	10010
9.	Zöld Jenő dr. ht., törvényszéki bíró	9123
10.	Ligeti Béla ht., építész	8570
11.	Müller János ht.	8563

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
12.	Pick Jenő gyáros	8427
13.	Wolf Miksa ht., földbirtokos	8140
14.	Fenyő Miksa ht., kereskedő	8108
15.	Mihályi Adolf ht., kereskedő	8012
16.	Vértes Miksa ht., rt.-igazgató	7721
17.	Taussig Ármin ht.	7684
18.	Dr. Aigner Károly ht., királyi közjegyző	7659
19.	Schwartz Kálmán ht.	7655
20.	Fenyő Lajos ht., műszaki tanácsos	7572
21.	Dr. Singer István ht., ügyvéd	7547
22.	Domán Mátyás ht., kereskedő	7511
23.	Gerle Jenő ht., gyógyszerész	7341
24.	Dr. Szívessy Lehel ht., ügyvéd	7226
25.	Dr. Túróczy Mihály ht., ny. főügyész	6772
26.	Fenyő Hugó ht., kereskedő	6650
27.	Pollák Sámuel ht., kereskedő	6624
28.	Varga Mihály ht., kereskedő	6430
29.	Juranovics Gyula ht., ft., igazgató	5545
30.	Dr. Fenyves Kornél ht., orvos	5539
31.	Kardos Manó ht., kereskedő	5499
32.	Rosmann Dávid ht., szűcsmester	5320
33.	Dr. Sziráky Gyula ht., fogorvos	5278
34.	Dr. Magyar István ht., ügyvéd	5046
35.	Sándor Lajos ht., sertésvágó	5021
36.	Dr. Grüner István ht., ügyvéd	4953
37.	Szendrői László ht., ft.	4914
38.	K. Gyula bírósági végrehajtó	4829
39.	Straub Ferenc ht., tanár	4791
40.	Dr. Zanner Richárd ht., nyugdíjas	4729
41.	Dr. Tóth Jenő ht., orvos	4707
42.	Lengyel Géza ht.	4627
43.	Déri Sándor ht.	4597
44.	Bokor Izsó ékszerész	4566
45.	Bruckner Ede ht., vaskereskedő	4556
46.	Dr. Széki Tibor ht., egyetemi tanár	4491
47.	Peternelly József ht., kereskedő	4465
48.	Weil Zsigmond ht., gyárigazgató	4270
49.	Csala Imre ht., műszaki tanácsos	3903
50.	Holtzer Tivadar ht., kereskedő	3882
51.	Kurucsev Sándor ht., kereskedő	3867

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
52.	Doránszky Károly ht., gazdálkodó	3843
53.	Nógrádi István ht., mészáros	3704
54.	Schwartz Manó ht., szabó	3668
55.	Vitéz dr. Máriaföldy Márton ht., tanár	3616
56.	Dr. Kertész Béla ht., ügyvéd	3536
57.	Ábrahám Ferenc ht., kőműves	3503
58.	Török Ferenc ht., titkár	3502
59.	Ifj. Winkler Mihály ht.	3484
60.	Kiss Mór ht.	3484
61.	Schwartz Henrik ht., kereskedő	3467
62.	Kandiba Károly ht., kereskedő	3467
63.	Szakáts József dr., ht., ft., ügyvéd	3396
64.	Varga Dezső ht., kereskedő	3386
65.	Nógrádi József ht., hentes	3310
66.	Csonka Gergely kereskedő	3293
67.	Merts Imre ht., ft.	3285
68.	Asztalos Lajos ht.	3227
69.	Dr. Tóth Béla ht., h. polgármester	3171
70.	Neumann Gyula ht., szeszkereskedő	3154
71.	Segesváry Dezső ht., gyógyszerész	3145
72.	Fejér Mór ht., kereskedő	3133
73.	Klonkai Andor ht., kereskedő	3133
74.	Vetró Lajos ht., ft.	3088
75.	Gergely Jenő ht., gyógyszerész	2895
76.	Czékus Ferenc ht.	2877
77.	Heszlényi József ht.	2876
78.	Várnay Dezső ht., ft.	2836
79.	Kelner Mór ht., kereskedő	2828
80.	Dr. Regdon Károly ht., orvos	2793
81.	Danner Mihály kereskedő	2768
82.	Dr. Barta Dezső ht., ügyvéd	2766
83.	Dr. Tápay József ht., vendéglős	2752
84.	Lévay Henrik ht., kereskedő	2696
85.	Győry Gyula ht., kefegyáros	2690
86.	Dr. Haberl Pál ht., ügyvéd	2688
87.	Klein Imre ht., órás	2674
88.	Faragó Lajos gyárigazgató	2672
89.	Déhm Péter ht., úriszabó	2656
90.	Dr. Matievics Dezső ht., törvényszéki bíró	2645
91.	Sonnenwirth Ignác ht., rt.-igazgató	2591

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
92.	Dr. Vidakovich Kamilló ht., egyetemi tanár	2566
93.	Krier Rudolf ht., úriszabó	2565
94.	Erdélyi András ht., ipari vállalkozó	2564
95.	Bartos Pál ht.	2559
96.	Ördög Ferenc ht., kereskedő	2515
97.	Szabó Sándor ht., kéményseprő	2509
98.	Váradi Imre ht.	2459
99.	Singer László ht., asztalos	2454
100.	Dr. Treer József ht., orvos	2434
101.	Földes Zoltán ht., kereskedő	2426
102.	Wolf Andor ht., kereskedő	2389
103.	Lippai Imre ft., gyáros	2384
104.	Adler Mór ht., kereskedő	2362
105.	Dr. Kiss Menyhért ht., orvos	2351
106.	Karácsonyi Sándor ht., cipész	2340
107.	Horváth János ht., p. felügyelő	2302
108.	Sebestyén Endre ht., építészmérnök	2284
109.	Wellisz Géza ht., kereskedő	2254
110.	Gábor János ht., nyugdíjas	2250
111.	Bartos Mór ht., építőmester	2223
112.	Dr. Darvas Károly ht., ügyvéd	2215
113.	Fagler Ede ht., ércöntő	2213
114.	Dr. Kállai Emil ht., ügyvéd	2184
115.	Dr. Wolf József ht., ügyvéd	2172
116.	Dr. Erdélyi Jenő ht., orvos	2145
117.	Pongrácz Albert gyárigazgató	2137
118.	Várkonyi Ferenc ht., nyugdíjas	2126
119.	Lengyel Lajos ht., bútorkereskedő	2094
120.	Danner János id., ht., kereskedő	2090
121.	Eidus Bentián ht., fogász	2081
122.	Barcsay Károly ht., gyógyszerész	2078
123.	Szecsődi István ht., mosodatulajdonos	2071
124.	Zsurkó János ht., cipész	2055
125.	Dr. Glattfelder Gyula ht., püspök	1993
126.	Adler Rezső ht., bevásárló	1992
127.	Deutsch Albert ht., kereskedő	1982
128.	Glöckner József ht., ruhafestő	1921
129.	Kohn Jenő ht., edénykereskedő	1919
130.	Szauer Antal ht.	1913
131.	Bereck Péter ht.	1902

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
132.	Raffai Ferenc ht., vendéglős	1893
133.	Stéhli Miklós ht., cipész	1876
134.	Kovács Ferenc ht., építész vállalkozó	1873
135.	Lakos Dezső ht., kereskedő	1794
136.	Milotta János ht., sütő	1772
137.	Dr. Kovács Kálmán ht., főorvos	1755
138.	Bley Lajos ht., adótisztviselő	1750
139.	Dr. Varga László ht., mérnök	1721
140.	Szécsi István ht.	1716
141.	Makra Tamás ht., kőműves	1705
142.	Karácsonyi Jenő mérnök	1704
143.	Angyal Gáspár ht.	1699
144.	Schwartz Sámuel ht.	1682
145.	Kertész Miksa ht.	1663
146.	Markovits Szilárd mérnök	1657
147.	Temesváry József gyógyszerész	1656
148.	Ördög Vince ht., gazdálkodó	1614
149.	Lippai Imre ht., ft.	1609
150.	Szabó Ármin ht., kereskedő	1604
151.	Halmai József ht., kereskedő	1602
152.	Pálity Lázár ht., szabó	1596
153.	Lukács Lukács ht., nyomdatulajdonos	1596
154.	–	–
155.	Sándor Vince ht., bormérő	1575
156.	Farkas Béla dr., egyetemi tanár	1569
157.	Szemmári György ht.	1566
158.	Perl Pál ht., fuvaros	1565
159.	Salgó Péter ht., gyógyszerész	1552
160.	Moldván Lajos ht., gyógyszerész	1545
161.	Szécsi Ferenc ht., szabó	1540
162.	Balogh Lajos ht., nyugdíjas	1519
163.	Nátli Dezső ht., hentes	1514
164.	Löffler György ht., kereskedő	1513
165.	Dr. Cserő Ede ht., ügyvéd	1499
166.	Hauptvogel Károly ht.	1497
167.	Rónai János ht.	1486
168.	Varga Gyula ht., v. tisztviselő	1485
169.	dr. Katona Dávid ht., tanár	1474
170.	Curry Richárd ht., táblabíró	1466
171.	Schannen Mihály ht.	1461

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
172.	Velkovics Demeter ht., pék	1453
173.	Léderer Lajos ht., iparos	1452
174.	Reitzer Lipót ht., kereskedő	1447
175.	Pronkl Miklós ht., ft.	1447
176.	Dr. Schultz Károly ht., ft., ügyvéd	1445
177.	Csányi Antal ht., vendéglős	1443
178.	Tóth Kálmán ht., főintéző	1439
179.	Bagári Kálmán ht., nyugdíjas	1439
180.	Skrainka Frigyes ht., mérnök	1435
181.	Kakuszi István ht., ft.	1417
182.	Neumann József ht., fakereskedő	1412
183.	Kolthay Alajos ht., főigazgató	1407
184.	Orincsák Miklós ht., ft., nyugdíjas	1407
185.	Nagy Ferenc ht., bércséplő	1390
186.	Borovszki József ht., mészáros	1385
187.	Dr. Vinkler Elemér ht., ügyvéd	1382
188.	Buchwald Tivadar ht., kereskedő	1382
189.	Lőwinger Adolf kereskedő	1380
190.	Ketting Lajos ht., kereskedő	1380
191.	Grósz Marcel ht., bankigazgató	1379
192.	Peták József ht., ft., gazdálkodó	1379
193.	Kontraszty János ht., ft., gazdálkodó	1375
194.	Zombori Ferenc ht., vendéglős	1372
195.	Gottlieb Vilmos ht., kereskedő	1365
196.	Dr. Abonyi Pál ht., ügyvéd	1364
197.	Kása Péter ht.	1355
198.	Nagy Károly ht., hentes	1346
199.	Dr. Dobay Gyula ht., ft., ügyvéd	1331
200.	Ifj. Sárkány Mihály ht., vendéglős	1313
201.	Gál Ferenc ny. bankfőnök	1312
202.	Dr. Biedl Samu ht., gyáros	1307
203.	Széchényi István ht., ügyvéd	1305
204.	Schwartz Ignátz ht., fakereskedő	1304
205.	Márton János ht., piaci árus	1303
206.	Pollák Manó ht., kereskedő	1302
207.	Hegyi József ht., fakereskedő	1290
208.	Schütz István ht., gazdálkodó	1289
209.	Rosner Ödön ht., kereskedő	1280
210.	Reich Manó ht., igazgató	1271
211.	Heller Nándor ht., kereskedő	1266

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
212.	Frankl Antal ht., gyógyszerész	1260
213.	Kocsis Ferenc ht., kereskedő	1257
214.	Dr. Eisner Manó ht., ügyvéd	1256
215.	Nagy Albert ht., kereskedő	1252
216.	Wickl Sándor ht., uradalmi számtartó	1236
217.	Dr. Vadász János ht., ügyvéd	1234
218.	Paul Adolf ht.	1232
219.	Dr. Újvári István bíró	1229
220.	Kozma M. Gyula ht., nyugdíjas	1226
221.	Grüner Géza ht., gazdálkodó	1222
222.	Szabó József ht., hentes	1215
223.	Tószegi Imre ht., iparos	1210
224.	Hattyasi Sándor ht., gazdálkodó	1206
225.	Kovács Sándor ht.	1201
226.	Wolf Endre sütő	1201
227.	Papp István ht., gazdálkodó	1199
228.	Korom Mihály ht.	1197
229.	Kiss Ferenc ht., nyugdíjas	1195
230.	Ádám József látszerész	1191
231.	Hegedűs Béla id., ht.	1189
232.	Dr. Lakó József MÁV-ügyész	1176
233.	Dr. Pártos Ernő ht., ügyvéd	1175
234.	Temesváry Géza ny. főispán	1173
235.	Hoffmann János ht., kereskedő	1171
236.	Dr. Landesberg Jenő ht., titkár	1167
237.	Dr. Csikós N. József ht., ügyvéd	1160
238.	Tóth Sándor ht.	1143
239.	Weil Lajos ht., nyugdíjas	1141
240.	Volford István ht., ft.	1139
241.	Kovács Ferenc ht.	1138
242.	Solti Pál ht., kereskedő	1138
243.	Beregi Béla ht., kereskedő	1133
244.	Hegedűs József ht., szatócs	1131
245.	Szűts Imre ht., gazdálkodó	1129
246.	Otott K. Lajos ht., sütő	1124
247.	Dr. lovag Gaszner Gyula ht., közjegyzőh.	1124
248.	Báló István ht., ft., vendéglős	1124
249.	Tránka József ht.	1119
250.	Nyilassy Ágoston ht., gyógyszerész	1177

E lista azt mutatta, hogy a gazdasági válság hatása nyomán az adók összege, szintje csökkent. Mivel a kereskedők, gyárosok, iparosok esetében is feltüntették, hogy ház- és földtulajdonnal is rendelkeznek-e, egyértelművé vált az a korábbi megállapításunk, hogy az említett vállalkozók többsége azért volt a gazdasági elit tagja, mert vállalkozásával szerzett jövedelme mellett a korábbi időszakból vagyonnal, nagy értékű ingatlannal is rendelkezett. Ilyen módon az 1934. évi virilista jegyzék is jórészt a korábbi társadalmi viszonyokat tükrözte. Ugyanakkor a gazdasági válság nyomán bekövetkezett változások jelei is felismerhetők.

A legtöbb adót fizetők első, százfős csoportjában 1929-hez képest a már nem aktív, de kereskedő, iparos múltú ház- és földtulajdonosok száma némileg csökkent, ugyancsak a kereskedőké is, viszont a gyárosoké, iparosoké némileg emelkedett.

Továbbra is dr. Holtzer Gyula ház- és földtulajdonos állt az első helyen 29 757 pengő adóval, aki még ebben az évben meghalt, és örökösei között hosszú pereskedés kezdődött. A korábban második helyen szerepelt Wagner Gusztáv kereskedő 1932-ben elhunyt, helyét *dr. Wagner Jenő* háztulajdonos kereskedő foglalta el 20 020 pengő adójával. A Wagner-família másik két kereskedő leszármazottja, *Wagner Ernő* és *Ferenc* az 1929. évi 55–56. helyükről előrerukkoltak a 6–7. helyre, mert adójuk egyenként az 1929. évi 3800 pengőről több mint 10 000 pengőre emelkedett. A többi kereskedő jórészt megtartotta régi helyét, vagy kissé hátrább csúszott. Ifj. Kass János szállodás már nem szerepelt a legtöbb adót fizetők 100-as listáján. A gazdasági válság idején a Kass Szálló veszteségei évről évre növekedtek, és 1934-ben elárverezték.

A gyárosok csoportján belüli változásnál feltűnő, hogy mind Back Bernát, mind Biedl Samu eltűnt az első százfőnyi listáról, holott a korábbi időszakban a gazdasági elit vezető tagjai voltak. A gyárosok közül a gazdasági válság pusztító hatását ők érezték meg leginkább. Pick Jenő viszont 1929-beli 27. helyéről a 12.-re jutott előre, ami annak a bizonyítéka, hogy a válságot sikerrel vészelte át, és növelni tudta nyereségét.

Az ipari vállalkozók csoportjában két építész (Ligeti Béla és *Erdélyi András*), továbbá olyan iparosok szerepelnek, akik háztulajdonosok is voltak. Az üzemtulajdonos vállalkozók, gyárosok többsége tehát a gazdasági válság hatására elvesztette korábbi pozícióját a város gazdasági elitjében.

A legtöbb adót fizetők közölt, 250 fős csoportjában továbbra is a kereskedők voltak legtöbben, számuk megközelítette a 60-at. Az ismert, sikeres kereskedőcsaládok képviselői előkelő helyen szerepeltek, a többiek azonban némileg háttérbe szorultak. A gazdasági válság a kereskedő cégek és a kereskedők helyzetét is megingatta.

A másik legnépesebb csoportot – a már említett – ház- és földtulajdonosok alkották, akiknek többsége idős kereskedő és iparos vállalkozó volt, aki már csak vagyonából élt.

A gyárosok, iparosok, vállalkozók száma meghaladta a 40-et. A néhány gyáros, építési vállalkozó, üzemtulajdonos mellett azok az iparosok őrizték meg pozícióikat, akik termékeikkel különleges vásárlói igényeket vagy széles fogyasztói szükségleteket elégítettek ki. Az első 100 virilista között szerepel szűcsmester, ékszerész, szabó, kőműves, órás és úriszabó. E szakmák képviselői jobbmódú fogyasztók számára dolgoztak, így ők a gazdasági válság viszonyai között is megfelelő jövedelemre tettek szert. A többi iparos hátrább áll a listán, akik között hentesek, mészárosok, pékek, sütők és más, napi szükségletre termelő iparosok találhatók. *Zsurkó János* a lista 124. helyén cipészként szerepel, bár éppen az ezt követő időszakban korszerűsítette cipőüzemét, és korábban már cipőgyárosként tartották számon.

A virilisták között az ügyvédek száma meghaladta a 20-at, akik munkájuk jellegénél fogva a szabad foglalkozású értelmiség legjellegzetesebb csoportját alkották. Többségük ekkor már polgári származású volt és polgári felfogást képviselt, de voltak közöttük a történelmi középosztályból származók is, akik a konzervatív szellemiséget vallva magukénak, szorosan kapcsolódtak a hatalomhoz, az uralkodó politikai irányzathoz.

A gazdasági tisztviselők, gyárigazgatók, bankárok létszáma megközelítette a 20-at, az orvosoké 10 alatt maradt, a gyógyszerészeké ennél valamivel több volt. Három egyetemi tanár, más pedagógus, néhány mérnök és más értelmiségi neve is olvasható a listán.

A 46. helyet elfoglaló *Széki Tibor* (1879–1950) a kolozsvári egyetemmel került Szegedre. Gyógyszerész és vegyész, a természettudományi karon az általános kémia tanszék professzora. Mind ő, mind a 92. helyen álló *Vidakovicsh Kamilló,* a sebészeti klinika igazgatója, háztulajdonnal is rendelkezett, míg a 156. helyen szereplő *Farkas Béla* (1884–1967) nem, vagyis valószínűleg csak szellemi tevékenységével szerzett jövedelmével került a gazdasági elit soraiba. Kolozsvárott az egyetem tanára, s egyben az állattani intézet és az Erdélyi Múzeumi Egyesület igazgatója volt. A román uralom alól Magyarországra menekült, először a budapesti, majd 1923-tól a szegedi egyetemen oktatott.

Bereck (Beretzk) Péter ornitológus 1902 pengő adójával a 131. helyre került. A 147. helyet elfoglaló *Temesváry József* gyógyszerész a Szegedi Gyógyszerész Egyesület elnöke volt. A 191. helyen álló *Grósz Marcel* 1922 óta a Szegedi Kereskedelmi és Iparbank igazgatója volt, aki a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara alelnöki tisztét is betöltötte.

A szabad foglalkozású értelmiségiek között megtalálhatók azok, akik részt vettek az 1919-es ellenforradalmi szervezkedésben, és azóta szorosan kapcsolódtak a hatalomhoz. E csoport egyik képviselője a 36. helyet elfoglaló *Grüner István* ügyvéd, tb. főügyész, aki tisztként az első világháborúban 32 hónapos frontszolgálatot teljesített, tevékenyen részt vett az 1919-es ellenforradalmi szervezkedésben, többek között az Antibolsevista Comité összekötője és a Horthy Miklós fővezérségével szerveződő tiszti századok első jelentkezője volt. A Frontharcos Szövetség szegedi főcsoportjának alelnöki tisztét töltötte be.

A 187. helyen szereplő *Vinkler Elemér* ügyvéd, a kormánypárt egyik helyi vezetője, felsőházi póttag volt. A 233. helyen álló *Pártos Ernő* ügyvéd, aki 1920-ban a város

főügyésze volt, a helyi polgári liberális politikai csoport egyik vezetőjeként vett részt a politikai életben.[66]

Érdekességként említhető, hogy az Oroszországból származó *Eidus Bentián* (1880–1944) fogász, aki részt vett a munkásmozgalomban, s aki baráti kapcsolatot tartott *Juhász Gyulával, József Attilával, Radnóti Miklóssal,* 2000 pengőt meghaladó adójával a 121. helyet foglalta el.

A polgári értelmiségiek fokozatos háttérbe szorulása és a vezető államhivatalnokok, főtisztviselők előretörése figyelhető meg ebben az időben. *Szívessy Lehel* ügyvéd pl. korábbi 13. helyéről visszaesett a 24.-re, mivel adója mintegy 2000 pengővel csökkent. *Aigner Károly* volt főispán viszont, akit időközben leváltottak e posztjáról, és ekkor királyi közjegyzőként tevékenykedett, a korábbi 53. helyéről a 18.-ra jutott előre. Adója közel 4000 pengővel emelkedett, és neve után a háztulajdonos megjelölés is szerepelt ekkor már. Ugyancsak előrébb jutott *dr. Túróczy Mihály* nyugdíjas tiszteletbeli főügyész és *dr. Tóth Béla* főjegyző, aki időközben helyettes polgármester is lett. *Glattfelder Gyula* püspök jóval előrébb került a listán, de még így is csak a 125. helyet foglalta el 2000 pengő alatti adójával.

Gazdasági élénkülés az 1930-as évek végén

A gazdasági válság befejeződése után városunkban is a gazdasági élet élénkülésének jelei mutatkoztak. A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara évi jelentésében arról számolt be, hogy 1935-ben az ipari üzemek helyzete nem sokat változott. A bútoripar viszonyai tovább romlottak, a malomiparban némi javulást észleltek a második félévben. A sertésvágások száma emelkedett, mert Németországba zsírt lehetett exportálni.

Az 1930-as évek közepére kiépült a Fehér-tói halgazdaság, amely a város gazdasági életének fontos és érdekes színfoltját jelentette. Az évtized közepén átadták a forgalomnak a Budapest–Szeged közötti műút utolsó, a városba vezető szakaszát, ami élénkítő hatást gyakorolt Szeged gazdasági életére.

Az 1930-as évek közepén középítkezések is indultak a városban. Felépült a Szentháromság utca sarkán az OTI-palota, a Boldogasszony sugárút elején a Hősök kapuja, amelyben a tanítói internátus kapott helyet.

A kamarai jelentés 1937-ben már azt állapította meg, hogy gazdasági konjunktúra tapasztalható. A pénzügyi válság leküzdése után a bankok is magukhoz tértek, és növekedett szerepük a gazdasági életben. A legnagyobb szegedi bank, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár 1936. évi zárómérlege arról adott számot, hogy a betétállomány egy év alatt mintegy 200 ezer pengővel nőtt, s megközelítette a 7 millió pengőt. Az intézetre bízott idegen tőkék összege 18 millió pengőt tett ki, miközben mintegy 1600 tételben több mint 3 millió pengő hitelt folyósítottak. A bank nyeresége meghaladta a – viszonylag szerény – 75 ezer pengőt, és még osztalékot is tudtak fizetni a részvényeseknek.66

A pénzintézet a korábbi időszak alatt több fontos cég, vállalat, részvénytársaság részvényeinek jelentős részét megszerezte, és így ezek tulajdonába, illetve érdekeltségi körébe kerültek. Így tulajdonában volt az Orion Bőrgyár Rt., leányvállalataként működött az Ingatlan- és Áruforgalmi Rt., amelynek tulajdonában volt a Hungária Szálló. Érdekeltségébe tartozott a Szőregi Tégla- és Cserépgyár is.[68]

A másik szegedi nagybank, a Szegedi Kereskedelmi és Iparbank főleg az iparvállalatok hitelezésében játszott fontos szerepet. 1936-ban betétállománya 5,5 millió, saját tőkéje 1,3 millió pengőt tett ki. E pénzintézet országos bankokkal – főleg a Magyar Általános Hitelbankkal, a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bankkal – együttműködve fejtette ki pénzügyi tevékenységét.

1935 őszén a Magyar Kender-, Len-, Jutaipari Rt. újszegedi gyártelepén nagyszabású korszerűsítést hajtottak végre. Az elavult 250 szövőgép helyett 420 korszerű gépet állítottak be, és a munkások száma 900-ra emelkedett, akiknek többségét fiatalok alkották. A korszerűsítés folytatódott. 1936 nyarán már több mint 500 korszerű szövőgéppel működött a gyár, munkásainak száma pedig már meghaladta az 1000-et. Termelése két év alatt kétszeresére nőtt.[69]

A kereskedelmi és iparkamara megállapítása szerint 1938-ban növekedett a kereslet az élelmiszerek és élvezeti cikkek iránt, és ezek termelése emelkedett. A malmok lisztet exportáltak Németországba. 1939-ben a városban már jelentősen nőtt a foglalkoztatottság az iparban. A malomipar és a szalámiipar termékei iránt növekedett a kereslet. Az építőiparban is élénkülés kezdődött.

A gazdasági, az ipari fejlődést érzékeltetik a következő adatok: 1940-ben a városban lévő gyártelepek (üzemek) száma 71 volt a tíz évvel korábbi 52-vel szemben, a munkásoké pedig meghaladta a 6 ezret, pedig tíz évvel korábban csak mintegy 4 ezren voltak. Az ezekben az üzemekben előállított termelési érték meghaladta a 71 millió pengőt. Szegedet e tekintetben csak Budapest és Győr előzte meg, minden más városban alacsonyabb volt az ipar által előállított termelési érték.

Debrecenben és Pécsett az ilyen üzemek száma nem érte el a 60-at, az általuk előállított termelési érték Debrecenben 51, Pécsett 63 millió pengőt tett ki. Győrben a húsz munkásnál többet foglalkoztató 56 üzem viszont már 131 millió pengő termelési értéket állított elő. Kecskeméten a 27 üzem 19 millió, Hódmezővásárhelyen a 21 üzem 17 millió pengő termelési értéket produkált. Budapesten a több mint 1500 üzem termelési értéke meghaladta az 1,8 milliárd pengőt.[70] Ebből látható, hogy Szeged ipara biztatóan fejlődött és teljesítményével előkelő helyet vívott ki magának a városok között.

Az ipari fejlődést Szegeden a gyárak, nagyobb üzemek korszerűsítése, termelésnövekedése mellett új középüzemek megjelenése, kifejlődése, működése jelentette, amelyek elsősorban lakossági szükségleteket elégítettek ki. Jó néhány olyan üzem is újraéledt és növelte termelését, amely a gazdasági válság idején bezárta kapuit vagy kisipari műhely szintjére esett vissza. Újra tapasztalható volt, hogy kézműves műhelyek üzemmé, ipari középvállalkozássá nőtték ki magukat az érezhető gazdasági konjunktúra hatására.

A régiek mellett új ipari és kereskedelmi középvállalkozások jöttek létre, amelyek részvénytársasági (rt.) vagy korlátolt felelősségű társasági (kft.) formában működtek. A régóta létező Szegedi Keramit- és Műtéglagyár Rt., a Szegedi Téglagyári Társulat mellett működött az Alföldi Cementárugyár és Kereskedelmi Rt., az Antalffy és Társa Halászati Rt., a Bach Testvérek Rt. (fakereskedelem), a Délmagyarországi Cipőgyár Rt., a Déry Ede Varrógép, Kerékpár, Gramofon Rt., a Gottlieb Dávid Rt. (ecetgyár), a Lippay Imre és Fiai Gőzfűrész Rt., a Reich Mór és Fiai Rt. (óra-, ékszer- és dísztműáru), a Winter Á. és Társa Első Szegedi Mechanikai Kefegyár Rt.

A kft.-k száma 6 volt: a Bokor és Társai női és gyermekruha-, divatáru kereskedelmi, a Deutsch Albert kereskedelmi, a Kopasz Lajos sertésvágó üzemi, a Lévai Károly és Társa sertésvágó, a Ligeti Lipót textilkereskedelmi, a Ribizsár Gyula és Társa húsipari kft.

Sok kis- és középüzem magánvállalatként működött, amelyek szintén a növekvő lakossági igényeket igyekeztek kielégíteni. Ezek közé tartozott a régi Lampel és Hegyi cégből kialakított, korszerűsített kötöttárugyár, amelyet *Hegyi Zoltán* irányított. Ebben az időben a kötöttáruk iránt nagy és növekvő kereslet nyilvánult meg.[71]

A gazdasági fejlődést jórészt a háborús konjunktúra idézte elő, ami egyoldalúsággal, bizonytalansággal járt. Ugyanakkor a lakosság életkörülményei némileg javultak. A mezőgazdaság is fejlődött, bár jóval kisebb mértékben, mint az ipar.

A város agrárgazdaságának korszerűsödését elsősorban a belterjes irányú fejlődés jelentette, hiszen a szántóföldi termelés, a gabona termésátlagai továbbra is jelentős mértékben elmaradtak az országostól.

Termésátlagok (q/kat. hold) Szegeden és országosan (1939–1944):

Termény	Szeged	Országos
búza	6,5	7,9
rozs	6,0	6,5
árpa	6,6	7,8
kukorica	7,6	10,8
burgonya	24,5	39,5

Nemcsak a gabona helyi termésátlaga volt jóval alacsonyabb, mint az országos, hanem a burgonyáé is, pedig a tanyai parasztok nagy mennyiségű burgonyát értékesítettek a város piacán.

A parasztgazdaságok éppen belterjes zöldségtermelésük növelésével, továbbá szőlő- és gyümölcsgazdálkodásuk fejlesztésével tudták növelni bevételüket, jövedelmüket. Különösen a gyümölcsfaállomány növekedett óriási mértékben a város mezőgazdaságában.

Szeged gyümölcsfaállománya 1928-ban és 1935-ben:

Fafajta	1928	1935
Összes	161753	641846
Ebből:		
alma	62482	130994
cseresznye	18114	60804
őszibarack	17046	108136
kajszibarack	14456	75128

Különösen a táj híres terméke, az őszibarack termelése nőtt óriási mértékben. A szegedi gazdaságok által termelt gyümölcs nemcsak a helyi piacokra, hanem exportra is került, amely nagymértékben növekedett ezekben az években. A fejlődés mértékét jól szemlélteti az az adat, hogy az ország őszibarack-kivitele az 1930-as években a tízszeresére emelkedett, amelynek jelentős részét a Szeged környéki őszibaracktermelés szolgáltatta.[72]

A város mezőgazdaságának másik híres terméke, a fűszerpaprika termelése is nagy arányban gyarapodott. Az ország fűszerpaprika-kivitele 1935-ben még csak 6600 q-át, 1939-ben pedig már 30 000 q-át tett ki, amit Kalocsa mellett elsősorban Szeged mezőgazdasága szolgáltatott. A zöldség- és gyümölcstermelés nagyarányú térhódítása azt eredményezte, hogy 1940-ben a Weiss Manfréd-cég konzervgyárat létesített a városban.[73] A szegedi tanyai gazdaságokban az állatállomány, főleg a sertés- és a baromfiállomány növekedett, ami szintén a belterjes fejlődés kifejezője volt. Mindez azzal járt, hogy növekedett az árutermelő parasztgazdaságok száma és előrehaladt a paraszti polgárosodás.

Társadalmi mozdulatlanság vagy némi változás?

1930–1941 között a város népessége mindössze 1700 fővel gyarapodott, a keresők létszáma viszont az 1930-as 66 638-ról 71 208-ra nőtt, ami a gazdasági aktivitás szélesedését tükrözte.

A keresők alapvető csoportjai:

Megnevezés	fő	%
Önállóak (s. családtagokkal együtt)	24931	35,0
Tisztviselők	7584	10,6
Segédszemélyzet, munkások	38693	54,4

Az önálló foglalkozásúak, vagyis a tulajdonos és vállalkozó középosztály (középrétegek) tábora már társadalmilag érezhető mértékben, mintegy 4%-kal gyarapodott. Az ország életében bekövetkezett ellentmondásos politikai folyamatok (jobboldali politikai erők térhódítása, az ún. zsidótörvények elfogadása stb.) ellenére a tulajdonos, vállalkozó rétegek gazdasági szerepe és társadalmi súlya a korábbinál nagyobb mértékben erősödött. A város mezőgazdaságának belterjes irányú fejlődése azt eredményezte, hogy növekedett a vállalkozó jellegű gazdálkodást folytató parasztcsaládok száma, amelyek között a kisebb, néhány holdas zöldség-, szőlő- és gyümölcstermelők is szerephez jutottak.

A városi vállalkozó csoportok érezhetően gyarapodtak.

A főbb vállalkozó rétegek létszáma 1930-ban és 1941-ben:

Megnevezés	1930	1941
Iparosok	3380	3660
Kereskedők	1083	1916

Az iparosok csoportja csak kismértékben gyarapodott. Az ipar növekedését elsősorban az jelentette, hogy a versenyképes iparos műhelyek üzemmé fejlődtek.

A gazdasági élénkülés, az életkörülmények némi javulása a kereskedelem bővülését, a kereskedők táborának az iparosokénál nagyobb arányú gyarapodását idézte elő. A növekvő fogyasztói keresletet kihasználva sok kisvállalkozó nyitott kereskedést, szatócsboltot, hogy így tegye próbára szerencséjét. Bizonyára ezzel magyarázható a kereskedők számának újbóli, gyors növekedése.

Az önálló foglalkozású, tulajdonos rétegek a korábbinál nagyobb arányú gyarapodásához a birtokos paraszt családok számának növekedése is hozzájárult. Az öröklődés következtében a parasztbirtokok tovább aprózódtak, a parasztcsaládok fiatal tagjai igyekeztek saját földtulajdonhoz jutni, mert a belterjes mezőgazdaság, a zöldség-, a szőlő- és gyümölcstermelés már néhány holdon is némi jövedelmet biztosított a jól gazdálkodó tulajdonosnak. A város agrárgazdaságában a paraszti polgárosodás nem annyira az 50 holdon felüli, nagyobb parasztbirtokok növekedése, hanem inkább a kisbirtokok szaporodása és belterjes termelésének meghonosítása útján ment végbe. Ebben az időszakban a belterjesen termelő kisgazdaságok szereztek kedvező pozíciókat maguknak, vagyis a gazdasági versenyben előretörő paraszti kisvállalkozók tábora nőtt.

Az 1930–1941 közötti időszakban bekövetkezett társadalmi változások másik legfőbb megnyilvánulása a tisztviselői, értelmiségi réteg növekedése volt. Míg 1930-ban a tisztviselők a keresők 8,1%-át alkották, addig 1941-ben már 10,6%-át, ami a korábbiaknál nagyobb arányú gyarapodást jelentett. A nem tisztviselő foglalkozású értelmiségiek csoportja is nagymértékben gyarapodott. A tanítók, tanárok létszáma az 1930-as 1096-ról 1166-ra, a közigazgatási tisztviselőké 755-ről 928-ra nőtt. A nyugdíjas tisztviselők száma 1941-ben meghaladta az 1800-at.

A város lakosságának iskolázottsága, műveltségi színvonala is jelentősen emelkedett. A hatéves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettsége 1941-ben:

Összes népesség	126105
Elemi iskola 8 osztályát végzett	11836
Középiskola 5–8 osztályát végzett	8070
Felsőfokú végzettségű	2427

A népességnek majdnem 10%-a rendelkezett már az elemi iskola 8 osztályának (vagyis a középiskola négy osztályának) megfelelő végzettséggel. A 8000-et meghaladta azoknak a száma, akik érettségiztek, illetve a középiskola felső tagozatán tanultak. A diplomások száma megközelítette a 2500-at, akik közül jogi diplomával 786-an, tanárival 675-en, orvosival 312-en, gyógyszerészivel 99-en, mérnökivel 167-en rendelkeztek.

A keresők körében a segédszemélyzet, a munkások széles rétegének aránya csökkent, létszámuk azonban nőtt. Különösen az ipari munkások csoportja gyarapodott, számuk 1941-ben már meghaladta a 14 ezret. A városi napszámosok, házi cselédek létszáma némileg csökkent.

A statisztikai adatok azt tanúsítják tehát, hogy a gazdasági élet élénkülése, az ipari fejlődés újbóli beindulása, a népesség iskolázottságának, műveltségi szintjének növekedése az addig mozdulatlannak tűnő társadalmi viszonyokban, társadalmi szerkezetben is érezhető változásokat indított el. Növekedett a gazdasági aktivitás, gyarapodott a tulajdonos és vállalkozó rétegek csoporja. A sikeres iparosok, műhelytulajdonosok ipari középvállalkozóvá, gyárossá váltak. Ez azonban csak néhányuknak sikerült, többségük – mint a parasztok túlnyomó többsége is – kisvállalkozó maradt az élénkülő gazdasági konjunktúra viszonyai között is. Méltán írhatta Bibó István, hogy 1945 előtt a polgárosodás hazánkban alapjában véve kispolgárosodást jelentett.

A gazdasági és értelmiségi elit társadalmi gyökerei

Az 1941-es népszámlálás adatai szerint az 1930-as évtizedben a városban nagyobb mértékben növekedett az értelmiség létszáma és részaránya a város társadalmában, mint korábban. A gazdasági elit soraiban kezdettől ott találjuk a jól kereső, sikeres, szabad foglalkozású értelmiségieket (ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, mérnökök stb.), valamint a vezető államhivatalnokokat, főtisztviselőket, bírókat, ügyészeket, a hatalom helyi, értelmiségi képviselőit. A gazdasági és az értelmiségi elit tehát eléggé kapcsolódott egymáshoz, részben átfedte egymást. Bár az értelmiség, a kulturális, az irodalmi és művészeti élet reprezentáns képviselői (írók, művészek, egyetemi professzorok stb.) sohasem szerepeltek a gazdasági elit első soraiban.

A változások, a fejlődés fontos összetevője volt, hogy a gazdasági elit tagjainak jelentős része érettségizett, és nem kevesen felsőfokú végzettséggel is rendelkeztek. Ezért is érdemes megvizsgálni, hogy az 1930-as évtizedben a három szegedi fiúgimnázium tanulói, az egyetem hallgatói között a szociális összetételben történtek-e változások, s ha igen, akkor azok milyen mértékűek voltak?

A három szegedi fiúgimnázium tanulóinak társadalmi összetétele az 1940-es évek elején:[74]

Dugonics gimnázium, 1943/44-es tanév

Megnevezés	Tanuló	Százalék
Uralkodó osztály	28	4,3
Történelmi középosztály	238	36,9
Altiszt	45	7,7
Polgári középosztály	197	29,9
Munkás	61	9,5
Paraszt	65	10,1
Egyéb	10	1,6
Összes	**644**	**100,0**

Klauzál gimnázium, 1942/43-es tanév

Uralkodó osztály	23	5,6
Történelmi középosztály	131	31,8
Altiszt	14	3,5
Polgári középosztály	139	33,8
Munkás	65	15,8
Paraszt	32	7,8
Egyéb	7	1,7
Összes	**411**	**100,0**

Baross gimnázium, 1942/43-es tanév

Uralkodó osztály	3	1,2
Történelmi középosztály	115	42,3
Altiszt	21	7,7
Polgári középosztály	106	39,1
Munkás	15	5,6
Paraszt	7	2,6
Egyéb	4	1,5
Összes	**271**	**100,0**

Az évtized elejéhez képest a Dugonics gimnáziumban a polgári középosztályból származó tanulók részaránya csökkent, míg a Klauzálban és a Barossban némileg növekedett, a történelmi középosztályból származók összességében megőrizték régi pozícióikat. Különösen a pap, tanár, tanító és más értelmiségi származású tanulók létszáma gyarapodott, ami ennek az értelmiségi csoportnak a növekedő szerepét, erősödő társadalmi súlyát tükrözte. Az e rétegből száramzó tanulók aránya a Dugonicsban 11%-ról 18, a Barossban 11,7-ről 22,9%-ra nőtt, a Klauzálban viszont csökkent, de még így is megközelítette a 15%-ot.

Figyelemreméltó fejlemény, hogy mindhárom gimnáziumban emelkedett a paraszt és munkás származású tanulók száma és aránya, ami a parasztság és a munkásság egyes rétegeinek javuló anyagi helyzetét és polgárosodását tükrözte. A gazdasági elit soraiba azonban képviselőik alig jutottak be.

Az 1930-as évtized másik jellemző fejleménye, hogy a zsidó tanulók aránya néhány százalékra csökkent, ami a város polgárságának jelentős részét alkotó csoport visszaszorulását, zavarodottságát, bizonytalanságát tükrözte.

A szegedi egyetem hallgatói között vajon a különböző társadalmi csoportok, rétegek képviselői hogyan tudták, illetve tudták-e változtatni, növelni pozícióikat?

A hallgatók létszáma az 1930-as évek közepén némileg csökkent, majd 1940-ben a jogi kar Kolozsvárra költözött, ami tovább apasztotta a létszámot.

A hallgatók főbb társadalmi csoportok szerinti összetétele az 1935–36-os és 1940–41-es tanévben:[75]

	1935–36		**1940–41**	
	hallgató	**%**	**hallgató**	**%**
uralkodó osztály	182	10,7	88	7,7
történelmi középosztály	824	48,3	516	44,1
polgári középosztály	473	27,5	320	27,4
altiszti réteg	138	8,1	110	9,4
mezőgazdasági munkás	3	0,2	47	4,0
városi munkás	17	0,8	24	2,0
egyéb	73	4,4	63	5,4
Összesen	**1710**	**100,0**	**1168**	**100,0**

Az adatok azt bizonyítják, hogy a különböző társadalmi csoportokból származók súlya az egyetem hallgatói között alapjában nem változott. A történelmi középosztály képviselőinek részaránya némileg csökkent, ami azzal függött össze, hogy a jogi kar elköltözött Szegedről. Ugyanis a joghallgatók között volt a legmagasabb a történelmi középosztályból származók aránya. A statisztika szerint a polgári középosztály nem tudta növelni pozícióit, ami viszont jórészt abból következett, hogy az 1940-es évek

elejére a zsidó hallgatók részaránya az 1920-as évekbeli 15-20%-ról szinte a nullára zsugorodott.

Országosan a történelmi középosztály a társadalomnak csak mintegy 5%-át tette ki, de ez a réteg adta a diplomások mintegy felét, ez biztosította a növekvő létszámú értelmiség utánpótlásának közel 50%-át. 1945 előtt az uralkodó osztály két rétegével, a földbirtokos arisztokráciával és a burzsoáziával együtt a történelmi középosztály birtokolta a hatalmat, alkotta a politikai elitet, amely az értelmiségi utánpótlás domináns befolyásával is hatalmi pozícióit igyekezett erősíteni. E társadalmi csoport a két világháború között még növelni is tudta szerepét a politikai életben, és újabb pozíciókra tett szert az államhatalomban, mégis az értelmiségi utánpótlásban némileg csökkent a részaránya. A szegedi egyetem hallgatóinak szociális összetételéről számot adó statisztikák is ezt bizonyítják. Az 1926–27-es tanévben a történelmi középosztályt alkotó réteg képviselői több mint 60%-os arányt értek el az egyetem hallgatói között, az 1935–36-os tanévben már csak 48%-ot. (1940–41-ben még alacsonyabb volt részvételük, ebben azonban a jogi kar elköltözése játszotta a döntő szerepet.)

A polgári középosztály, amely országosan a társadalomnak mintegy 12%-át alkotta, tehát a történelmi középosztálynál jóval nagyobb társadalmi csoportot képezett, mégis az értelmiségi utánpótlásnak csak mintegy 25-30%-át szolgáltatta. Az ismert politikai és történelmi fejlemények miatt (a jobboldali politika térhódítása az 1930-as években) szerepét, pozícióit nem tudta növelni. Noha a történelmi és polgári középosztály országosan a népességnek csak kis részét, mintegy 15-18%-át tette ki, mégis a diplomások, az értelmiség túlnyomó többsége, 70-80%-a e két rétegből származott. E két társadalmi csoport alkotta az értelmiség túlnyomó többségének történelmi, társadalmi gyökereit. E történelmi gyökerek határozták meg alapjában az értelmiség eszmeiségét, felfogását, érzés- és gondolatvilágát, törekvéseit, céljait.

A képhez azonban az is hozzátartozik, hogy míg a történelmi középosztály egyes rétegeinél a dzsentri szellem uralkodott, addig más csoportjai (pedagógusok, orvosok stb.) viszont előrehaladtak a polgárosodás útján, ami hatással volt eszmei felfogásukra, törekvéseikre. Figyelemre méltó az is, hogy a szegedi egyetem hallgatói között nagy számban voltak az altiszti rétegből származók, és némileg még növekedett is részarányuk az 1940-es évek elejére. Az erről szóló adatokból kirajzolódik egy érdekes társadalmi tendencia. A társadalom alsó csoportjaiból, a munkásság, a szegényparasztság, de még a sokgyermekes birtokos parasztság soraiból is sokan úgy igyekeztek gazdasági, társadalmi felemelkedésüket elérni, hogy a fegyveres testületeknél altiszti beosztásba küzdötték fel magukat, altiszti hivatást vállaltak, vagy állami hivatalokban, intézményekben, a vasútnál, a postánál altiszti állást vállaltak. Felemelkedésük során ez volt az első lépcsőfok. Második lépésként pedig gyermekeiket középiskolába, majd egyetemre juttatták és így második generációjuk már értelmiségivé vált, az értelmiségi elit soraiba jutott, azonban még reményük sem volt arra, hogy a gazdasági elit tagjaivá váljanak.

A legtöbb adót fizetők 1940-ben[76]

Sorszám	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
1.	Wagner Jenő nagykereskedő	25036
	Vitéz dr. Shvoy Kálmán altábornagy	23965
	Wagner Ernő nagykereskedő	12518
	Zöld Jenő dr. törvényszéki bíró	9786
	Mihályi Adolf ht.	8054
	Győry Gyula kefegyáros	7660
	Székely Ferenc dr., ügyvéd	7534
	Túróczy Mihály dr., ny. t. főügyész	7205
	Bruckner Ede vaskereskedő	6928
10.	Szívessy Lehel dr., ügyvéd	6694
	Kurucsev Sándor kereskedő	6629
	Mihalovits Dezső ny. hadbíró szds.	6366
	Faludi Jenő gőzmalmos	6359
	Grüner István dr., ügyvéd	5941
	Id. Martonos Imre hentes	5786
	Lukács István községi főjegyző	5231
	Sebestyén Endre mérnök	5155
	Szécsi Ferenc kereskedő	5076
	Straub Ferenc tanítóképző intézeti igazgató	5040
20.	Széchényi István dr., közjegyző	4788
	Segesváry Dezső drogista	4762
	Ábrahám Ferenc építési vállalkozó	4555
	Kolozs Lajos fűrészgyáros	4484
	Glattfelder Gyula dr. püspök	4114
	Vidakovits Kamilló dr. egyetemi tanár	4087
	Csala Imre műszaki főtanácsos	3864
	Merts Imre ht.	3758
	Vitéz Máriaföldy Márton dr. gimnáziumi igazgató	3736
	Héberl Pál ügyvéd	3697
30.	Fenyő Lajos városi műszaki tanácsos	3562
	Hajós Antal sütőmester	3450
	Gróf György dr. ügyvéd	3433
	Tóth Béla dr. h. polgármester	3365
	Id. Klonkay Andor ht.	3214
	Bitó Antal halkereskedő	3173
	Szecsődi István gőzmosó tulajdonos	3106
	Karácsonyi Sándor cipész	3052
	Stampai János mérnök	2999

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
	Katona Gyula dr. katonai számvevő főigazgató	2997
40.	Vetró Lajos ht., ft.	2993
	Újvári István dr. törvényszéki bíró	2991
	Patzauer Dezső szesznagykereskedő	2923
	Mátételki Dezső dr. törvényszéki bíró	2801
	Fellegi Andor kőfaragó	2796
	Csermák Ernő dr. ügyvéd	2744
	Krier Rudolf szabó	2724
	Temesváry Géza dr. ny. főispán	2647
	Némethy Kálmán bőrkereskedő	2639
	Ribizsár Gyula mészáros	2626
50.	Szolcsányi István építőmester	2626
	Milotta János sütőmester	2608
	Bogdán Ernő dr. közjegyző	2600
	Tukats Sándor dr. főispán	2578
	Déhm Péter szabó	2567
	Váradi Imre szesznagykereskedő	2549
	Kovács Károly dr. orvos	2546
	Schaller Gyula MÁV-főtanácsos	2484
	Faludi Sándor malmos	2474
	Gábor János MÁV-főintéző	2449
60.	Markovics Szilárd műszaki vállalkozó	2431
	Zsurkó János cipőgyáros	2393
	Fagler Ede rézöntő	2390
	Horváth János ny. postafelügyelő	2382
	Dettre János dr. ügyvéd	2353
	Peternelly József vegyeskereskedő	2286
	Kovács Ödön dr. főorvos	2257
	Ketting Lajos kereskedő	2250
	Glöckner József ruhatisztító	2241
	Id. Danner János nagykereskedő	2228
70.	Erdélyi András építőmester	2218
	Pongrácz Albert gázgyári igazgató	2214
	Ereky István dr. egyetemi tanár	2207
	Kovács Kálmán dr. kórházigazgató főorvos	2168
	Várkonyi Ferenc ny. ipariskolai főművezető	2168
	Nógrády Jácint mészáros és hentes	2149
	Czékus Ferenc malmos	2138
	Pálfy Budinszky Endre dr. városi főmérnök	2136
	Id. Csonka Gergely ht., ft.	2049

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
	Kovács Ferenc zsibárus, borkereskedő	2041
80.	Varga József kesztyűs	2020
	Sándor József dr. orvos	2005
	Csermák Béla mértékhitelcsítő főnök	2001
	Nógrádi István szőlőbirtokos	1999
	Tóbiás Lajos vas- és fémárugyáros	1974
	Erőskövy Dezső dr. ügyvéd	1974
	Korányi Jenő villamosvasúti igazgató	1942
	Varga István mészáros és hentes	1920
	Almási Sándor mészáros és hentes	1913
	Csáki János malomtulajdonos	1908
90.	Makra Tamás kőműves	1885
	Nagy Károly hentes	1842
	Kalauch Károly faiskola-tulajdonos	1810
	Schwartz Béla igazgató	1768
	Kapovits Mihály paprikakereskedő	1764
	Curry Richárd dr. táblai tanácselnök	1748
	Vitéz Balogh Sándor kövező	1729
	Berkes Dezső építőmester	1719
	Vinkler Elemér dr. ügyvéd	1713
	Prunkl Miklós ht.	1710
100.	Nagy Ferenc bércséplő	1701
	Rónai János ht.	1693
	Szemmáry György ht.	1689
	Raffay Ferenc ht.	1687
	Módos István MÁV-főtiszt	1680
	Varga László dr. ht.	1679
	Nógrády Béla hentes	1659
	Buday Lajos temetkezési vállalkozó	1641
	Börcsök Lajos ht.	1636
	Löffer György fűszerkereskedő	1619
110.	Kriska Péter papucsos	1600
	Tószegi Imre agyagiparos	1589
	Széll Gyula dr. ügyvéd	1588
	Mentus Miklós szűcs	1576
	Hunyadi János dr. ügyvéd	1575
	Otott Lajos hentes	1569
	Tápai József dr. ht.	1565
	Moldván Lajos gyógyszerész	1564
	Ditróy Gábor dr. egyetemi tanár	1554

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
	Nátly Dezső hentes	1542
120.	Salgó Péter gyógyszerész	1516
	Reitzer Miklós kereskedő	1514
	Gál Ferenc bankfőnökh.	1513
	Jójárt Ferenc kőműves	1508
	Hauptvogel Károly ht.	1503
	Angyal Gáspár ht.	1499
	Ifj. Kordás Mihály bércséplő	1495
	Pálity Lázár szabó	1490
	Vitéz Bokor Zoltán bércséplő	1489
	Sóhajda Imre kőműves	1481
130.	Szlávi Ferenc nyugdíjas	1481
	Gyarmati József szabó	1465
	Ifj. Kovács József sertésnagyvágó	1459
	Nyáry György igazgató	1452
	Papp Zoltán dr. tisztviselő	1442
	Pázmány János ht.	1440
	Vitéz Gárgyán Imre borkereskedő	1432
	Antalfy György halkereskedő	1430
	Dús István ht.	1425
	Őrhalmi Károly ht.	1425
140.	Katona István kőműves	1418
	Götz Gy. József bankigazgató	1393
	Engi Péter sütőmester	1383
	Tömörkény László gyárigazgató	1374
	Vitéz Kakuszi István kereskedő	1356
	Peták Nándor földbirtokos	1354
	Sárkány Mihály vendéglős	1349
	Bucholc János dr. orvos	1346
	Kolthay Alajos tanügyi főtanácsos	1344
	Hajnal István dr. ügyvéd	1340
150.	Barcsay Károly gyógyszerész	1337
	Kalapis Pál kertész	1334
	Friedmann István gépjavító	1333
	Kozma Mihály Gyula MÁV-felügyelő	1323
	Dobó Ignác malmos	1311
	Kontraszthy János ht.	1309
	Sipos István nagyvágó	1293
	Zsemberi Károly faiskola-tulajdonos	1267
	Korom Mihály ácsmester	1265

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
	Benkő János tanító	1264
160.	Schwepler János dr. ítélőtáblai bíró	1263
	Nagy János cipész	1255
	Szűcs Imre ht.	1251
	Otott Kovács Lajos sütőmester	1242
	Nyilassy Ágoston gyógyszerész	1235
	Kovács Ferenc gazdasági hivatali ellenőr	1221
	Szabó József hentes	1202
	Borovszky József ht.	1202
	Sackmann Ádám építőmester	1200
	Tarján Béla dr. közjegyző	1200
170.	Bugyi Mihály géplakatos	1184
	Tóth József ékszerész	1184
	Horváth Barna dr. egyetemi tanár	1181
	Török József kőműves	1181
	Schütz István ht.	1177
	Menyhei Mihály szikvízgyáros	1176
	Fülöp Béla dr. orvos	1157
	Vitéz Csetneki István élesztőkereskedő	1154
	Gálfy Ferenc dr. közjegyző	1150
	Id. Hegedűs Béla ht.	1137
180.	Kovács József iskolaigazgató	1135
	Kramár Jenő dr. egyetemi tanár	1130
	Búza László dr. egyetemi tanár	1125
	Witzenetz Márton banktisztviselő	1118
	Szabó Ferenc hentesmester	1109
	Deák János ht.	1108
	Ökrös József temetkezési vállalkozó	1104
	Répás András ny. bankigazgató	1096
	Cserne János dr. orvos	1095
	Vitéz Jánoki Gyula ht.	1090
190.	Farkas Béla dr. egyetemi tanár	1084
	Breinovits Vilmos műszaki tanácsos	1084
	Varga István nyomdász	1079
	Czauner Vilmos ht.	1075
	Vitéz Fegyveres Sándor tábornok	1060
	Dobó Géza ht.	1052
	Kozma Ferenc bankigazgató	1046
	Benedek Antal lakatosmester	1042
	Újvári János vendéglős	1042

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
	Nyári József ht.	1041
200.	Heszlényi Béla MÁV-felügyelő	1039
	Tonelli Sándor dr. iparkamarai főtitkár	1036
	Dér Fábián pénzügyi felügyelő	1035
	Hattyassy Gyula ht.	1022
	Vas Béla dr. ht.	1019
	Kittka Gyula kéményseprő	1015
	Vékes Bertalan iparkamarai jegyző	1014
	Dobó Ferenc bércséplő	1014
	Máté János ht.	1005
	Apró Jenő gyógyszerész	1004
210.	Balogh Sándor szatócs	1003
	Hattyassy Sándor ht.	1002
	P. Lakó József dr. ügyvéd	990
	Jung Sándor dr. t. orvos	987
	Katona István dr. városi tanácsnok	984
	Troján Emil dr. orvos	979
	Szentkuti Viktor biztosítóintézeti igazgató	976
	Tóth Mihály malomtulajdonos	968
	Juhász János homokszállító	961
	Takáts Lajos kőművesmester	957
220.	Szendrey Géza asztalosmester	954
	Halász Ferenc leltárbiztos	952
	Horváth László kereskedő	951
	Ifj. Horváth Dávid kereskedő	951
	Forgách István kéményseprő	935
	Molnár Béla vakok intézeti igazgató	923
	Ábrahám Szilveszter malomtulajdonos	923
	Horánszky Miklós főügyészh.	923
	Nógrádi Ferenc ht.	923
	Nagy Antal dr. ítélőtáblai tanácselnök	923
230.	Papp Antal fésűs	922
	Csonka Miklós dr. főügyész	917
	Dietrich Fülöp ht.	915
	Gresz J. György ny. MÁV-főintéző	913
	Marosvári Ferenc ítélőtáblai bíró	913
	Kováts Lajos bognármester	900
	Lovass Ferenc kocsmáros	900
	Farkas Imre építési vállalkozó	895
	Nyáry János dr. ügyvédjelölt	893

Sorsz.	Név, foglalkozás	Adó összege Pengő
	Kemecskay Tivadar egyetemi tanársegéd	892
240.	Teszling Ferenc ny. ezredes	886
	Vitéz Tornai Mihály sertésnagyvágó	884
	Csányi András szabó	884
	Császár Lajos sertésvágó	880
	Gulácsi József kőműves	880
	Nagykomlósi Vigel Tibor ny. ezredes	878
	Török Mihály kántor	873
	Ifj. Csonka Gergely paprikakereskedő	873
	Vitéz hatolykai Papp István ármentesítő társulati főmérnök-igazgató	871
	Vigyázó Rezső kereskedő	867
250.	Takáts Béla szabó	862

Gyárosok, iparosok előretörése

E névjegyzék már a helyi gazdasági elit soraiban végbement, érezhetőbb változásokról ad számot. A legfeltűnőbb az, hogy a gyárosok, üzemtulajdonos vállalkozók, iparosok száma jelentősen megnőtt, megközelítette a 80-at. A kereskedők visszaszorulása látványossá vált, hiszen csoportjuk az 1934-es közel 70 főről egyharmadára zsugorodott. Bár a híres, sikeres szegedi nagykereskedők megtartották pozícióikat, sőt *Bruckner Ede* vaskereskedő még előrébb is jutott a gazdasági elit soraiban. A kevésbé sikeres kereskedők azonban kikerültek a virlisták első 250 fős csoportjából.

Győry Gyula, aki 1929-ben a virilisták között a 88. helyen állt, ecset-, meszelő- és mechanikai kefegyárában 65 munkást foglalkoztatott. 1934-ben kissé előrébb jutott, mert 2690 pengő adójával a 85. helyet foglalta el. 1940-ben már az elsők közé került.

Kolozs Lajos fűrészgyáros 1929-ben a 72. helyen szerepelt, de a gazdasági válság súlyos nehézséget okozott számára, és csak az 1930-as évek második felében, a gazdasági konjunktúra hatására tudta üzeme termelését és nyereségét növelni. A *Fellegi* kőfaragó üzem tulajdonosa is a gazdasági fellendülés lehetőségét tudta kihasználni, így került 1940-ben a virilisták első 100 főnyi csoportjába.

Zsurkó János cipőgyáros neve az 1929-es névjegyzékben a 124. helyen olvasható. Ugyancsak a 124. helyen állt 1934-ben is 2000 pengőt alig meghaladó adójával. 1936-ban azonban korszerűsítette üzemét, új gépeket szerzett be, és ésszerűsítette a termelést. A belső átszervezés munkaidő-növeléssel és a belső szabályok szigorításával járt. A termelés korszerűsítése, a követelmények növelése ellenére a régi, alacsonyabb bért fizette munkásainak, ezért 40-en sztrájkba is kezdtek[77], végül is gyárának fejlesztése eredménnyel járt számára, mert 1940-ben már a 61. helyre került a virilisták között.

Fagler Ede rézöntő nem üzemének, termelésének méretével, hanem nagy szakértelmet követelő és magas értékű munkájával vívta ki helyét a gazdasági elit soraiban.

A *Tóbiás család* vas- és fémárugyára a gazdasági válság idején veszteségesen működött. Az 1930-as évek közepén kezdődött gazdasági konjunktúrát azonban ki tudta használni, és tulajdonosa a legtöbb adót fizetők első 100 főnyi csoportjába küzdötte fel magát.

A szegedi gazdasági elit korábbi vezető személyiségei *(Back Bernát, Biedl Samu, Pick Jenő és mások)* már nem szerepeltek az 1940-es virilista névjegyzék első 250 főnyi csoportjában. Bizonyára azért, mert üzemük a gazdasági válság idején elszenvedett veszteségeket még ekkor sem tudta kiheverni, vagy vállalkozásukat részvénytársasággá alakították át, és egyéni jövedelmük alacsony maradt. Másrészt a zsidótörvények, az ún. „keresztény őrségváltás" miatt némelyikük háttérbe szorult a gazdasági életben. Back Bernát viszont továbbra is a politikai, a hatalmi elit tagja maradt, hosszú ideig felsőházi tag volt. Az 1930-as években pedig a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár igazgatósági tagja.

A gyárosok, üzemtulajdonosok közé lehet számítani a hét malomtulajdonost, aki a névjegyzékben szerepelt. Közülük három az első száz személy között foglalt helyet. Az életkörülmények némi javulása, a növekvő lisztexport, az érezhető gazdasági konjunktúra kedvezett a nagyobb, korszerű malmok működésének, így tulajdonosaik bekerültek a gazdasági elit soraiba.

A névjegyzékben szereplő iparosok szakmai összetétele mutatja, hogy melyik iparágban, a kézművesipar mely területén érvényesült már évek óta konjunktúra, hol ment végbe gazdasági fellendülés. Az iparosok között a legnagyobb csoportot a sertésvágók, hentesek és mészárosok alkották, ami bizonyára abból következett, hogy ebben az időben erőteljesen megnőtt a sertéshús exportja, s a lakossági fogyasztás is emelkedett. Mindezt a sertésállomány gyarapodása, s a hentesek és mészárosok teljesítményének növekedése alapozta meg.

Létszámukat tekintve a második helyen az építőmesterek, kőművesek álltak, ami azt tanúsította, hogy nemcsak a középítkezés lendült fel a városban, hanem a lakossági építkezés is, hiszen a lakosság, az egyes családok építési igényeit a kőművesek, az építőmesterek elégítették ki. A középítkezésben elsősorban az építési vállalkozók jutottak szerephez.

A többi iparosszakma képviselői is megtalálhatók a névjegyzékben. Több pék, sütőmester, szabó, cipész neve olvasható, s olyan szakmák képviselői is bekerültek a gazdasági elit soraiba, mint a géplakatos, gépjavító, s még a kéményseprő szakmáé is.

Ebben az időben tehát nemcsak a gyárak, a nagyobb üzemek termelése nőtt, hanem az említett kisipari szakmákban is fejlődés ment végbe. Növekedett, szélesedett az ipari aktivitás, olyan ipari fejlődés indult, amely már a gazdasági elit soraiban és magában a társadalom helyi szerkezetében is érezhető változásokat idézett elő.

Felmerül a kérdés, hogy a munkásság különböző csoportjaiból kerülhetett-e valaki a gazdasági elitbe? Nos, az 1940-es névjegyzékben szerepel *Bitó István* nyugdíjas MÁV-főmozdonyvezető, aki 739 pengő adójával még *Buócz Béla* kerületi rendőrfő-

kapitány-helyettest is megelőzte. Olvasható még egy másik nyugdíjas mozdonyvezető neve. Ez mindenképpen annak bizonyítéka, hogy a mozdonyvezetők a legjobban fizetett szakmát képezték a munkások soraiban. A legtöbb adót fizetők névjegyzékében az utolsók között volt egy altiszt is, aki nem valószínű, hogy fizetése révén, hanem bizonyára némi vagyona, ingatlana nyomán került a legtöbb adót fizetők több mint 400 fős csoportjába.

Az ipari termelő tevékenység szélesedése mellett mind a termelő, mind a szolgáltató és kereskedelmi tevékenységben új, korszerű vállalkozási formák kezdtek tért hódítani.

A virilisták névsorában a 60. helyen szerepelt *Markovics Szilárd* okleveles gépészmérnök, aki műszaki vállalatával a fejlődést, a műszaki korszerűséget reprezentálta a szegedi gazdasági vállalkozások között. Cége műszaki cikkek (kerékpár, rádió, írógép kereskedelmével), műszaki szolgáltatással foglalkozott, és híres, külföldi nagyvállalatok, – többek között a FIAT Autógyár – magyarországi képviseletét látta el. Vállalkozásával már a korszerű műszaki fejlődésből adódó új igényeket elégítette ki.[78]

Amikor a helyi gazdasági elit összetételét vizsgáljuk, figyelembe kell vennünk, hogy a legnagyobb szegedi üzemek (a kenderfonógyár, az újszegedi kenderfeldolgozó, a dohánygyár, a gyufagyár, a szegedi gázgyár és villanytelep) nem egy-egy gyáros tulajdonaként, hanem részvénytársaságként működtek, illetve állami vagy éppen külföldi és városi önkormányzati tulajdonban voltak. Az említett gyárak részvényeinek jelentős részét bankok birtokolták. Ezzel magyarázható, hogy a gazdasági elit soraiban a középüzemek tulajdonosait találjuk. A nagy gyárak, részvénytársaságok három igazgatója ugyanakkor ott volt az első 100 virilista között. *Kozma Ferenc,* a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár igazgatója viszont jóval hátrább szerepelt a névsorban.

Ellentmondásos polgárosodás

A virilisták soraiban bekövetkezett másik fontos változás abban foglalható össze, hogy csökkent a szabad foglalkozású, polgári értelmiségiek és az ipari, kereskedelmi és banktisztviselők száma és súlya, ugyanakkor erőteljesen gyarapodott az államhivatalnoki, főtisztviselői, katonatiszti réteghez tartozóké. Az előbbi csoport képviselőinek száma 1934-hez képest némileg csökkent. Főleg ügyvédek szorultak hátrább, illetve estek ki a gazdasági elit soraiból. Egyedül az egyetemi tanárok száma emelkedett.

Az államhivatalnokok, főtisztviselők, bírók, ügyészek, katonatisztek csoportja mintegy egyharmaddal gyarapodott, és pozíciókat hódítottak el a polgári értelmiségiektől.

Shvoy Kálmán altábornagy közel 25 ezer pengő adójával a névjegyzék 2. helyére került. 1934-es nyugdíjazása után *Gömbös* híveként és támogatójaként aktívan részt vett a politikai életben, és 1935-ben kormánypárti, országgyűlési képviselővé válasz-

tották. Ilyen módon nemcsak a helyi, hanem az országos politikai elit tagjává vált. 1939-ben az ellenzéki Független Kisgazdapárthoz csatlakozott, a párt helyi országgyűlési képviselőjelöltje is volt, de nem választották meg.

Rajta kívül még *vitéz Fegyveres Sándor* tábornok, egy nyugalmazott hadbíró százados, egy katonai számvevő főigazgató és két nyugalmazott ezredes is szerepelt a névsorban. Fegyveres Sándor az 1920-as években szegedi vitézi székkapitány volt. A katonai elit tagjai nemcsak a politikai és a közéletben növelték szerepüket az 1930-as években, hanem jövedelmi viszonyaik is javultak a háborús előkészületek, a hadsereg fejlesztésének hatására.

Míg 1934-ben 6 bíró és ügyész volt a legtöbb adót fizetők 250 fős csoportjában, addig 1940-ben már 10, és a korábban szereplők mindegyike előrébb jutott a listán. Túróczy főügyész a 25. helyről a 8.-ra, Újvári István bíró a 219.-ről a 41.-re, Curry Richárd a 170.-ről a 95. helyre került.

Tulajdonképpen e csoporthoz lehet számítani a 112. helyen szereplő *Széll Gyula* (1871–1950) ügyvédet, aki Szentesen született, a budapesti egyetem jogi karán tanult, s ügyvédi vizsgát tett. Ügyvédként tevékenykedett Szegeden. Századosként frontszolgálatot teljesített az első világháborúban. A református egyház főgondnoki tisztét is betöltötte, és ő építtette a szegedi református palotát. Csongrád megye tb. főügyésze volt, majd a Szegedi Ügyvédi Kamara elnökévé választották. 1938-ban felsőházi tag lett.

A város viszonyainak ellentmondásosságát tükrözte, hogy *Pálfy József* (1874–1944) polgármester, akit még 1934-ben választottak e tisztségre Somogyi Szilveszter előző polgármester halála után, nem szerepelt a legtöbb adót fizetők első, 250 fős csoportjában. Pálfy Dániel gyáros öccse volt, de nem vállalkozói életpályát választott, hanem 1897-től különféle városi, hivatali tisztségeket töltött be, hosszú ideig árvaszéki ülnök volt. Hivatali tisztségei, beleértve polgármesteri tisztségét is, nem biztosítottak annyi jövedelmet számára, hogy nagyobb vagyont szerezzen. Gyáros bátyja halála (1928) után a részvénytársasággá alakult vasgyár 1932-ben tönkrement, így családjának anyagi háttere is megrendült.

Mint polgármester a város politikai elitjéhez tartozott, 1918-ban országgyűlési képviselő is volt, mindez azonban nem biztosította automatikusan, hogy a gazdasági elit soraiba emelkedjen.

A polgári értelmiségiek közül a zsidó származású *Dettre János* (1886–1944) ügyvéd a 64. helyen állt. A szegedi piarista gimnáziumban tanult s érettségizett, majd a kolozsvári egyetem jogi karán folytatta tanulmányait, s doktorált. Budapesten ügyvédi vizsgát tett, de ügyvédi tevékenységét Szegeden folytatta. 1914-ben a város tiszti alügyésze lett. Az 1918-as őszirózsás forradalom győzelme után a Károlyi-párt tagjaként kinevezték a város kormánybiztos főispánjává. Az 1920-as évek elején fegyelmi eljárást indítottak ellene, és kizárák az ügyvédi kamarából. Jugoszláviába emigrált, Szabadkán telepedett le, újságíróként, lapszerkesztőként az ottani magyarság érdekének szószólója volt. 1925-ben visszatért Szegedre, visszavették a kamarába, így ügyvédi tevékenységét folytathatta. A polgári liberális politikai csoport egyik vezetőjeként részt vett a helyi politikai életben, és széles körű publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Bizonyára hírnevének növekedése, ügyvédi tevékenységének sikerei játszottak szerepet abban, hogy a virilisták névsorában a 64. helyre került 2353 pengő adójával.

A szegedi gazdasági elit soraiban végbement változások szorosan összefüggenek a politikai és gazdasági élet 1934–1940 közötti fejleményeivel. 1932-ben a Gömbös-kormány politikája révén az államhivatalnoki réteg igyekezett növelni szerepét, befolyását a politikai életben. Korábban jobbról bírálta az előző kormányok politikáját és az ország szekerét egyre inkább a náci Németországhoz igyekezett kötni, mert tőle várta az igazságtalan Trianon revízióját, az elszakított magyarlakta területek visszaszerzését. A Gömbös halála utáni kormányok némileg mérsékelt formában ugyanezt a politikát követték, majd 1938–39-ben megszülettek az ún. zsidótörvények.

Az első (1938. évi XV. tc.) még vallási alapon állva 20%-ban maximálta a gazdasági, kereskedelmi alkalmazottak, az ügyvédi, orvosi, mérnöki, újságírói kamarák izraelita vallású tagjainak számát, amit fokozatosan több év alatt akartak elérni. A második (1939. évi) törvény már faji alapra helyezkedve, az értelmiségi, szakmai kamarák zsidó tagjainak arányát fokozatosan 6%-ra kívánta csökkenteni, az állami alkalmazottak közül pedig 5 éven belül minden zsidót el akart távolítani. A kereskedelemben és az iparban a korábban megállapított 20%-ot 12%-ra redukálta. Korlátozta a zsidók tulajdonában lévő földbirtokok nagyságát is.

Ezek az intézkedések a zsidók háttérbe szorítását szolgálták mind a politikai, a kulturális életben, a különböző értelmiségi foglalkozásoknál, s mind a gazdasági életben. Meghirdették az ún. „keresztény őrségváltást".

A Délmagyarország c. újság 1939 novemberében már arról számolt be, hogy 42 zsidó földbirtokos 329 hold mezőgazdasági ingatlant jelentett be, amelynek megszerzésére már néhány nap múlva 200 igénylő jelentkezett. A lap egyik cikkében az volt olvasható, hogy „a szegedi kereskedők és iparosok 15-17%-a tekintendő zsidónak". A következő napon arról számolt be, hogy kifüggesztették a zsidó iparosok és kereskedők névjegyzékét, amely azt tartalmazta, hogy a 6712 kereskedő- és iparigazolvánnyal rendelkező személy közül 952 a zsidó.

A gazdasági életben kibonatkozó „keresztény őrségváltás" városunkban is megtette a hatását, amit a legtöbb adót fizetők névjegyzéke is tükrözött. A polgári értelmiségiek – akiknek egy része zsidó származású volt – fokozatosan háttérbe szorultak, egzisztenciális lehetőségeik jelentősen csökkentek. A polgári értelmiségiek száma az első száz virilista között nem érte el a 20-at. Többségük ügyvéd volt, de néhány orvos, gyógyszerész, mérnök is szerepelt közöttük. Az egyetem vezető professzorait is a polgári értelmiségiekhez lehet számítani, bár voltak közöttük – nem is kevesen –, akik származásuk, felfogásuk révén a Horthy-rendszer hatalmi elitjéhez kapcsolódtak. Nos, a vezető professzorok közül csak néhányan jutottak be a legtöbb adót fizetők első, 250 fős csoportjába. A Nobel-díjas *Szent-Györgyi Albert* nem szerepelt közöttük.

A korábban nagy létszámú, főleg idősekből álló, inaktív, kizárólag vagyonukból élő ház- és földtulajdonosokat csak néhányan képviselték. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a virilisták egyre inkább gazdasági, vállalkozói tevékenységük, javuló jövedelmi pozícióik révén kerültek be, illetve jutottak előre a gazdasági elit soraiban.

Mind az elsősorban a helyi szükségletre termelő középüzemek megerősödése, mind a helyi igényeket kielégítő iparosok élretörése a helyi körülményeknek megfelelő, a korábbi eredményekre építő szerves gazdasági, ipari fejlődés jegyeit mutatta, ami egyben a gazdasági polgárosodás előrehaladásának is kifejezője volt. A gazdasági polgárosodás a helyi agrárgazdaságban is megmutatkozott. A korábbi néhány birtokos és földtulajdonos mellett olyan szőlőbirtokos, faiskola-tulajdonos, bércséplő is szerepelt a virilisták között, akik már a korábbiaknál korszerűbb agrárvállalkozások tulajdonosai voltak.

Ez a gazdasági polgárosodás akkor tört utat magának, amikor a politikai életben ezzel éppen ellentétes folyamatok játszódtak le. A hatalomban, a kormányzásban megerősödtek a tekintélyuralmi módszerek. Az ország sorsát még inkább a hitleri Németországgal való szövetséghez kötötték. Megerősödött és a hivatalos állami politika részévé vált az antiszemitizmus, a legjobban polgárosodott zsidóság tagjait fokozatosan kiszorították az értelmiségi pályákról és a gazdasági életből. Mindez azonban nem tudta megakadályozni a gazdasági életben kibonatkozó polgárosodást, de mindenképpen korlátozottá és ellentmondásossá tette ezt a folyamatot.

1940–44 között a város zsidóságának jelentős részét kiszorították a gazdasági életből és az értelmiségi pályákról, vagy erősen korlátozták lehetőségeiket. 1944-ben, a német megszállás után pedig megkezdődött összegyűjtésük, gettóba tömörítésük, majd deportálásuk.

Létrehozták a Szegedi Zsidó Tanácsot, amelynek elnöke *Pap Róbert* ügyvéd lett, aki az 1930-as években az ügyvédi kamara alelnöke volt, de a legtöbb adót fizetők névjegyzékében mindig igen hátul szerepelt. A tanács tagjai – Fenyő Lajos, Grósz Marcell, Kertész Béla, Reitzer Miklós, Szabó Béla78 – a szegedi gazdasági elit ismert személyiségei voltak.

A neves, zsidó származású értelmiségiek közül kevesen tudták elkerülni a deportálást. *Szívessy Lehel* ügyvéd, aki évtizedekkel korábban katolizált, s magyarnak vallotta magát, a Magyar Szent Kereszt Egyesület kerületi csoportjának elnöke volt, nem kapott mentesítést. E kegyben *Purjesz Béla, Rusznyák István* orvosprofesszor és *Riesz Frigyes* matematikaprofesszor részesült, akiket az egész tudományos világ ismert.[80]

A Horthy-rendszer és a helyi gazdasági elit

A két világháború közötti, mintegy negyedszázadot vizsgálva megállapítható, hogy a társadalom viszonyaiban, szerkezetében alig történt változás. A gazdasági elit összetételének hosszú ideig tartó változatlansága, illetve az alig érezhető mozgások a

társadalmi viszonyok megmerevedéséről, mozdulatlanságáról tanúskodtak. Ebben elsősorban a politikai viszonyok, a fennálló konzervatív, társadalmi-politikai, államhatalmi rendszer játszott szerepet, amely politikájával, intézkedéseivel akadályozta a társadalmi mobilitást, a nyílt, demokratikus viszonyok érvényesülését. Az államhatalom, a kormányzat tudatosan is törekedett a keresztény, nemzeti középosztály, az államhivatalnoki, főtisztviselői, katonatiszti réteg szerepének, gazdasági pozícióinak növelésére, sorainak gyarapítására, amely városunkban is érezhető volt.

Ezen túlmenően a társadalmi viszonyok mozdulatlanságának, zártságának másik fontos meghatározó tényezője a gazdasági stagnálás, illetve a lassú fejlődés, a gyenge ipari növekedés volt. Az 1920-as évek második felében tapasztalható gazdasági növekedést a világgazdasági válság megszakította, és csak az 1930-as évek második felében következett be gazdasági fejlődés, gyorsult az ipari növekedés. Ez már olyan pozitív változás volt, amely a társadalom szerkezetében is érezhető elmozdulást idézett elő: nőtt a tulajdonos, vállalkozó rétegek súlya, szerepe, és – a kedvezőtlen politikai viszonyok ellenére – előrehaladt a gazdasági polgárosodás folyamata.

Míg az első világháború előtti évtizedekben a gazdasági elit vállalkozó, polgári elemei, tényezői a politikai életben viszonylag kevés befolyással rendelkeztek, és a politikai elittel való kapcsolataik szűkösek voltak, addig a Horthy-rendszer idején fokozatosan megváltozott a helyzet országosan és Szegeden is. Már 1918–19-ben a forradalmak, a tanácshatalom idején tapasztalható volt, hogy a városi vállalkozók rétege, a polgárság és a kispolgárság, valamint a birtokos parasztok nagy tábora szembefordult a túlzó forradalmi törekvésekkel, és támogatja a szerveződő, új, ellenforradalmi rendszert, bár a zsidó polgárság és kispolgárság félt is az antiszemita hangulat megerősödésétől, a zsidóellenesség fellángolásától. Az 1919-es ellenforradalmi szervezkedésben a nemesi és birtokos középosztályból származók – többek között *Kelemen Béla, Kószó István* – töltöttek be vezető szerepet, de *Pálfy Dániel* gyáros is, aki korábban aktívan nem vett részt a politikai életben. Kelemen a háború alatt Szeged főispánja volt, kormánybiztosi hatáskörrel, a *P. Ábrahám* vezette kormányban pedig először a belügyminiszteri, később pedig a kultuszminiszteri posztot töltötte be. Az 1920-as években visszavonult a politikai életből, s nem Szegeden, hanem dunántúli birtokán, majd Budapesten élt, így nem szerepelt Szeged legtöbb adót fizetői között. Kószó a függetlenségi párt helyi vezetőjeként tevékenykedett, 1919-ben az Antibolsevista Comité elnöke lett, majd nemzetgyűlési képviselőként, államtitkárként, s igazságügy-miniszterként vett részt a politikai életben, később ügyvédként tevékenykedett a városban.

Pálfyt 1920-ban nemzetgyűlési képviselővé választották, 1922-ben azonban, mint a kormánypárt jelöltje, alulmaradt a szociáldemokrata *Peidl Gyulával* szemben. Ekkor a kormánypárti *gróf Teleki Pál,* Peidl Gyula és a liberális *Rassay Károly* lett a város országgyűlési képviselője. Az 1930-as évek közepéig a város három országgyűlési képviselője közül egy kormánypárti (1926-tól *gróf Klebelsberg Kunó* kultuszminiszter), egy liberális (*Rassay Károly*) és egy szociáldemokrata (Peidl, ké-

sőbb *Kéthly Anna*) volt. Egyikük sem lakott Szegeden, így a politikai elit reprezentáns képviselői eléggé elkülönültek a szegedi gazdasági elittől.

Ettől eltekintve a gazdasági elit zöme a kormánypárt híve, támogatója volt. *Back Bernát* gyáros, az 1926-ban létrehozott felsőházban póttagként, később rendes tagként igyekezett képviselni a szegedi polgárság érdekeit. A zsidó származású *Biedl Samu* is a kormánypárt támogatójaként lépett fel. Az 1920-as években újra megerősödött a városban a polgári liberális politikai csoport, amelynek képviselői elsősorban zsidó származású, szabad foglalkozású, polgári értelmiségiek, vállalkozók, tisztviselők voltak. Vezető személyiségeik közé tartozott *Pap Róbert, Dettre János,* de *Wimmer Fülöp* gyárigazgató is, aki mindig a kormánypárttal való együttműködés híveként lépett fel.

A Horthy-rendszer állami, kormányzati politikájának mindig is célja volt a keresztény, nemzeti középosztály megerősödésének, izmosodásának elősegítése. E cél megvalósulása azonban lassan haladt előre, annál is inkább, mert az 1920-as évek első felében bekövetkezett nagyarányú pénzromlás – a munkások mellett – a tisztviselők, az állami, a közigazgatási apparátus alkalmazottait sújtotta. Fizetésük, jövedelmük még az 1920-as évek második felében sem érte el a háború előttit. Utána pedig az 1929–33-as világgazdasági válság rendítette meg egzisztenciális helyzetüket. Végül is – mint ahogyan a helyi gazdasági elit összetételének változásai is mutatják – a kormányzati törekvések kezdték meghozni eredményeiket. A gazdasági elit soraiban fokozatosan növekedett az államhivatalnokok, főtisztviselők, bírák, ügyészek, katonatisztek száma, ami jövedelmi viszonyaik javulásáról tanúskodott. E fejlemény az államhivatalnoki réteg politikai szerepének növekedésével, érdekérvényesítő képességének erősödésével is összefüggött, ami tapasztalható volt az 1930-as években.

E változásoknak is kifejezője volt az, hogy *Shvoy Kálmán* személyében helyi kormánypárti országgyűlési képviselőt választottak. *Gömbös Gyula* miniszterelnök, akit szintén képviselővé választottak 1935-ben Szegeden, lemondott mandátumáról, helyét *Hunyadi-Vass Gergely* ügyvéd foglalta el, aki ugyan 1934-ben nem szerepelt a legtöbb adót fizetők 250 fős csoportjában, de ismert ügyvédként mégis a gazdasági elithez lehet számítani. A helyi gazdasági elit tehát a korábbinál szorosabban kapcsolódott a politikai elithez.

A feltörekvő iparosok, vállalkozók ugyanakkor a gazdasági konjunktúra kihasználásával, vállalkozói teljesítményükkel vívták ki pozícióikat, s döntően nem a politikai elithez fűződő kapcsolataiktól várták gazdasági előrehaladásukat. A kormánypárt az 1939-es országgyűlési választásokon nem helyi, hanem két prominens országos politikust, *Teleki Pál* miniszterelnököt és *Varga József* iparügyi államtitkárt állította csatasorba. Bizonyára zavart okozott körükben, hogy a növekvő politikai befolyással rendelkező államhivatalnoki, katonatiszti réteg fő helyi képviselője, Shvoy Kálmán az ellenzéki Független Kisgazdapárthoz állt át. Ezért a kormánypárt Teleki és Varga mögött álló helyi képviselőjelöltjei között e réteg – máskülönben ismert és már korábban érdemeket szerzett – vezetői nem szerepeltek, hanem egy tanyai gazda, hogy

megnyerjék a parasztság támogatását. A gazdasági elit előretörő vállalkozóinak nevét sem lehetett olvasni a jelöltek között.

Az ellenzéki polgári liberális csoport *Rassay Károly* mellett a párt helyi vezetőjét, a zsidó származású Pap Róbertet, az ügyvédi kamara alelnökét, továbbá tanyai gazdákat és egy sertésnagyvágót állított képviselőjelöltként csatasorba. Egyedül a sertésnagyvágót lehet az előretörő vállalkozói csoport képviselőjének tekinteni. Ez arra utalt, hogy a sikeres vállalkozók jelentős része a helyi politikai életben semlegességet tanúsított, s volt olyan is, aki a polgári liberalizmus hirdetője és támogatója volt. A többség elsősorban szakmai, érdekképviseleti szervezetein (ipartestület, Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara, kereskedők egyesülete stb.) keresztül igyekezett célját elérni, de azért fontosnak tartotta a kormányzattal, az állami szervekkel való jó kapcsolat ápolását is. Ezért támogatták Teleki miniszterelnök és Varga iparügyi államtitkár képviselővé választását.

Ebben az időben a nyilas mozgalom is nem jelentéktelen befolyásra tett szert a városban. Úgy tűnik azonban, hogy a gazdasági elit soraiban nem talált támogatókra. Gyarapodó hívei elsősorban a zsidóellenes kispolgári csoportok, a zsidóvagyon megszerzésére vágyakozó iparosok, kereskedők köréből, a nincstelen rétegek soraiból toborzódtak, akikre hatott a földosztást és a szegények helyzetének javítását ígérő nyilas propaganda.

Az 1939-es országgyűlési képviselő-választáson a kormánypárt minden korábbinál nagyobb sikert ért el. Szavazataránya meghaladta a 62%-ot, így Teleki Pál és Varga József lett a város két kormánypárti képviselője. A harmadik képviselői mandátumot a nyilas *dr. Szögi Géza* ügyvéd nyerte el. Pártja a szavazatok 22%-át kapta.

A nyilasok a kisiparosok között igyekeztek befolyásukat növelni. 1940 tavaszán a helyi Baross Szövetség egy részének támogatásával jelölteket állítottak a helyi ipartestületi választáson. Az ismert iparos vállalkozót, *Rainer Ferencet* választották elnökké 843 szavazattal, de a nyilas jelölt is 543 szavazatot kapott.[81] Ez azt bizonyította, hogy a nyilasok nem kevés befolyásra tettek szert a kisiparosok körében. Végül is azonban később gyengült politikai hatásuk, s a gazdasági elit soraiba nem tudtak betörni.

A helyi zsidóság deportálása, haláltáborokba küldése, a világháború és az 1945 utáni változások, az államosítások, az államszocialista rendszer létrehozása – épp úgy, mint országosan, helyileg is – megszüntette a gazdasági elitet.

Jegyzet

58. Vö.: Molnár Judit: Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben. Cserépfalvi Kiadó, 1995. 21.
59. A Dugonics András, a Klauzál Gábor és a Baross Gábor Gimnázium évkönyvei
60. Beszámoló a Szegedi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem működéséről.
61. Délmagyarország, 1929. július 10., 19. A lap július 19-i számában helyesbítették a július 10-én közölt listát. A névjegyzékben szereplők foglalkozását nem adták meg, azt előző és későbbi dokumentumok alapján én írtam be.
62. Meghalt dr. Holtzer Gyula. Délmagyarország, 1934. december 16.
63. Hegyi András: A szegedi ipari munkásság helyzete és küzdelmei a Gömbös-kormányzat idején. 1932–1936. Szeged, 1974.
64. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged városi közgyűlési jegyzőkönyv 194/1931.
65. Délmagyarország, 1934. augusztus 12. A lap pontatlanul közölte a legtöbb adót fizetők első néhány fős csoportját. Dr. Kovács József ny. főorvos a 3. és a 9. helyen is szerepelt. 1934. július 15-én közölték Shvoy altábornagy és mások adójának összegét, viszont ebben a névsorban Shvoyt nem szerepeltették, ezért adójának összege alapján én beiktattam a 4. helyre. Későbbi számaiban az újság nem korrigálta a névjegyzék pontatlanságát. A 154. sorszámot kifelejtették a közlésnél.
66. Szegedi Almanach 1938.
67. Délmagyarország, 1937. február 14.
68. Délmagyarország, 1936. augusztus 2.
69. Délmagyarország, 1935. szeptember 13., 1936. augusztus 2.
70. Magyar Statisztikai Zsebkönyv. X. évfolyam. 1941. Budapest, 1941. 134–135.
71. Szeged szab. kir. város Címtára 1942. Budapest, 1942.
72. Moholi Károly: Őszibarack-termelésünk földrajzi adottságai, különös tekintettel a Szatymaz-környéki homoki gyümölcstermesztő tájra. Szeged, 1960. 164.
73. A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 1939. évi jelentése. Délmagyarország, 1940. május 29.
74. A Dugonics András, a Klauzál Gábor és a Baross Gábor Gimnázium értesítői.
75. Beszámoló a Szegedi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem működéséről az 1935/36-os és az 1940/41-es tanévben.
76. Délmagyarország, 1940. augusztus 15. Az újság a névjegyzéknél sorszámot nem közölt.
77. Délmagyarország, 1936. február 23.
78. Szegedi Almanach 1938.
79. Molnár Judit: Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben. Cserépfalvi Kiadó. 1995. 93.
80. Molnár Judit: id. mű. 166–171.
81. Délmagyarország, 1940. május 7.

Névmutató

A

Abafy (Abafi) Aurél 25 30 50 64
Abonyi Pál dr. 114
Ábrahám Ferenc 111 127
Ábrahám János 25 29 49
Ábrahám József 25 29
Ábrahám Szilveszter 132
Ádám József 115
Adler Mór 112
Adler Rezső 112
Ádók István 26 29 48 60 74
özv. Ádók Istvánné 45
Aigner Géza 103 106
Aigner József id. 48 58 83 103 106
Aigner József ifj. 12 14 19 25 50 58 74 83
Aigner Károly dr. 26 102 107 110 118
Aigner Károlyné 52
Aigner Nándor 16 76
Aigner Ödön 16 27 49 58
Almási Sándor 129
Angyal Gáspár 113 130
Antalfy Antal 25
Antalfy (Antalffy) György 130
Antalfy János 51
Apró Jenő 132
Árvai Péterné 51
Árvay Sándor 26 29 52
Asztalos Lajos 103 111
Auer György 54
Auer Péter 12 26

B

Babarczy József dr. 12 12 15 20 21 24 30 39 45 50 77
Back Bernát 17 48 60 61 74 78 82 84 102 105 116 134 140
Back Bernát idősb 17
Bagári Kálmán 114
Bagáry Pál 49 56 76
Bakay Nándor 17 30 38 39
Balassa Ármin dr. 53 75
Báló István 115
Balogh János 12 15
Balogh Lajos 103 113
Balogh Sándor 129 132
Bánffy Dezső báró 56 84
Barcsay Károly 23 76 102 112 130
Bárd Adolf 51 77
Barta Dezső dr. 111
Barta Mihály 51
Bartos Mór 112
Bartos Pál 112
Bartucz István 52
Bátyai Gitta 41
Bátyai Jenő 41
Becsei István 27
Becsey Károly 84
Bencsik Lajos 53 77
Benedek Antal 131
Benedek Pál 103
Benedikt Ferenc 54
Benke József dr. 12 15 19 24 30
Benkő János 131
Bereck (Beretzk) Péter 112 117
Beregi Béla 115
Beregi Lajos 51
Beretvás Bálint 53
Berkes Dezső 129
Berta János 53
Berta Mihály 20 26 29
Bibó István 123
Biedl Samu dr. 74 78 81 102 105 114 116 134 140
Bitó Antal 127
Bitó Ferenc 27
Bitó István 134
Blau Vilmos 52
Bley Lajos 113
Bodnár Imre 25
Bodnár István 30 41
Bogdán Ernő dr. 128
Bokor Adolf 25 76
Bokor Izsó 103 110
Bokor János 76
Bokor Károly 45 53
Bokor Zoltán 130
Boros Antal 76
Boros István 26 29
Boros Miksa 17
Borovszki (Borovszky) József 114 131
Borovszky Antal 52
Börcsök Lajos 129
Brankó János 54
Brauswetter János 17 29 49 60

Brecher Albert 49 74
Breier Miksa 17
Breinovits Vilmos 131
Bruckner Ede 102 106 110 127 133
Brunner Kálmán 53
Bucholc János dr. 130
Buchwald Tivadar 114
Buday Lajos 129
Bugyi Mihály 81 131
Buócz Béla 134
Búza László dr. 131

C

Csala Imre 110 127
Csáki János 129
Csányi András 133
Csányi Antal 114
Csányi János 83
Csányi Mátyás dr. 101
Csányi Pál 53
Csányi Sándor 51
Császár Lajos 133
Csathó Ferenc 49 64
Csermák Béla 129
Csermák Ernő dr. 128
Cserne János dr. 131
Csernovitz Agen 77or
Cserő Ede 49 63 75 113
Csetneki István 131
Csikós Ferenc 53
Csikós N. József 76 79 103 115
Csillag József 25
Csonka Gergely id. 111 128
Csonka Gergely ifj. 133
Csonka Miklós d 132r.
Csorvay János 12 14 27 51 76
Csorvay Károly 12 14
Csorvay Nándor 19
Czauner Vilmos 131
Czékus Ferenc 111 128
Czímer Károly41
Czizmegh József 50
Curry Richárd dr. 108 113 129 136
Czukor Ignác 76

D

Dákits György 103
Danczinger János 51 77
Dáni Ferenc 39
Danner János 50 112 128
Danner Mihály 75 103 111
Darvas Károly dr. 112
Deák János 131
Déhm Péter 111 128
Dér Fábián 132
Déri Sándor 110
Déry Ede 26
Dettre János dr. 128 136 140
Deutsch Albert 112 120
Deutsch Emil 23 27 28 48 60 74
Deutsch Kálmán 26 29
Deutsch Lipót 23 27 28 48 60 74
Deutsch Mór 52 77
Dietrich Fülöp 132
Ditróy Gábor dr. 129
Dobay Gyula dr. 108 114
Dobó Ferenc 132
Dobó Géza 131
Dobó Ignác 130
Dobó Imre 27 52
Dobó Miklós 27
Domán Mátyás 110
Doránszky Károly 102 111
Dráveczky Adorján 53
Dús István 130

E

Egresi Péter 49 74
Eibenschitz Lipót 18
Eidus Bentián 112 118
Eisenstädter Lajos 10 12 13 48
Eisenstädter (Enyedi) Lukács 12 13
Eisenstädter Róbert 16 19 23 74
Eisenstädter Nándor 16 20 23 74 82
Eisenstädter S. 48
Eisner Manó dr. 85 115
Eizenberger Sándor 54
Endrényi Imre 53 76
Engel Jakab 26
Engel Lajos 50 60 61 75
Engel Mór dr. 54
Engi Péter 130
Erdei Ferenc 95
Erdélyi András 112 116 128
Erdélyi Jenő 112
Erdélyi Mihály 25 29 48 60
Ereky István dr. 128
Erőskövy Dezső dr. 129
Eszes Imre 103

F

Fagler Ede 77 112 128 134
Fagler József 17
Falcióne L. 45
Falta Marcel dr. 51 76 127
Faludi Sándor 128
Faragó Lajos 111
Farkas Béla dr. 113 117 131
Farkas Imre 132
Farkas József 52
Fáry István 53 76
Fegyveres Sándor 131 136
Fejér Mór 103 111
Fellegi Andor 128
Felmayer Antal 10–13 16 25 53
Felmayer Gusztáv 27 29
Felmayer János 13
Felmayer Lajos 24 49 61
Fenyő Hugó 102 110
Fenyő Lajos 102 110 127 137
Fenyő Mátyás 102
Fenyő Miksa 110
Fenyves M. Kornél dr. 101
Fenyves Kornél dr. 110
Ferencsevits György 12 15 27–29 40 50 51 62
Fischer János 49 60
özv. Fischer Jánosné 18
Fluck Ferenc 83
Fodor István dr. 24 30 39
Fodor József 27 29
Fogas János 27 54
Fogel Ede 81
Földes Zoltán 103 112
Forbát Leó dr. 76
Forgách István 132
Fournier Károly 27 29 50 61 75 83
Frankl Antal 115
Fráter Gyula dr. 25 30
Friedmann István 130
Frits Róbert 53
Fülöp Béla dr. 131

G

Gábor János 112 128
Gábor József 12 15 20 25
Gaál János 75
Gaál Kálmán 75
Gál Ferenc 11 16 17 24 28 114 130
Gál Kálmán 25 83
Gálfy Ferenc dr. 131
Gárgyán Imre 130
Gárgyán Márton 49 62 75
Gaszner Gyula 115
Gedó Márton 26
Gergely Jenő 111
Gerle Imre dr. 53 64 75 80
Gerle Jenő 77 110
Gerliczy Ferenc báró 56 68 84
Glattfelder Gyula dr. 107 112 118 127
Glöckner József 112 128
Glószauer János 26
Glückstahl Lajos 69 83 84 101
Goldschmidt György dr. 25 51 74
Goldschmidt Lajos 103
Goldschmidt Lipót 52
Gottlieb Dávid id. 50
Gottlieb Vilmos 114
Gömbös Gyula 135 137 140
Götz Gy. József 130
Götz János 12 14
Grasselly László 24 51 74
Gresz J. György 132
Gróf Árpád dr. 74 79 83 101 104 109
Gróf György dr. 127
Grósz Marcel 114
Grúber Gusztáv 24 28
Grün(n) János 49 61
Grüner Géza 115
Grüner István dr. 110 117 127
Gulácsi József 133
Guttmann Áron 26 49
Gyarmati József 130
Győri (Győry) Gyula 103 111 127 133
Gyuritza Lipót 27

H

Haberl Pál 111
Habermann Gusztáv 41
Hajnal István 130
Hajós Antal 127
Halmai József 113
Halmos Bálint 54
Halász Ferenc 132
Harcz Lajos 20 21 24
Harcz Mihály 13 53
Harkai György 53
Hattyassy Gyula 132

Hattyasi (Hattyassy) Sándor 115 132
Hauer Jenő 75 79
Hauptvogel Károly 113 130
Hegedűs Béla 52 77 115 131
Hegedűs József 115
Hegyi András 143
Hegyi József 114
Hegyi Zoltán 120
Heitzman György 60
Helbing Ferenc 26 28
Heller Nándor 114
Herczeg Ferenc 80
Herczl Fülöp dr. 20 24 49
Herczl Gyula dr. 20 24 30
Herman Ottó 39
Heszlényi Béla 132
Heszlényi József 12 14 50 60 111
Heszlényi József ifj. 26 29
Hevesy Kálmán 75
Hibay György dr. 25
Hirschler Ignác 84
Hodács János 81 82
Hoffer Endre 25 51
Hoffer Károly 12 14
Hoffmann Ignác 77
Hollós József dr. 85
Holtzer Aladár 75
Holtzer Dániel 77
Holtzer Emil 75 83
Holtzer Gyula dr. 101 104 105 109 116 143
Holtzer Jakab 19 21 23
Holtzer Jakabné 84
Holtzer Kálmán 12 13 18 20 24 49 58 76 104
Holtzer Salamon 18 21 48
Holtzer Tivadar 75 102 104 110
Horánszky Miklós dr. 132
Horthy Miklós 95 117
Horváth Dávid ifj. 132
Horváth Barna dr. 131
Horváth János 51 112 128
Horváth László 132
Hosszú Nándor 12
Hunyadi János dr. 129
Hunyadi-Vass Gergely dr. 140
Hutter József 75
Hutter Károly 75

I

Ihlinger Mór 52
Imre Ferenc 45
Irányi Dániel 64
Ivánkovics Károly 25 52
Ivánkovics Sándor 76 73

J

Janik Imre 50
Janky Lajos 50 64
Jánoki Gyula 131
Járossy Sándor 51 54 75
Jedlicska Béla 75
Jójárt Ferenc 130
József Attila 20 118
Juhász András 102
Juhász György 26 29
Juhász Gyula 118
Juhász János 132
Jung Sándor dr. 132
Juranovits Ferenc 25 28 48 61 62
Juranovits (Juranovics) Gyula 103 110

K

K. Gyula 110
Kakuszi István 114 130
Kalánka György 102
Kalapis Pál 130
Káldori Soma 50
Kállai Emil dr. 112
Kállay Albert 51 57
Kállay Ödön 39
Kalauch Károly 129
Kandiba Károly 111
Kapovits Mihály 129
Karácsonyi Jenő 113
Karácsonyi Sándor 112 127
Kárász Géza 48 56
Kárász István 45
Kárász Imre 45
Kárász Miklós 45
Kardos Manó 101 110
Károlyi Sándor gróf 56
Kása Péter 114
Kass János 19 21 22 24 28 51 62 75 83 106
Kass János ifj. 102 106 116
Kátay Ferdinánd 12 17 26 50 65
Kátay István 20 25 29 52
Kátay Nándor 20 21

Kátay Sándor 49 76
Katona Antal 50 60 71
Katona Dávid 113
Katona Ferenc 53 75
Katona Gyula 128
Katona István dr. 130 132
Kecskeméti Antal 81 82
Kelemen Béla dr. 45 85 139
Kelemen István dr. 13 15 20 24 30 53 77
Kelner Mór 111
Kemecskai Tivadar 133
Kéménczy Adalbert 20
Keresztes Sándor 24
Kéri János 26
Kern Lajos 75
Kertész Béla dr. 102 108 111 138
Kertész Izidor 81
Kertész József 54
Kertész Miksa 113
Kertész Sándor 77
Ketter Károly 24
Ketting Lajos 114 128
Kisági József 52
Kiss Arnold 23 27 48 57 58 74
Kiss Dávid 10 12 14 16 17 19 20 27 29 49 58 59 104
Kiss Ferenc 115
Kiss Károly 23 27 48 57 58 74 101 104
Kiss Menyhért dr. 112
Kiss Mór 16 24 27 48 57 58 74 102 104 111
Kiss Mórné84
Kiss Zsigmond 16
Kittka Gyula 132
Klauzál Gábor 11 143
Klebelsberg Kunó gróf 107 139
Klein Imre 111
Klinger Albert 50
Klonkay (Klonkai) Andor 102 111 127
Kocsis Ferenc 115
Kohn Jenő 112
Kohn József 12
Kohn M. 53
Kókay István dr. 102 106
Kolozs Lajos 127 133
Kolthay Alajos 114 130
Komlósi Ferenc 27
Konrád Tóbiás 51
Kontraszty János 114 130
Koós Elemér 83
Kopasz István 13
Kopasz Lajos 120
Korányi Jenő 129
Kordás Antal öreg 25 49 65
Kordás József 45
Kordás Mihály ifj. 77 130
Kordás Péter Mihály 83
Korom Mihály (ács) 130
Korom Mihály 115
Korpássy Gyula dr. 101
Körmendy Mátyás 81
Kőrössi István dr. 77
Kőszegi József dr. 12
Kószó István dr. 40 76 80
Kovács Ferenc 113 115 129 131
Kovács István 52
Kovács József (iskolaigazgató) 131
Kovács József (sertéshizlaló) 50 65
Kovács József dr. 24 49 63 75 101 109 113 143
Kovács József ifj. 130
Kovács Kálmán dr. 128
Kovács Károly dr. 128
Kovács Ödön dr. 128
Kovács Sándor 115
Kovács Tamás 53
Kováts Lajos 132
Kozma Ferenc 131 135
Kozma M. Gyula 115 130
Kramár Jenő dr. 131
Krausz Béla 49
Krausz Hermann 12
Krausz József 75
Kreybig Károly 27 30 53
Krier Rudolf 112 128
Kriska Péter 129
Króbl József 12
Krzepelka Károly 53
Kulinyi Zsigmond dr. 40 41 51
Kúp Gyula 81
Kurucsev Sándor 103 110 127
Kuzmann József 76

L

Lábdy Antal 77
Lakatos József 54
Lakó József dr. 115
Lakos Dezső 113
Landesberg Jenő 115
Landesberg Mór 50 66 69 76 84
László Gyula dr. 25 30 53 64 75 80

László Mihály 20 26 51
Léderer Ede 18
Léderer Lajos 114
Leinzinger Gyula 53 76
Lemle (Géza) 10
Lengyel Géza 74 82 110
Lengyel Lajos 74 101 112
Lengyel Lőrinc 12 14 17 48 58 66
Leopold Rudolf 24
Lévai Károly 120
Lévay Henrik 111
Lichtenberg Mór 10
Ligeti Béla 69 101 105 109 116
Ligeti Lipót 120
Ligeti Sámuel 23 29
Lillin Károly 17 23 27
Lindenfeld Bertlan 81 102
Lippai Antal 51
Lippai Flórián 53
Lippai (Lippay) Imre 112 113 120
Lippai Kálmán 77
Lippai N. Antal 76
Lippai N. István 25 52
Lippai Péter 53
Logmayer István 75
Lovass Ferenc 132
Löffler György 113 150
Löw Immánuel 10 14 41
Löwinger Adolf 114
Löwy Adolf 25 29 74 78
Löwy Hermann 25 29 48 60
Löwy István 49 63
Löwy Sándor 17
Lugosi Döme 41
Lukács István 127
Lukács Lukács 113
Lusztigh Lipót 77

M

Madár Mihály 16 17
Magyar István dr. 103 110
Magyar János dr. 20 21 39
Máhrer Miksa 53
Majszky Sándor 52
Makra Tamás 113 129
Mann Jakab 49 64 75
Máriaföldy Márton dr. 111 127
Markovits Lajos 66
Markovits (Markovics) Szilárd 113 128 135
Marosvári Ferenc 132
Márton János 114
Martonos Imre id. 127
Masa János 52
Matievics Dezső dr. 111
Máté János 132
Mátételki Dezső dr. 128
May Ferenc 74
May R. Miksa 49 63
Mayer Áron 52 76
Mayer Ferdinánd 12 14 31
Mayer Franciska 52
Mayer István dr. 13
Mayer Jenő 26
Mélik István id. 48 60
Mellis Lajos 103
Mentus Miklós 129
Menyhei Mihály 131
Merts Imre 102 111 127
Mészáros György 41
Mihalovits Dezső 101 109 127
Mihályi Adolf 103 110 127
Mikszáth Kálmán 55 87
Milkó Endre dr. 74 77 84
Milkó Henrik 20 22 50 69 84
Milkó Jakab 19 22 24
Milkó Sámuel 20 22 24
Milkó Vilmos 48 58 60
Milotta János 113 128
Módos István 129
Moholi Károly 143
Moldván Lajos 113 129
Molnár Béla 132
Molnár Judit 143 144
Molnár Márton 50
Morenó Károly 23 28
Müller János 101 109

N

Nagy Albert 115
Nagy Antal dr. 132
Nagy Ferenc 114 129
Nagy István 54
Nagy János 48 61 62 74 131
Nagy Károly 114 129
Nagykomlósi Vigel Tibor 133
Nagy Pál 20
Nagy Samu dr. 102
Nátli Dezső 113
Némethy Kálmán 128
Neu József 54

Neubauer József 10 13 16 19 24 29 48 61 74
Neumann Gyula 102 111
Neumann József 114
Németh Károly dr. 82
Nigrényi Pál 17 18
Nógrádi Ferenc 132
Nógrádi István 111 129
Nógrádi József 111
Nógrády Béla 129
Nógrády Jácint 128
Nyári (Nyáry) György 54 130
Nyáry János 132
Nyilassy Ágoston 115 131
Nyilassy Pál dr. 24 30 48 63 75

O

Oltványi Pál 13 15 20 22 26 30 41
Opeltz Péter 53
Orbán Jáczint 20 22 25
Orincsák Miklós 114
Ormódi (Berger) Béla 19 21 24 36 45 51 75
Osztróvszky József 39 64
Otott K. Lajos 115 129 131
Ottovay István 81
Ottovay Károly 26 50
Ökrös József 131
Ördög András 52
Ördög Mihály 45
Ördög Vince 113
Ördögh Ferenc 52 112
Ördögh József 52
Őrhalmi Károly 130
Őrhalmi Lajos 26 30

P

Pacher W. Rudolf 12
P. Ábrahám Dezső 139
Pálfy Antal 25 50 51 65
Pálfy Budinszky Endre dr. 128
Pálfy Dániel 75 78 81 85 105 136 139
Pálfy Ferenc dr. 12 15 19 21 22 24 30 39 45 50 56 57 84
Pálfy József 136
Pálfy (Pálfi) Lipót 20–22 50 54 60 66 76
Pálfy Sándor ifj. 25 30 50 63 74
Pálity Lázár 113 130
Pálmay Dezső dr. 25 30
Pálmay István 25
Pap Róbert dr. 68 85 138 140 141
Papp Antal 132
Papp István 115
Papp István (hatolykai) 133
Papp Zoltán 130
Paral Pál 52
Pártos Ernő dr. 115 117
Pártos Simon 84
Paskesz Benő 75
Patzauer Dezső 128
Patzauer Miksa 17 24 29
Patzauer Sándor 69 75
Paul Adolf 115
Pázmán (Pázmány) János 27 130
Peidl Gyula 107 139
Perl Mór 51
Perl Pál 76 113
Peták József 45 114
Peták Nándor 130
Péter László 41
Peternelly József 102 110 128
Pfann József idős 12 13 19b
Pfann Lajos 26 30
Pick Dezső 20
Pick Jenő 78 102 105 110 116 134
Pick Márk 24 28 29 38 78
Pillich Kálmán dr 12 15 20 25 30 50 57 77.
P. Lakó József dr. 132
Pocsátkó Károly 18 27 29 51
Polczner Jenő dr. 26 30 40 52 76 84
Polgár László 25 29 50 56 77 83
Politzer Salamon 10
Politzer Sándor 20 21 24 29 49 60 76
Pollák Lajos dr. 24
Pollák Lajosné 84
Pollák Manó 114
Pollák S. Manó 26
Pollák Sámuel 81 110
Pollák Sándor 102
Pongrácz Albert 103 105 112 128
Popper L. Mór 24 75
Pósz Alajos 54
Princz Károly 102
Prokisch Ferenc 76
Prosznits Mihály 22
Prosznits Simon 19 22 24
Prosznits Vilmos 19 22 23 27
Prunkl Miklós 129
Purjesz Béla 138

Puszta Ferenc51

R

Radnóti Miklós 118
Raffai (Raffay) Ferenc 113 129
Rainer Ferenc 24 29 52 141
Rainer Károly 24 29 50 60 75
Rákossy Nándor 12
Rassay Károly 107 139 141
Ráth Jakab 14
Regdon Károly 50 103 111
Regdon Sándor 76
Réh János 38
Reich Manó 114
Reich Mór 120
Reitzer Lipót 114
Reitzer Miklós 130 138
Rényi Gyula 54
Reök Iván 45 51 57 83
Reök Ivánné 45
Répás András 51 131
Répás József 25
Répás Péter 51
Réthy Adolf 102
Ribizsár Gyula 120 128
Richtenegger Gyula 50
Rigó Endre dr. 76
Rieger Mihály 12 25 29 50
Riesz Frigyes 138
Riszner Fülöp 51
Rittinger Károly 77
Robmayer István 51
Rónai János 113 129
Rósa (Rosenberg) Izsó dr. 10 12 15 18 20 24 30 39 49 64 75 82–84
Rósa Izsóné 84
Rosenberg Mihály 52
Rosenfeld Nándor 84
Rosenbaum Adalbert 20 24
Rosmann Dávid 101 105 110
Rosner Ödön 114
Rózner Sándor 77
Rózsa Mihály 74 101
Rózsa Sándor 15
Rubinek Gyula 87
Rusznyák István 138

S

Sackmann Ádám 131
Salgó Péter 113 130
Sándor József dr. 129
Sándor Lajos 102 110
Sándor Vince 113
Sárkány Mihály ifj. 114 130
Sávai János ifj. 52
Schaller Gyula 128
Savanya János 103
Sávay János 26
Schäffer Ádám 48
Schannen Mihály 113
Scheinberger Antal 10 27 103
Scheinberger Antalné 49
Schillinger Mór 54
Schlauch Károly 20 24
Schleinzinger Mór 77
Schultz Károly dr. 114
Schütz István 114 131
Schwartz Béla 103 129
Schwartz Bernát 24
Schwartz Emánuel 27 29
Schwartz Henrik 53 111
Schwartz Ignátz 114
Schwartz Jakab 75
Schwartz József dr. 103
Schwartz Kálmán 110
Schwartz Manó 76 102 111
Schwartz Sámuel 113
Schweiger Simon 53
Schwepler János dr. 131
Sebestyén Endre 112 127
Sebők József 49
Sebők Mihály 49 50
Segesvári Dezső 102 111 127
Seifmann Mór 13 25 29 49 66
Shvoy Kálmán 107 109 127 135 140 143
Singer István dr. 110
Singer László 112
Singer Mátyás dr. 12 15 20 25 51
Sipos István 130
Skrainka Frigyes 114
Sóhajda Imre 130
Somogyi Szilveszter dr. 107 136
Solti Pál 115
Solymos Elemér 101 104
Sonleitner Ferenc 20
Sonnenwirth Ignác 103 111
Soós Károly 81
Stampai János 127
Stark Vilmos 81
Stéhli Miklós 113
Steiman Frigyes 20
Steingaszner József 12
Stolzer Ferenc 27
Straub Ferenc 103 110 127

SZ

Szabó Ármin 113
Szabó Béla 138
Szabó Ede 103
Szabó Ferenc 131
Szabó József 115 131
Szabó Sándor 112
Szakáts József dr. 111
Szarka István 76
Szarvady (Szarvadi) Lajos 24 28 53 83 84
Szarvady Vilmos 14
Szauer Antal 112
Széchényi István dr. 108 114 127
Szécsi Ede 51 77 84
Szécsi Ferenc 113 127
Szécsi István 113
Szécsi Zsigmond 86
Szecsődi István 112 127
Székely Ferenc dr. 127
Széki Tibor dr. 110 117
Szél Sándor 54
Széll Ákos 52
Széll Gyula dr. 129 136
Szemmári (Szemmáry) György 113 129
Szendrey Géza 132
Szendrői László 110
Szent-Györgyi Albert 137
Szentkuti Viktor 132
Sziráky Gyula dr. 102 110
Szívessy László dr. 25 30 52
Szívessy Lehel dr. 76 101 108 110 118 127 138
Szlávi Ferenc 130
Szobonya Bertalan 45
Szobonya Kálmán 49
Szögi Géza dr. 141
Szolcsányi István 128
Szűcs Albert 77
Szűcs Imre 131
Szűcs József ifj. 52 74
Szűts (Szűcs) Andor 25 30 54
Szűts (Szűcs) Ferenc 12 15
Szűts Imre 115

T

Takáts Béla 133
Takáts Lajos 132
Takó Edit 41
Tápai (Tápay) János 53
Tápai József dr. 103 111 129
Tarján Béla 131
Tausig Dávid 51
Tauszig (Taussig) Ármin 101 110
Tedeszkó Manó 54
Teleki Pál gróf 139–141
Temesváry Géza dr. 115 128
Temesváry István 26 49 57
Thirring Gusztáv dr. 87
Temesváry József 102 113 117
Temesváry Lajos 57
Teszling Ferenc 133
Tisza Lajos 39 79
Tóbiás Lajos 129
Tomán Mihály 52
Tombácz Mihály 12 13 19
Tonelli Sándor dr. 41 82 108 132
Tornai Mihály 133
Tószegi Imre 115 129
Toszer Ferenc 50
Tóth Antal 51
Tóth Béla 12 18
Tóth Béla dr. 103 107 111 118 127
Tóth Ferenc 49 61 62 76
Tóth Ferenc ifj. 25 29
Tóth János 53
Tóth Jenő dr. 110
Tóth József 131
Tóth Kálmán 114
Tóth Mihály 63
Tóth Mihály (malomtulajdonos) 132
Tóth Mihály dr. 49 77 103
Tóth Pál 51 76
Tóth Péter 16 18 23 48 52 58 74 83
Tóth Sándor 115
Török Ferenc 111
Tömörkény István 80
Tömörkény László 130
Török József 131
Török Mihály 133

Tránka József 115
Treer József dr. 112
Trits Róbert 77
Troján Emil dr. 132
Trönka Béla 77
Tukacs Imre 20
Tukacs József 26 29
Tukats Sándor dr. 128
Túróczi János 51
Turóczy Mihály dr. 102 110 118 127 136

U

Ujj József dr. 54
Újvári István 52
Újvári (Újváry) István dr. 103 115 128 136
Újvári János 131
Undy József 53
Ungár Benő 49 61 62 65 74 83
Ungár Miksa 54

V

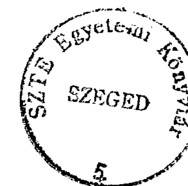
Vadász János dr. 115
Vajda Imre 50 76 102
Vajda Samu 51
Vajda Sámuel 27
Vajda Sándorné 84
Váradi Ignác 26
Váradi Imre 112 128
Varga Dezső 111
Varga Gyula 113
Varga Illés 54
Varga István 129 131
Varga József (államtitkár) 140 141
Varga József 129
Varga László dr. 113 129
Varga Mihály 102 105 110
Várnai Lipót 26 50
Várnay Dezső 102 111
Várossy Ferenc 26
Vas András 53 76
Vas Béla dr. 132
Vas Fülöp 26
Vass Károly 74 84
Vasvári Lajos 54
Vein András 77
Velkovics Demeter 114
Vékes Bertalan 132
Vértes Miksa 110
Vészits Lajos 20 24 49
Vetró Lajos 103 111 128
Vetró Mártonné 49
Vetró Mihály 45 52
Vidakovich Kamilló dr. 112 117 127
Vidra Sándor 13 25
Víg Sándor 75
Vigyázó Rezső 133
Vinkler Elemér dr. 114 117 129
Vlasits Károly 77
Volford István 115
Volford József 53

W

Wagner Ernő 102 106 109 116 127
Wagner F. Antal 12 14 16 19 20 23 27 48 57 58 74
Wagner Ferenc 102 106 109 116
Wagner Gusztáv 23 49 58 74 83 105 107 116
Wagner Gyula 101
Wagner Jenő 102 106 109 116 127
Wagner Károly 63
Wagner Valburga 50 62
Wégmann (Végmann) Ferenc dr. 24
Weil Lajos 115
Weil Zsigmond 110
Weiner Miksa 24 52 76 79 83
Weiner Miksa ifj. 53
Wellisz Géza 112
Wertheimer Sándorné 81
Wickl Sándor 115
Wimmer Fülöp 64 75 78 103 105 140
Wind József 53
Winkler Andor 103
Winkler Bernát 26 74
Winkler Hugó 103
Winkler József 26 73
Winkler Mihály ifj. 111
Winkler Mór 26 74
Winter Ármin 81
Witzenetz Márton 131
Wolf Andor 112
Wolf Endre 115
Wolf József 112
Wolf Miksa 102 104 110
Wöber Lajos dr. 53

Z

Zanner Richárd 110
Zápori Nándor dr. 26
Ziffer Alfréd dr. 53 77
Zöld Jenő dr. 101 106 109 127
Zombori Ferenc 114
Zombori István 41
Zombory András 12 20
Zombory Mihály 17
Zsemberi Károly 130
Zsótér Andor 12 13 19–23 27 29 39 48 56 84
Zsótér Dezső 51
Zsótér Ferenc 49
Zsótér János 11
Zsurkó János 112 128 133

Szegedtől Szegedig Antológia I–II.

Szegedtől Szegedig Antológia '99

Szegedtől Szegedig Antológia 2000

Szegedtől Szegedig Antológia 2001

Simai Mihály
Fényörvények

Veszelka Attila
Kettőskereszt

Börzsönyi Béla
Muzsikaszó után – A mi szerelmünk

Burány Béla
A menyecske meg a feketerigó

Dér Endre
Paradicsommadarak

Dér Endre
Helga regénye

Halász Miklós
Elátkozott riportok

Horváth Dezső
Aranyhajcsár

Horváth Dezső
A röhögő katona

Horváth Dezső
Ezredes úr, hadra vágva

Horváth Dezső
Terus ángyi

Horváth Dezső
Mivé lettél, csángó magyar?

Kócsóné Dékány Piroska
Vén eperfa árnyékában

Leslie Yorke
Bíborköd

Molnár János
A pap, a csavargó meg a többiek

Németh András
A kopott nyaklánc

Németh András
A nap szembenéz a holddal

Németh András
Tétova esztendő

Németh András
79 nap remény

Rózsa János
Vonzások és választások

Andrássy Lajos
Bálványok nélkül

Turi József, Beck János, Szépfalusi József
Susog a nád

Sz. Lukács Imre
Magyar gulág

Tarnai László
Túlharsogja csöndem

Turi József
A démon

Tritz Árpád
Komorú történetek

Antal József
Múltam morzsái – verses életem

Dér Endre
Párbeszéd a művészetről – Dél-alföldi művészportrék

Csongor Győző
Hulló levél, sárga levél

Dr. Marosvári Miklós
Gyenesdiás nagyközség egészségügyi és szociográfiai térképe

Hencz Péter
Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere

Jusztin Harsona
Naplómmal kettesben

Hungaro–Ruthenica

Garai János
Vicckoktél
Tamasi Mihály
Polgárosodás régen és most – Riportok, portrék, tanulmányok

Lengyel András
Közkatonái a tollnak – Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez

Kikli Tivadar szerkesztésében
Magyarnótaszerzők, Énekesek és Népdalosok Lexikona

Majzik István szerkesztésében
Dér Endre 75 éves

Marton János
Magyar tarokk

Monostori László
Szeged könyvkereskedése és könyvterjesztése 1835–1998

Nagyistók Sándor
Forradalmi napok Felgyőn 1956

P. Bodzsár Erzsébet
Amerikai Anyegin

Oláh Miklós szerkesztésében
A Csillag börtön történeti kronológiája

Vajda János
Ópusztaszeri gyökereink

Péter László
Szegedi seregszámla

Polner Zoltán:
Száz beszélgetés – Szegedi interjúk

Szatmári Jenő István
1956: Lehet, hogy másként volt

Szeghy Endre
Repülj madár – Népdalgyűjtemény

Tóth-Soma László
Veda-rahasya

Tóth-Soma László
Hare Krisna – fehéren feketén

Tóth-Soma László
Varázslatok könyve – Válogatás az Atharva Védából

Studia Religiosa

Nyilas Péter
ASER enciklopédia

Sinkó Gy. Imre
A magyar decimeron

Szabó Erika–Németh Krisztina
Erdőmélye aprónépe

Szabó Bogár Erzsébet
Álmod ágya bársonyára

Szabó Bogár Erzsébet
A jó meleg sugarával

N. László Endre
Szivárványból szőtt mesék

Szepesi Attila
Piros tojás, tapsifül

Tóthárpád Ferenc–Markovics Ágota
Pilletánc

Rahói útikalauz
Frank György
Állat vagyok

Katona Judit
Ezüst magány

Molnár János
Szárnyak

Olasz József
Halálos ölelés

Molnár György
Széltől fújt levelek

Kozenkay Jenő
Aerocaritas életre-halálra

Tóth László
Ellenprogram

Tóth László
Nevető város

Tóth Béla
Teremtő Joó Istvánék emlékező könyve

Grandpierre (Pierer) Éva
Éva útja
Nótáskalendárium

Weinrauch Katalin
Hegyek tánca

Kikli Tivadar
Az éjszaka kohói

Polner Zoltán
Isten zsámolyánál

Takács Tibor
Szülővárosom, szép Szeged

Dér Endre
Viruló évek

Németh András
Mostohafiak

Gárdonyi Géza
Szegedi figurák

Koliger Károly
Az élet a kalap

Antalfy Erzsébet
Gombóc és a varázsdoboz

Tömörkény István
Hétről hétre

Jusztin Harsona
Szülőföldtelenül

Gyenes István–Gyenes Andrea
Szent István kifestőkönyv

Gyenes István–Gyenes Andrea
Szent László kifestőkönyv

Gyenes István–Gyenes Andrea
Szent Imre kifestőkönyv

Tóth Soma László
Szemelvények a hinduizmus történetéből

Tarnai László
Bizakodik vakhitem

Turi Timi
Kiskamaszkönyv

Gyenes István
Tacsi és a vadmalac

Bene Kálmán
A tragédia dalai

Turi József
Villanófény

Oláh Miklós
Ora et labora

Polner Zoltán szerkesztésében
Névkönyv – elfogyott!

Markó Pál
Halk harangütés

M. Szabó Magdolna
Lélekfogó

Horváth Dezső
Vipera

Bába Károly
Magyar vizsla

Hankiss János
Az árnyak hosszúra nyúlnak

Urbán Vilmos
41 év a haza szolgálatában

Gyenes István
Rónákon át

Hevesi Zoltán
Világok nyíljatok!

Gyenes István
Szent Miklós

Gyenes István
Betlehem csillaga

Papp János
Négy és fél évtized

Tóth Béla
In prigione

Stefan N. Ostrosky
Az új világrendre várva

Nikolényi István
A Szegedi Szabadtéri Játékok története II.

Pósa Ferenc
A betegség mint pótcselekvés

Oláh Miklós
Fejezetek a szegedi várbörtön történetéből

Térérzések, életterek (Novák István építészeti munkássága)

Pál Lajosné
Ördögszekér

Kardos Pál élettörténete

Vörösmarty és kora (Tanulmányok)

Kiss Ernő–Majzik István szerk.
A 75 éves Tóth Béla vándortarisznyája belbecséből

Laczó Katalin
Emlékkönyv

Schéner Mihály
Magyar Játékfundamentum II.

Schéner Mihály
Magyar Játékfundamentum III.

Schéner Mihály
Magyar Játékfundamentum IV.

Polner Zoltán
Második száz beszélgetés

Szent-Györgyi Albert
A Béke élet- és erkölcstana
Péter László
Mindenkor csak feléd nézek, Szeged

Bene Zoltán
Fekete Föld

Pál Lajosné
Ördögszekér

Garai János
Százados szófürtök

Vér Sándor
Életfa

Kőszegfalvi Ferenc
Csomorkánytól Csomorkányig

Ozsváth Gábor Dániel és Ozsváthné Csegezi Monika
Szeged főmérnökei és a Mérnöki Hivatal története

Halász Mikló
Poklok mélyén

Tamasi Mihály
A régi, szegedi, gazdasági elit

Szuromi Pál
Későújkori optikák

Dévényi István
Fogság Grúziában

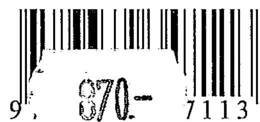
Kicsiny László
Tánc, angyalok, szögek

Mező László
Mesél a Hunyadi tér

Olasz József
Az évszázad gyilkossága

2001. 04. 25.

T 26

B&T

Tamasi Mihály

A RÉGI, SZEGEDI, GAZDASÁGI ELIT (1870–1944)

A Tisza Hangja 101.